

Obećavajuće prakse uspostavljanja i pružanja specijalizovanih servisa podrške ženama sa iskustvom seksualnog nasilja

Pregled propisa i praksi za ženske nevladine organizacije i donosioce odluka u regiji Zapadnog Balkana i Turske

This programme is funded by the European Union

Obećavajuće prakse uspostavljanja i pružanja specijalizovanih servisa podrške ženama sa iskustvom seksualnog nasilja

Pregled propisa i praksi za ženske nevladine organizacije i donosioce odluka u regiji Zapadnog Balkana i Turske

SADRŽAJ

I.	Uvod	4
II.	<u>Procjena potencijalne potrebe za podrškom</u> – koliko će žrtava seksualnog nasilja u regiji Zapadnog Balkana i Turske možda trebati specijalizovanu podršku	6
III.	<u>Uspostavljanje zajedničkog jezika</u> : Specijalizovane usluge podrške za žrtve seksualnog nasilja	14
IV.	Principi, koncepti i osnove za uspostavljanje <u>modela krizne podrške u slučajevima silovanja</u>	20
V.	<u>Procesuiranje silovanja u zemljama Evrope</u> – identifikovanje nedostataka u pristupu pravdi za žrtve	25
VI.	<u>Strateške politike</u> : koraci prema odgovornosti države	30
VII.	<u>Seksualno nasilje</u> u zakonima	35
VIII.	<u>Seksualno uznemiravanje</u> u zakonima	36
IX.	<u>Procjenjivanje potreba preživjele</u> : važnost podataka	37
X.	<u>Podrška žrtvama</u> seksualnog nasilja	41
XI.	<u>Protokoli ili vodiči</u> koji regulišu dužnosti profesionalaca/ki i procedure u slučajevima seksualnog nasilja, uključujući i silovanje	46
XII.	<u>Prijavljivanje od strane profesionalaca/ki</u>	50
XIII.	Slučaj za <u>autonomiju ženskih nevladinih organizacija108</u>	52
XIV.	Završne napomene i <u>preporuke</u>	54
XV.	Aneks	57
	Dio I: Odredbe o silovanju i drugim oblicima seksualnog nasilja u krivičnim zakonima	57
	Dio II: Odredbe o seksualnom uznemiravanju	71

I. Uvod

Ovaj dokument prijedloga praktične politike je nastao kao dio EU/ UN Women projekta "Jačanje kapaciteta regionalnih mreža organizacija civilnog društva za zagovaranje politika, proširenje zasnovano na znanju i facilitiranje partnerstava u radu na problemu seksualnog nasilja u regiji Zapadnog Balkana i Turske," koji je dio EU/UN Women regionalnog programa "Zaustavljanje nasilja prema ženama: Primjena normi, mjenjanje stavova." Program je usmjeren na zaustavljanje rodno zasnovane diskriminacije i nasilja prema ženama u regiji Zapadnog Balkana i Turske i obuhvata Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Kosovo, Crnu Goru, Republiku Sjevernu Makedoniju, Srbiju i Tursku.

Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja prema ženama i nasilja u porodici (**Istanbulska konvencija**) u članu 25. naglašava da države trebaju pružiti adekvatnu podršku žrtvama seksualnog nasilja i osigurati da su ovi servisi uspostavljeni i lako dostupni žrtvama. Kao što je istaknuto u izvršnom sažetku Mapiranja servisa za žrtve seksualnog nasilja u regiji Zapadnog Balkana i Turske¹ iz 2019.g., jedan od ključnih regionalnih izazova koji je identifikovan kroz cijeli period realizacije programa jeste ozbiljan nedostatak servisa za žrtve seksualnog nasilja u regiji.

Samo tri od sedam partnerskih zemalja su identifikovale neku vrstu specijalizovanih usluga za žrtve seksualnog nasilja, koje su često nedovoljno realizovane zbog nedostatka podrške i finansiranja od strane vladinih institucija. Osim toga, uočen je problem nedovoljne obučenosti i kapaciteta ženskih nevladinih organizacija, pružaoca usluga i donosioca odluka o problemu seksualnog nasilja, nedovoljnih smjernica koje su uspostavljene za servise u cilju podrške žrtvama seksualnog nasilja, što vodi prema ozbiljnom nedostatku povjerenja žrtava da prijavljuju ova krivična djela.

Sa ciljem adresiranja nalaza Izvještaja o mapiranju iz 2019.g., projekat Platforma za osnaživanje civilnog društva (CSSP) je organizovao trening izgradnje kapaciteta kako bi se promovisali standardi obećavajućih praksi u pružanju podrške žrtvama seksualnog nasilja među ženskim specijalizovanim

servisima podrške koje podržavaju žrtve seksualnog nasilja, drugim ženskim nevladinim organizacijama i drugim zainteresovanim stranama, kao što su donosioci odluka. Krajnji cilj treninga je bila bolja priprema organizacija koje vode servise podrške za efikasnu pomoć žrtvama seksualnog nasilja, kao i doprinos pripremi ovog dokumenta.

Važna činjenica koja se mora uzeti u obzir je da se u 2021.g. Turska povukla iz Istanbulske konvencije² ukazom predsjednika koji je objavljen 20. marta. Ovaj korak ukazuje da Turska nije više obavezna da se pridržava standarda koji su ugrađeni u Istanbulsku konvenciju i nema obavezu uspostavljanja specijalizovanih servisa podrške žrtvama seksualnog nasilja.

Budući da se kao rezultat pandemije Covid 19 nasilje prema ženama i djevojčicama intenziviralo do novih nivoa širom svijeta, od naročite je važnosti adekvatno zaštititi žene i djecu od nasilja, što zahtjeva ozbiljnu i kontinuiranu političku posvećenost zaštititi žene od nasilja, naročito seksualnog nasilja. Stoga, prilikom adresiranja situacije u Turskoj u ovom dokumentu, WAVE i dalje upućuje preporuku Turskoj za poštovanje predstavljenih standarda u zaštiti i pružanju podrške žrtvama seksualnog nasilja.

Cilj ovog dokumenta je da služi donosiocima odluka u zemljama koje su njemu predstavljene i ženskim nevladinim organizacijama kao alat za učenje u procesu uspostavljanja i pružanja servisa podrške ženama i djeci žrtvama seksualnog nasilja, koji eventualno može informisati okvir nacionalnog servisa pružanja podrške.

Dokument se fokusira na naglašavanje obećavajućih praksi koje realizuju ženske nevladine organizacije i druge strane u okviru podrške žrtvama seksualnog nasilja i na uspostavljanje zajedničkog jezika u vezi sa specijalizovanim servisima koji su navedeni u Istanbulskoj konvenciji, naročito referalni krizni centri za žrtve silovanja i seksualnog nasilja. Ovaj dokument predstavlja proces napredovanja i učenja za ženske nevladine organizacije i donosiocima odluka u zemljama Zapadnog Balkana

1 https://cssplatform.org/wp-content/uploads/2019/12/WAVE_SVReport191119_web.pdf

2 <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/turkey-s-announced-withdrawal-from-the-istanbul-convention-endangers-women-s-rights>

i Turske i procjenjuje potrebu za specijalizovanom podrškom žrtvama seksualnog nasilja, nadograđujući principe, koncepte i stajalište na kojima počiva model krizne intervencije u slučajevima silovanja.

Osim toga, dokument pokriva važnost preventivnog rada i naglašava kampanje podizanja svijesti u Irskoj i Srbiji. Ovaj dokument takođe predstavlja nadogradnju na predhodno provedene analize i pripremljene izvještaje, kao što su monitoring izvještaji GREVIO i nudi sveobuhvatnu regionalnu analizu o strateškim javnim politikama, zakonodavstvu o seksualnom nasilju i seksualnom uznemiravanju, dostupne podatke o prijavljivanju krivičnih djela seksualnog nasilja, protokole i vodiče koji između ostalog regulišu obavezu profesionalaca i profesionalki da prijavljuju seksualno nasilje i uznemiravanje.

Dokument se djelomično oslanja na standarde koji su uspostavljeni u Irskoj, ali ženske nevladine organizacije u Ujedinjenom Kraljevstvu, naročito krizni centri za žrtve silovanja pružaju specijalizovane usluge ženama i djevojčicama više od 40 godina.³

Ovi servisi ukazuju na visoke standarde u pružanju podrške u Ujedinjenom Kraljevstvu i proizvod su dugog perioda istraživanja, refleksija, konsultacija i ugrađivanja pristupa informisanog traumom u praksi i pružanje podrške, koji je odgovarajući i efikasan u procesu pružanja podrške preživjelima svih oblika seksualnog nasilja.

Metodologija i struktura dokumenta

Dokument je pripremljen uz podršku dvije međunarodne ekspertice, Biljane Branković,⁴ međunarodne konsultantice Savjeta Evrope i Clóne Saidléar, direktorice Krizne mreže za žrtve silovanja Irske. U svom kapacitetu, Dr. Clóne Saidléar se fokusirala na pružanje detaljnog objašnjenja o specijalizovanoj podršci ženama žrtvama seksualnog nasilja, ukazujući na operativne elemente, principe, koncepte i osnove na kojima je zasnovan model krizne podrške žrtvama silovanja u Irskoj, na osnovu iskustava Krizne mreže za žrtve silovanja Irske.

Biljana Branković je dala doprinos zasnovan na osnovnoj analizi situacije u svih sedam zemalja

u kojima djeluju partnerske organizacije, koja je zasnovana na predhodnim aktivnostima provedenim u regiji, kao što je WAVE izvještaj mapiranja iz 2019.g. ali i radu ženskih nevladinih organizacija u regiji. U svrhu pripreme dokumenta, kreiran je **upitnik** koji je poslan partnerskim organizacijama u svih sedam zemalja u regiji **kako bi se osiguralo da su informacije/podaci prikupljeni od partnerskih organizacija zasnovani na jedinstvenoj metodologiji i da omogućuju poređenje u različitim zemljama.** CSSP partnerske organizacije su pružile detaljne informacije u formi nacionalnih izvještaja. Analiza je usmjerena na ankete provedene u više zemalja o, između ostalog, rasprostranjenosti seksualnog nasilja, predhodnom iskustvu ženskih nevladinih organizacija u pružanju podrške žrtvama seksualnog nasilja, nedostatke u odgovoru pravosuđa na krivična djela silovanja i seksualnog napada (gdje su bili dostupni), postojeće strateške politike u vezi sa problemom seksualnog nasilja, na primjer, bilo koji od nacionalnih akcionih planova koji uključuje ili specifično pokriva oblast seksualnog nasilja, kriminalizacija seksualnog nasilja i seksualnog uznemiravanja, pitanje da li se obavlja forenzički pregled ili pružaju druge usluge bez obzira na namjeru žrtve da prijavi djela seksualnog nasilja. Takođe su analizirani dijelovi GREVIO izvještaja koji referišu na problem seksualnog nasilja, tamo gdje su bili dostupni za pojedinačne zemlje.

Dokument dalje daje preporuke u svakom poglavlju na osnovu obećavajućih praksi koje su identifikovane u ovim zemljama, kao i obećavajućih praksi iz drugih zemalja koje su analizirane od strane GREVIO, kao što su Danska (u vezi sa pružanjem usluga podrške) i Portugal (u vezi sa prikupljanjem podataka). Završni dio dokumenta predstavlja 'završne komentare i preporuke' koje se naročito fokusiraju na potrebu da se hitno i adekvatno uspostave oblici specijalizovanih servisa podrške, u skladu sa dosadašnjim preporukama GREVIO u svim zemljama u kojima je proveden monitoring. ■

3 https://rapecrisis.org.uk/media/2162/rcnss_partners_final.pdf; <https://www.solacewomensaid.org/>; <https://www.womensaid.org.uk/>

4 Kao što je predhodno naglašeno, Biljana Branković je bila angažovana na ovom projektu u njenom ličnom kapacitetu, stoga se mišljenja predstavljena u ovom dokumentu ne mogu smatrati mišljenjima GREVIO u cjelini.

II. Procjena potencijalne potrebe za podrškom – koliko će žrtava seksualnog nasilja u regiji Zapadnog Balkana i Turske možda trebati specijalizovanu podršku

Najnoviji nalazi o rasprostranjenosti⁵ nasilja prema ženama u regiji Zapadnog Balkana (uključujući Albaniju, Crnu Goru, Sjevernu Makedoniju, Srbiju, Bosnu i Hercegovinu i Kosovo) su prikupljeni kroz istraživanje provedeno od Organizacije za bezbjednost i saradnju u Evropi (OSCE) tokom 2018.g. i objavljeno u 2019.g.⁶ Istraživanje je bilo usmjereno na nasilje kojem su izložene žene, uticaj koji nasilje ima na žene i djevojčice, uključujući i njegove dugoročne posljedice, kao i načine na koje su tražile pomoć i podršku.

Istraživanje je ukazalo da je rasprostranjenost seksualnog nasilja tokom cijelog života žena (iskustva seksualnog nasilja od petnaeste godine života) počinjenog od bilo kojeg partnera su u rasponu od 5% u Srbiji do 3% u Crnoj Gori i Sjevernoj Makedoniji. Nalazi kvalitativnog istraživanja su naročito zabrinjavajući: neke žene osjećaju da su 'obavezne' da imaju seksualne odnose u braku. Osim toga, veliki procenat žena je bio izložen seksualnom uznemiravanju – nalazi rasprostranjenosti seksualnog uznemiravanja tokom života žena su u rasponu od 42% u Srbiji do 28% u Bosni i Hercegovini. **Nalazi koji se odnose na nivo rasprostranjenosti seksualnog nasilja u periodu od 12 mjeseci se mogu uporediti sa ukupnim brojem žena u odnosu na broj stanovništva, sa ciljem procjene POTREBE za specijalizovanim uslugama podrške za žrtve seksualnog nasilja.**

Istraživanje koje je proveo OSCE ukazuje da mnoge žene pate od dugotrajnih psiholoških posljedica seksualnog nasilja počinjenog od strane trenutnog partnera ili osobe sa kojom nisu u vezi. Žene koje su preživjele seksualno nasilje počinjeno od strane

osobe sa kojom nisu u vezi će vjerovatnije razviti simptome anksioznosti (55%) i generalni osjećaj ranjivosti (43%) nakon najozbiljnijeg događaja nasilja, u poređenju sa ženama koje su izložene samo fizičkim oblicima nasilja (23% anksioznost i 20% generalni osjećaj ranjivosti). U odnosu na žene koje su bile izložene drugim oblicima nasilja, žene koje su preživjele seksualno nasilje od strane osobe sa kojom nisu u vezi će takođe veoma vjerovatno imati probleme sa snom (36% nasuprot 21%) i napade panike (29% nasuprot 18%). Za žene koje su preživjele seksualno nasilje od strane sadašnjeg partnera, najozbiljniji događaj seksualnog nasilja je vodio problemima u vezama mnogo češće nego kada je događaj bio samo fizičke prirode (48%), osjećajima ranjivosti (37%) i gubitka samopouzdanja (31%). **Ovi nalazi bi trebali biti uzeti u obzir prilikom procjene POTENCIJALNE POTREBE za servisima podrške žrtvama seksualnog nasilja. Takvi servisi trebaju biti specijalizovani i uspostavljeni na način sa odgovarajućim potrebama osoba koje su preživjele seksualno zlostavljanje. Podaci o rasprostranjenosti i nalazima o psihološkim posljedicama seksualnog nasilja dalje sugerišu da žene u regiji Zapadnog Balkana mogu imati veće potrebe za kriznim centrima za žrtve silovanja nego referalnim centrima za žrtve seksualnog nasilja, budući da krizni centri za žrtve silovanja pružaju dugoročnu podršku, savjetovanje i zalaganje za žrtve koje su preživjele seksualno nasilje ili seksualno uznemiravanje nedavno ili u prošlosti.**

5 Termin "rasprostranjenost" se koristi kako bi se "objasnilo koliko je, ili u kom odnosu (procentu), stanovništvo pogođeno određenim fenomenom tokom datog vremenskog perioda (obično tokom životnog perioda, ili tokom perioda od 12 mjeseci). Na primjer, 10% rasprostranjenost nasilja u posljednjih 12 mjeseci znači da je, u prosjeku, jednog od deset žena bila žrtva jednom ili više puta tokom perioda od 12 mjeseci. Budući da rasprostranjenost računa svaku žrtvu samo jednom, bez obzira da li su nasilju bile izložene jednom ili više puta, rasprostranjenost ne odražava intenzitet nasilja ili ponovljene viktimizacije; ona jednostavno mjeri broj ili proporciju stanovništva koje je doživjelo nasilje. Kada je uzorak istraživanja reprezentativan za nacionalnu (ili širu) populaciju, rasprostranjenost izmjerena u uzorku se može uzeti da odgovara rasprostranjenosti u populaciji, u intervalima pouzdanosti koji se razlikuju između različitih istraživanja" (vidi više u: Agencija za temeljna prava - FRA, 2014).

6 Osim za regiju Zapadnog Balkana (Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Sjeverna Makedonija, Srbija i Kosovo), studije su provedene u još dvije odabrane zemlje Istočne Evrope: Moldova i Ukrajina.

▲ Velika većina žena koje su iskusile fizičko i/ili seksualno nasilje su odlučile da ne prijavljuju najozbiljnije događaje nasilja policiji ili bilo kojoj drugoj organizaciji ili instituciji.

Nalazi se razlikuju u zavisnosti od tipa počinioca nasilja: nakon najozbiljnijih događaja fizičkog i/ili seksualnog nasilja od strane sadašnjeg partnera 81% žena nije kontaktiralo policiju ili drugu instituciju/organizaciju; u slučaju da je nasilje izvršeno od strane bivšeg partnera, procenat je bio 65%, dok je u slučaju kada je fizičko i/ili seksualno nasilje bilo izvršeno od strane osobe sa kojom žena nije u vezi, procenat bio 53%.

Procenat žrtava koje su potražile pomoć od strane organizacija koje pružaju podršku žrtvama je zanemarljiv (manje od 1%), što se može pripisati nekoliko razloga, uključujući i činjenici da specijalizovane službe podrške žrtvama nisu dostupne širom regije.

Postoje čak manje šanse da seksualno nasilje bude otkriveno bilo kojoj organizaciji ili instituciji; u kontekstu ovog dokumenta potrebno je naglasiti da gotovo polovina žena nije razgovarala ni sa kim o najozbiljnijem događaju seksualnog uznemiravanja koji su doživjele, a nijedna žena nije kontaktirala organizaciju za podršku žrtvama. Ovi nalazi dalje ukazuju na potrebu provođenja aktivnosti usmjerenih na podizanje svijesti. Nalazi takođe ukazuju da specijalizovani servisi podrške za žrtve seksualnog nasilja i seksualnog uznemiravanja nakon uspostavljanja moraju biti intenzivno promovisani i njihovi principi rada pojašnjeni i objašnjeni opštoj populaciji žena, imajući u vidu da su osjećaji sramote koje imaju žrtve seksualnog nasilja u regiji Zapadnog Balkana jednostavno preveliki. Naime, nalaz koji je potrebno istaći u ovom kontekstu je: u poređenju sa ženama koje su iskusile intimno partnersko fizičko nasilje, **veća je vjerovatnoća da će žene koje su istakle da je najozbiljniji događaj uključivao seksualno nasilje reći da je razlog neprijavlivanja sramota (38%) i nedostatak povjerenja – naročito su žrtve seksualnog nasilja počinjenog od strane osobe sa kojom nisu u vezi su bile uvjerene da „policija neće učiniti ništa“ i navele su to kao razlog neprijavlivanja nasilja.** Slični trendovi su uočeni među žrtvama seksualnog uznemiravanja.

Nalaz da će, u poređenju sa žrtvama intimnog partnerskog fizičkog nasilja, žrtve seksualnog zlostavljanja čak manje vjerovatno potražiti pomoć policije (što je bilo često potvrđeno u mnogim istraživačkim studijama u drugim zemljama) dalje jasno ukazuje da procedure koje regulišu pružanje usluga pomoći i podrške žrtvama ne trebaju biti uslovljene spremnošću žrtava da prijave nasilje policiji – na primjer, u skorijim događajima seksualnog nasilja, pružanje medicinske pomoći ili forenzički pregledi ne bi trebali biti uslovljeni predhodnim prijavljivanjem nasilja policiji.

Ovdje bi se trebali podsjetiti da Istanbulska konvencija postavlja važan uslov (član 18, stav 4) da pružanje usluga podrške ne treba biti uslovljeno spremnošću žrtve da prijavi bilo kog počinioca niti da protiv njega svjedoči.

Značajan procenat žena u regiji Zapadnog Balkana se može posmatrati kao direktno pogođene oružanim sukobima, u rasponu od 10% žena u Crnoj Gori do 73% žena u Kosovu. Ovi nalazi vjerovatno ukazuju da su žrtve silovanja u radu 'skrivena' među ženama u regiji. Radi toga, može se pretpostaviti da će, zbog dugoročnih psiholoških posljedica nasilja koje se vezuje za oružane sukobe, neke žene biti u potrebi za psihološkom podrškom i pomoći mnogo godina nakon završetka sukoba, stoga je uloga kriznih centara za žrtve silovanja (koji nude mogućnost dugoročne podrške mnogo godina nakon događaja nasilja) važno u regiji Zapadnog Balkana.

“Istorija i njena priča”: Izgubljena ekspertiza ili nadogradnja na znanje koje je razvijeno u prošlosti?

Gore predstavljeni nalazi istraživanja o značajnom procentu žena u regiji Zapadnog Balkana koje su direktno pogođene oružanim sukobima u prošlosti uvode drugu temu koja je relevantna u kontekstu ovog dokumenta.

▲ Podsjetnik: trauma ratnog silovanja

“Istorija i njena priča o iskustvima mnogih žena ukazuje da žene teško mogu govoriti o krivičnim djelima seksualnog nasilja kojima su bile izložene. Posttraumatsko ćutanje žena se mora posmatrati u kontekstu društvene patrijarhalne interpretacije silovanja

koje vraća teret sramote i odgovornosti na žene koje su bile izložene mučenju umjesto da ih usmjerava na počinioc. Ovo je mizogini kontekst koji Amandine Fulchiron naziva perverzna patrijarhalna inverzija. Isto tako, ćutanja žena nakon silovanja su posljedica istorijske diskriminacije protiv žena koja se održava na svim nivoima, kroz državne zakone i propise, putem tradicije i kulturoloških pravila koja su oličena u članovima porodice i u konačnici u našim vlastitim tijelima i psihi. Posttraumatski osjećaji ratnog silovanja su slični osjećajima nakon mučenja, ali još uvijek postoji ta 'mala razlika'⁷ seksualne dimenzije u kontekstu patrijarhalne inverzije, koja čini da se ovo krivično djelo i njegove posljedice ne mogu porediti sa bilo kojim drugim." *Lepa Mladjenović*,⁸ 2011⁹

U izvještaju o Srbiji (2020), GREVIO je naglasio nedostatak specijalizovanih servisa za žrtve seksualnog nasilja i ukazao na problem silovanja u ratu, "U odsustvu bilo kakvog psihološkog savjetovanja i podrške vezane za traumu ili bilo kakve druge podrške žrtvama silovanja, žrtve su u potpunosti same sa svojim iskustvom. GREVIO podsjeća da ovo i dalje važi za mnoge žene koje su preživjele silovanje i seksualno nasilje tokom ratova i koje sada borave u Srbiji. Istanbulska konvencija nameće obavezu uspostavljanja holističkih servisa za žrtve silovanja i seksualnog nasilja u prošlosti i sadašnjosti, što nudi jedinstvenu mogućnost za rad prema uklanjanju svih vrsta predrasuda u vezi sa iskustvima seksualnog nasilja i otpočinjanju procesa kolektivnog ozdravljenja i oporavka."

▲ Nakon ratova u regiji Zapadnog Balkana, neke od ženskih NVO su razvile značajnu ekspertizu u pružanju podrške žrtvama silovanja u ratu. Secijalizovana podrška za ove žrtve je razvijena u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji i Kosovu i predstavnice međunarodnog ženskog pokreta¹⁰ su bile uključene kroz pružanje podrške, obuke i pomoć ženskim NVO-ima u regiji kako bi osnažile i unaprijedile kapacitete i vještine u pružanju podrške žrtvama silovanja u ratu. Nekoliko specijalizovanih organizacija je stoga uspostavljeno u regiji, i nudile su dugoročno psihološko savjetovanje, pravno savjetovanje i druge vrste podrške preživjelima silovanja u ratu, na primjer, Medica iz Zenice (BiH) i Vive žene iz Tuzle (BiH). Organizacije koje su bile uspostavljene tokom rata i koje su postale iskusne u pružanju pomoći žrtvama silovanja i torture su bile uključene u pisanje priručnika i drugih materijala koje su ženske NVO u regiji široko koristile u svom radu. Njihov je razvoj stoga doprinio kapacitetima ženskih NVO u regiji na generalniji način, na primjer feministički principi podrške u traumi su postali više prepoznatljiviji i pomogli su ženskim NVO čiji rad nije bio primarno fokusiran na pomaganje preživjelima silovanja u ratu, već podršku žrtvama svih oblika nasilja prema ženama.

Stoga je potrebno istaći da je znanje koje je razvijeno tokom perioda rata integrisano u mnogo širu bazu znanja ženskog pokreta u regiji Zapadnog Balkana i da je snažno doprinijelo razvoju kapaciteta. U posljednjih 30 godina, pripremljeni su brojni

7 Termin korišten od Alice Schwarzer, njemačke feministkinje, u njenoj čuvenoj knjizi iz 1975.g. : Mala razlika i njene ogromne posljedice (u: Mladjenović, 2011.g).

8 Lepa Mladjenović, feministkinja i suosnivačica WAVE mreže je jedna od aktivistkinja u regiji koja je dugi niz godina radila na pružanju specijalizovane podrške/savjetovanja za žrtve seksualnog nasilja, uključujući i žrtve silovanja.

9 Mladjenovic, L. (2011). *Oporavak je pravda*, <https://www.womenngo.org.rs/en/news/480-healing-is-justice>

10 Vidi: Medica Mondiale, <https://www.medicamondiale.org/wer-wir-sind/geschichte.html>

priručnici i vodiči na lokalnim jezicima.¹¹ Ženske nevladine organizacije koje su se specijalizovale za podršku preživjelima seksualnog nasilja, kao što je Ženska soba iz Zagreba (Hrvatska) i Incest trauma centar iz Beograda (Srbija) su nastavile da dijele znanje i ekspertizu kroz treninge i preventivne aktivnosti.

U posljednje vrijeme, ženske NVO u regiji su se fokusirale na pružanje podrške žrtvama nasilja u porodici. Prioriteti donatora su se promijenili i mnogo napora i resursa je investirano, na primjer, u treninge profesionalaca/ki u institucijama. Osim toga, države u regiji nažalost ne ulažu sredstva u specijalizovane servise za podršku žrtvama (bilo kojeg oblika) nasilja prema ženama, na šta ukazuju GREVIO izvještaji za neke od zemalja u regiji (vidi, na primjer, GREVIO izvještaj za Crnu Goru iz 2018.g., GREVIO izvještaj za Srbiju iz 2020.g.). Radi toga, ženske NVO orjentisane na pružanje servisa u regiji Zapadnog Balkana se bore za preživljavanje i često pružaju podršku na volonterskoj osnovi.¹² U ovom kontekstu, **'izgubljen' je dio neprocjenivog znanja i ekspertize koje su ženske NVO razvile tokom ratnog perioda, ili je postao zanemaren ili zaboravljen.**

Radi toga, jedna od tačaka koju je potrebno naglasiti u ovom dokumentu je **da bi bilo korisno da se upotrijebi predhodno stečeno znanje i stručnost u vezi sa seksualnim nasiljem (kao što je predhodno predstavljeno), kao i da se 'oživi izgubljeno znanje' i da se radi na njegovoj nadogradnji.** To je moguće postići kroz specijalizovane treninge o seksualnom nasilju, aktivnosti izgradnje kapaciteta i umrežavanje. Kao primjer, one ženske NVO koje su razvile široko iskustvo u pružanju podrške žrtvama nasilja u porodici mogu ponuditi specijalizovane treninge koji se fokusiraju samo na traumu u vezi sa seksualnim nasiljem. Kako bi potvrdile interes za

takav poduhvat, ženske NVO – nacionalne partnerice u ovom projektu su odgovorile na sljedeća pitanja: a) da li ženske NVO u njihovim zemljama već pružaju podršku žrtvama seksualnog nasilja, i dalje b) da li bi specifično njihova organizacija i druge specijalizovane ženske NVO u njihovoj zemlji bile zainteresovane da dobij specijalizovani trening o traumi vezanoj za seksualno nasilje. Nacionalne partnerske organizacije su odgovorile da se njihova NVO, kao i druge ženske NVO u njihovoj zemlji fokusiraju uglavnom na pružanje podrške žrtvama nasilja u porodici, ali da povremeno takođe podržavaju preživjele seksualnog nasilja. Međutim, nacionalne partnerske organizacije su dalje istakle da **generalno ženske NVO u njihovim zemljama ne posjeduju specijalizovano znanje o traumi vezanoj za seksualno nasilje** i da su im radi toga potrebni dodatni specijalizovani treninzi o pružanju podrške preživjelima seksualnog nasilja da se nose sa traumom. Da zaključimo: mnoge ženske NVO u regiji već imaju iskustvo pružanja specijalizovanih servisa (primarno žrtvama nasilja u porodici), koje su zasnovane na feminističkim principima, uključujući i rodno zasnovano razumjevanje nasilja prema ženama, osnaživanje, poštovanje privatnosti, i dr. Neke od ovih organizacija posjeduju dvadesetogodišnje iskustvo u pružanju specijalizovanih usluga. Radi toga, **UN agencije i državne institucije u regiji bi mogle razmotriti mogućnost da koriste već postojeću stručnost i dalje razviju njihove kapacitete kroz podršku i/ili finansiranje specijalizovanih treninga o seksualnom nasilju za članice ženskih NVO. Iskustva ženskih NVO koje specifično rade na ovom pitanju bi trebala biti uzeta u obzir i uključena u kreiranje i facilitiranje ovih treninga.**

11 Priručnici/vodiči na lokalnim jezicima (bosanski-srpski-hrvatski) o pružanju specijalizovane podrške žrtvama nasilja, kao i priručnici za žrtve, su kreirani i široko dijeljeni kroz čitav region. Neki od ovih resursa su adresirali pružanje podrške žrtvama svih oblika nasilja prema ženama i neki su se fokusirali na seksualno nasilje, uključujući i traumu zbog silovanja u ratu. Primjeri starijih priručnika/publikacija su ovdje navedeni: Medica Zenica (1999). Ne živjeti s nasiljem, Medica Zenica - Infoteka, Nenasilna komunikacija; Ostojić, E., Ružičić, D. (1999). Multidisciplinarni pristup suzbijanju nasilja nad ženama i domaćeg nasilja: Priručnik za pomagače i pomagačice koji rade sa žrtvama i preživjelima nasilja, Medica Zenica - Infoteka; Mladjenović, L. i sar. (1999). Žene za život bez nasilja – priručnik za volonterke SOS telefona. Beograd – Ženska prava, drugo dopunjeno izdanje; Andjukić, B., Belamarić, J., Kolarec, Dj., Mamula, M., Vlahović-Štetić V. (2000). Zagreb: Centar za žene žrtve rata; Centar za žene žrtve rata (2000). Seksualno nasilje. Zagreb: Centar za žene žrtve rata; Matijević-Vrsuljko Lj., Martin M., Tolle N. (2000). Priručnik za zlostavljane žene. Zagreb: Autonomna ženska kuća; Autonomni ženski centar (2001). Pravna vodičica za zlostavljane žene. Beograd: AŽC; Andrašek, V. i sar. (2003). Kako izaći iz nasilne veze: priručnik ženama za život bez nasilja. Zagreb: Autonomna ženska kuća; Autonomna ženska kuća (2004). Put iz nasilja: priručnik za otvaranje i vođenje skloništa za žene, prevod WAVE priručnika. Zagreb: Autonomna ženska kuća; Popadić, D., Savić, S., Alempijević, Dj., Otašević, S. (2007). Nasilje nad ženama: moja profesionalna odgovornost – priručnik za praksu u zdravstvenim ustanovama. Beograd: AŽC – Program Žensko zdravlje; Vukasović i sar. (2010). Priručnik za rad na SOS telefonu za (potencijalne) žrtve trgovine ljudima. Beograd: ASTRA – Anti-Trafficking Action; Bogavac, Lj. (2006). Moja tajna kao strah, kao sramota, kao bol – studije slučajeva Incest Trauma Centra. Beograd: Incest Trauma Centar; Zore, P., Vukmanić-Rajter, M. (2014). Minimalni standardi – feministički model socijalnih usluga za rad sa ženama žrtvama nasilja. Zagreb: Ženska soba; Mamula, M. i sar. (2010). Organizacije civilnog društva koje pružaju specijalizirane servise ženama žrtvama nasilja kao ključni akteri u procesu demokratizacije društva. Zagreb: Ženska soba.

12 WAVE (2019). WAVE izvještaj za zemlje 2019: Stanje servisa podrške za žene u Evropi. Beč: WAVE.

#Metoo u regiji Zapadnog Balkana: nedavne inicijative usmjerene na podjelu iskustava seksualnog nasilja

Važno je napomenuti da su nedavno žene u zemljama bivše Jugoslavije (Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije) pokušale da učine seksualno nasilje vidljivim – organizovale su nekoliko inicijativa/grupa na Fejsbuku; u okviru ovih grupa su uspostavljene privatne grupe u kojima su žene podijelile iskustva o nasilju i pokušale da podignu svijest o ovom problemu. **Ova iskustva često uključuju seksualno nasilje koje se dogodilo prije mnogo godina i koje je ostalo neprijavljeno policiji ili drugim institucijama.**

Ove inicijative/grupe uključuju:

- “Nisam tražila,” <https://www.facebook.com/NisamTrazila/> (41,600 pratilaca);¹³ na njihovoj FB stranici, istaknuto je sljedeće, “Nakon što je glumica Milena Radulović optužila uglednog učitelja glume i reditelja Miroslava Aleksića za silovanje, žene su se širom regije povezale u samo nekoliko sati. Podjelile su svoja traumatična iskustva i slale poruke jedna drugoj: ‘Nisi sama’ (#NisiSama);”
- “Verujem Ti,” <https://www.facebook.com/Verujem-Ti-104208968197790/> (1088 pratilaca); “Vjerujem Ti je feministička inicijativa protiv seksualnog nasilja koja podstiče žene da vjeruju sebi i jedna drugoj i traži od društva da vjeruje svjedočanstvima žena koje su preživjele seksualno nasilje;”
- “NE znači NE,” <https://www.facebook.com/NEznaciNe/> (3277 pratilaca); “FB stranica za podršku inicijativi da se u obavezni dio nastavnog programa od predškolskog i osnovnog obrazovanja u Srbiji uvedu teme prepoznavanja, reagovanja i zaštite od seksualnog nasilja.”

Fejsbuk grupe nedavno uspostavljene u regiji Zapadnog Balkana

Nedavne lokalne inicijative usmjerene na podjelu iskustava seksualnog nasilja u Fejsbuk grupama jasno ukazuju na potrebu uspostavljanja centara koji bi pružali specijalizovane servise podrške žrtvama seksualnog nasilja. Povećana spremnost žena u regiji Zapadnog Balkana da **PROGOVORE** ukazuje na **POTENCIJALNU POTREBU** za specijalizovanim servisima podrške koji bi bili posebno osmišljeni da zadovolje potrebe žrtava seksualnog zlostavljanja, kako to zahtjeva član 25. Istanbulske konvencije. Vlade u regiji, kao i međunarodni akteri, trebaju čuti glasove žena i djevojaka.

Iskustva seksualnog nasilja koja su otkrivena ženskim NVO u regiji Zapadnog Balkana ili su javno podjeljena u gore pomenutim grupama na Fejsbuku ukazuju na činjenicu da se žene koje su odlučile da prijave nasilje i pokrenu sudske postupke suočavaju sa brojnim preprekama u pristupu pravdi. Primjeri koji slijede svjedoče o potrebi postojanja dugoročne podrške koju pružaju specijalizovane ženske NVO.

Primjeri kako su ženske NVO podržale žrtve seksualnog nasilja

i M. M., 17-godišnja djevojčica je bila izložena kontinuiranom seksualnom nasilju, zlostavljanju i trgovini od strane člana porodice u svrhu seksualnog iskorištavanja u malom gradu u Bosni i Hercegovini. Pobjegla je od kuće da se sakrije kod drugog člana porodice u drugom gradu i član porodice koji ju je navodno trgovao je prijavio policiji njen nestanak. Policija ju je pronašla i ona je svjedočila o seksualnom nasilju i zlostavljanju, identifikujući istovremeno sve počinioce. M.M. je dobila sklonište u Sigurnoj kući u Bijeljini koju vodi NVO Fondacija Lara, ali je ubrzo premještena u Sigurnu kuću u Banjaluci koji vodi Fondacija Udružene žene, zbog velikog interesovanja medija za ovaj slučaj i činjenice da su mediji otkrili njen identitet i lokaciju gdje se nalazi.

13 Broj pratitelja za sve ove FB grupe na 17. maj 2021.g.

Tokom prvih par mjeseci njenog boravka u sigurnoj kući, pravna savjetnica i koordinatorica Sigurne kuće Fondacije Udružene žene su bile u kontaktu sa okružnim javnim tužilaštvom, kako bi pratile istragu i moguće optužnice protiv počinitelja seksualnog nasilja i člana njene porodice koji ju je trgovao. M.M. je dobila psihološku i emocionalnu podršku, kao i pravnu i medicinsku pomoć. Kako bi podržali njen oporavak od traume, osoblje Sigurne kuće je redovno pratilo M.M. u posjetama dječijem psihijatru.

Deset mjeseci nakon što je M.M. došla u Sigurnu kuću u Banjaluci, dobila je odluku okružnog javnog tužilaštva da će obustaviti istragu protiv svih navodnih počinitelja nasilja zbog nedostatka dokaza i da ove optužnice neće biti podignute. Bez obzira na nedostatak adekvatnog odgovora i zaštite. M.M. je uspjela da se oporavi od traume uz kontinuiranu podršku Fondacije Udružene žene. Završila je srednju školu i upisala se na fakultet u Banjaluci, za koji je dobila malu stipendiju od lokalne zajednice. M.M. je ostala u Sigurnoj kući u Banjaluci duže od dvije godine i dobila je podršku od Fondacije Udružene žene i nakon što je odlučila da ode iz Sigurne kuće i započne samostalan život. Ostala je u kontaktu sa članicama tima Fondacije Udružene žene koje su joj povremeno pružale savjetovanje i pomoć kada je imala potrebu za tim.

Slučaj opisan od nacionalne partnerske organizacije u ovom projektu, Fondacije Udružene žene, Banja Luka, Bosna i Hercegovina, <http://unitedwomenbl.org/>

i Žena koja je seksualno napadnuta od strane njeng momka je prijavila krivično djelo policiji tako što je otišla u najbližu policijsku stanicu odmah nakon nasilnog događaja. Iako je došla malo iza ponoći, policijski službenici nisu uzeli njenu izjavu do jutra. Nakon što je čekala satima u policijskoj stanici i stoga nije bila u mogućnosti čak ni da koristi toalet iz straha da će vitalni fizički dokazi o napadu biti izgubljeni, odvedena je u bolnicu na pregled. Pregledana je od strane doktora,

iako je zakonom regulisano da bi ovaj pregled trebalo da obavi doktorica.

Nakon nekoliko dana, prijateljica ju je uputila da pozove savjetovalište Fondacije za žensku solidarnost. Socijalna radnica koja je obavila prvi razgovor je dogovorila sastanak sa jednom od pravnicu koje pružaju podršku na volonterskoj osnovi. Tokom ovog sastanka, detaljno je informisana o preventivnim i zaštitnim mjerama prema Zakonu br. 6284 zaštitni porodice i sprečavanju nasilja prema ženama i predstojećim pravnim procesima. Nije informisana o zaštitnim mjerama u policijskoj stanici, tako da je uz pomoć pravnice iz Fondacije za žensku solidarnost pripremila zahtjev za izricanje mjera kao što su zabrana prilaska i dr. Budući da ju je porodica počinioca nasilja kontinuirano zvala sa ciljem vršenja pritiska da povuče prijavu, takođe je zatraženo izricanje mjere „zabrana uznemiravanja zaštićene osobe sredstvima komunikacija ili alternativnim načinima” protiv članova porodice počinioca seksualnog nasilja.

Budući da pravnice koje volontiraju u Fondaciji za žensku solidarnost ne zastupaju aplikantice, osim u izuzetnim slučajevima koji traže mnogo širu podršku, žena je upućena da se obrati Advokatskom udruženju kako bi zatražila da se njen slučaj dodjeli advokatu, u skladu sa Zakonom o krivičnom postupku Turske. Advokata koji je zadužen za slučaj su kontaktirale predstavnice Fondacije za žensku solidarnost, kako bi nastavile da joj pružaju podršku, uz njenu saglasnost i predhodno informisanje advokata.

Na dan prvog ročišta na sudu, feministkinje u Ankari su bile ispred suda i u sudnici kako bi iskazale solidarnost sa ženom.

Slučaj opisan od nacionalne partnerske organizacije na ovom projektu, Fondacija za žensku solidarnost, Ankara, Turska, <https://kadindayanimavakfi.org.tr/>

i M.B. (15-godišnja djevojčica) je žrtva seksualnog nasilja. Nasilje se dogodilo u selu Malësia e Madhe tokom 2020.g. Djevojčica je

od strane svog ujaka prisiljena na seksualne odnose kada niko nije bio u kući. Nije razumjela šta se događa tokom ovog seksualnog čina, ali je ipak čitala o tome nakon što joj se majka vratila kući. Zbog sile kojom je izvršeno nasilje, djevojčica je ozbiljno krvarila i odmah je odvedena u regionalnu bolnicu u Shkodra. Nakon pregleda, roditelji su informisani o seksualnom zlostavljanju njihove kćerke. Nakon što pozvana lokalna policija, Odjel za zaštitu djeteta u Opštini Malësi e Madhe je preuzeo vođenje ovog slučaja i uputio djevojčicu organizaciji Žena za ženu kako bi dobila dodatne specijalizovane usluge podrške.

- Djevojčica M.B. je u traumatizovanom stanju i fizički slomljena primljena u hitno sklonište "Žena za ženu" zajedno sa svojom majkom na pet dana, gdje je dobila sve neophodno važne usluge, uključujući i psihološku i pravnu pomoć.
- Osoblje organizacije Žena za ženu je pružilo psihološko savjetovanje djevojčici i njenoj majci tokom njihovog boravka u Shkodra i nakon toga.
- Osoblje organizacije Žena za ženu je posredovalo u pronalasku iznajmljenog stana u području Shkodra, čija je mjesečna renta plaćena od socijalne službe opštine Malësi e Madhe.
- Djevojka se upisala u privatnu srednju školu u Shkodra (u okviru koje postoji i smještaj) i dobila je podršku školskog psihologa kroz savjetovanje.
- Njen ujak služi zatvorsku kaznu po presudi za seksualno zlostavljanje maloljetne osobe.

Slučaj opisan od nacionalne partnerske organizacije na ovom projektu, Gender Alliance for Development Centre (GADC), Tirana, Albanija, <https://www.gadc.org.al/>

(Intervju je provela organizacija "Gruaja te Gruaja", Shkoder, Albanija)

Uloga prevencije:¹⁴ obećavajuće prakse iz Irske

Pružanje odgovarajućih usluga podrške i osnaživanje glasova žena u tom procesu idu zajedno sa preventivnim radom. **Prevencija ima ključnu ulogu u mijenjanju stavova opšte javnosti, uključujući različite aktere i donosiocje odluka, kroz prevazilaženje rodnih stereotipa i podizanje svijesti o specifičnim problemima. Kako možemo vidjeti kroz gore navedene primjere, velika većina žena sa iskustvima seksualnog nasilja su donijele odluku da ne prijavljuju najozbiljnije događaje nasilja policiji, bilo kojoj drugoj instituciji ili organizaciji.**¹⁵ Osnaživanje žena da potraže pomoć i/ili zaštitu u ovim okolnostima je integralni dio uloge ženskih NVO-a i drugih javnih subjekata zaštite u procesu podrške žrtvama seksualnog nasilja.

Krizni centri za žrtve silovanja (RCC-i) u Irskoj su počeli kao zagovarački pokreti ali su se ubrzo našli u ulozi podrške ženama koje su bile viktimizirane. Kao rezultat toga, RCC-i su razvili vještine kao što je specijalizovano savjetovanje i pratnja kako bi se olakšao odgovor pravosuđa. Kada je država počela da pruža finansijsku podršku RCC-ima, finansirala je ove usluge. Direktno pružanje pojedinačnim osobama je ono što je bilo vidljivo, mjereno i vrednovano, i ovaj rad RCC-a je bio 'profesionalizovan' u kasnim 1990-tim. Međutim, rad usmjeren na borbu protiv seksizma, zalaganje za kulturološke promjene i uticaj, kao i primarna prevencija nisu

14 Član 12 Istanbulske konvencije – Opšte obaveze

1. Članice će preduzeti neophodne mjere za promovisanje promjena u društvenim i kulturnim obrascima ponašanja žena i muškaraca kako bi se iskorjenile predrasude, običaji, tradicije i sve druge prakse koje su zasnovane na ideji inferiornosti žena ili na stereotipnim ulogama žena i muškaraca;
2. Članice će preduzeti sve neophodne zakonodavne i druge mjere za prevenciju svih oblika nasilja obuhvaćenih Konvencijom od svakog fizičkog odnosno pravnog lica;
3. Sve mjere preduzete u skladu sa ovim poglavljem obuhvataju i odgovaraju na specifične potrebe osoba ugroženih određenim okolnostima, a u njihovom središtu se nalaze ljudska prava svih žrtava;
4. Članice će preduzeti sve neophodne mjere za podsticanje svih članova društva, posebno muškaraca i dječaka, da aktivno doprinesu sprečavanju svih oblika nasilja obuhvaćenih Konvencijom;
5. Članice će ozbiljno se zalagati da se kultura, običaji, religija, tradicija odnosno takozvana "čast" ne smatraju opravdanjem za bilo koje djelo nasilja obuhvaćeno Konvencijom;
6. Članice će preduzeti neophodne mjere za promovisanje programa i aktivnosti za osnaživanje žena.

15 Ibid, OSCE istraživanje 2019.g.

imali formalnu finansijsku podršku. RCC-i su održali primarne preventivne aspekte njihovog rada kao volontersku, dodatnu aktivnost (kao što je organizovanje diskusija u školama) osnovnim aktivnostima savjetovanja i podrške preživjelim. Finansiranje primarne prevencije je bilo ad hoc i povremeno, na primjer, finansiranje pripreme i distribucije informativnih letaka u zajednici. Ovakva situacija se počela mijenjati tek posljednjih nekoliko godina sa finansiranjem od strane države i EU fondova za edukativne i zalagačke aktivnosti RCC-a i kada je država počela preuzimati vodeću ulogu u adresiranju primarne prevencije.

Država Irska je počela da vodi svoju prvu nacionalnu kampanju usmjerenu na sprečavanje seksualnog nasilja #noexcuses (nema izgovora) 2016.g. 'Nema Izgovora'¹⁶ je bila kampanja primarne prevencije usmjerena na propitivanje štetnih kulturoloških normi koje podržavaju seksualno nasilje, kao što su štetne rodne uloge, seksizam i seksualno uznemiravanje. Drugi primjer kampanje sekundarne kampanje podizanja svijesti u Irskoj je kampanja 'Still Here' (Još uvijek ovdje),¹⁷ kampanja sekundarne prevencije tokom COVID -19 restrikcija, usmjerena na podizanje svijesti o SOS telefonima i uslugama, koja je pozivala žrtve da potraže podršku ili prijave krivično djelo policiji.

RCC-i su bili vrednovani, finansijski podržani i izgradili su kapacitete u oblasti sekundarne prevencije, sa veoma malo ili nimalo aktivnosti izgradnje kapaciteta u oblasti primarne prevencije, te su prečesto nastojali da prenesu ove vještine. Međutim, kada se primjenjuju na primarnu prevenciju, vještine slušanja, fokusiranja i zadovoljavanja potreba za podrškom individualnih preživjelih prečesto vode u zanemarivanje kulture i ciklusa okrivljavanja žrtava. Uglavnom, primarna prevencija traži drugačiji set vještina od onih koje su nužne i korisne u sekundarnoj prevenciji.

Primarna prevencija je usmjerena na načine širenja promjena u među cjelokupnom populacijom. Kao i u predstavljenom primjeru iz Irske, masovni mediji i kampanje podizanja svijesti javnosti su očigledni načini da se to postigne. Drugi način je, na primjer,

udruživanje infrastrukture širom zajednice, obrazovanja i sistema zapošljavanja. Obrazovni sistem je očigledno i dobro razvijeno sredstvo za širenje inicijativa primarne prevencije. Nedavno izvještaj Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) iz 2018.g. uspostavlja najbolje prakse za obavezni nastavni program i edukativne sadržaje o seksu i vezama, koji su prilagođeni uzastu djece od 0-18.¹⁸ Ove infrastrukture u zajednici mogu biti efikasni načini prenošenja poruke (na primjer, sadržaj nastavnog programa) ali je ovo samo po sebi nedovoljno. Aktivnosti primarne prevencije moraju usmjeriti pažnju na moć i kulturu unutar ovih lokacija.

Na primjer, odgovornost institucije da podrži sigurno okruženje za svoju aktivnost (učenje, zapošljavanje, idr.) mora imati snažniji efekat od jednostavnog prijavljivanja događaja nasilja policiji. Institucije moraju preduzeti aktivnu ulogu u oblikovanju bezbjednosti unutar svoje zajednice.¹⁹ Šta RCC-i kažu učenicima/cama u učionici mora odgovarati onome šta se dešava u hodniku škole. Na primjer, ako se učenicima/cama kaže da je seksualno uznemiravanje loše ponašanje, onda odgovorne institucije moraju osigurati da imaju odgovarajuću reakciju na događaje seksualnog uznemiravanja i nasilja van učionice. ■

16 <https://www.gov.ie/en/campaigns/no-excuses/?referrer=http://www.gov.ie/noexcuses/>

17 <https://www.stillhere.ie/>

18 <https://www.who.int/publications/m/item/9789231002595>

19 Za primjer politike prevencije cjele institucije za obrazovne institucije trećeg nivoa, vidi: <https://assets.gov.ie/24925/57c394e5439149d087a-b589d0ff39c92.pdf>

III. Uspostavljanje zajedničkog jezika: Specijalizovane usluge podrške za žrtve seksualnog nasilja

Član 25 Istanbulske konvencije pominje dva tipa specijalizovanih usluga koje članice Konvencije trebaju uspostaviti kako bi ponudile bolju podršku žrtvama seksualnog nasilja: krizni centri za žrtve silovanja i referalni centri za žrtve seksualnog nasilja. Potrebno je naglasiti da, prema Izvještaju sa obrazloženjima Konvencije, države članice nisu u obavezi da uspostave i krizne centre za žrtve silovanja i referalne centre za žrtve seksualnog nasilja.²⁰ Preporučeno je da jedan od ova dva centra bude dostupan na svakih 200.000 stanovnika/ca i da njihova geografska rasprostranjenost ih treba učiniti dostupnim i žrtvama u ruralnim područjima na isti način kao i u gradovima.

Ovaj dio dokumenta posmatra uspostavljanje zajedničkog nazivnika, identifikujući operativne elemente koji čine krizne centre za žrtve silovanja i referalne centre za žrtve seksualnog nasilja, proširujući principe, koncepte i obrazloženje na kojem počiva model kriznog djelovanja u slučajevima silovanja, koji se nadovezuje na iskustvo Krizne mreže za žrtve silovanja u Irskoj.²¹ Pristup koji je usvojen u Irskoj i sveukupno u Velikoj Britaniji se može posmatrati kao **model obećavajuće prakse** za druge zemlje u razvoju pružanja usluga žrtvama seksualnog nasilja.

Irski model počiva na feminizmu drugog talasa i sličan je modelu koji je razvijen za većinu zemalja anglofonog svijeta (Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države, Kanada, Australija i Novi Zeland). Danas se sektor krizne podrške za žrtve silovanja u Irskoj²² sastoji od 16 nezavisnih kriznih centara za žrtve silovanja (RCC) i zagovaračkog tijela na nacionalnom nivou (RCNI). Irska takođe ima 7 referalnih centara za žrtve seksualnog nasilja (SVRCs) koji rade u partnerstvu sa kriznim centrima za žrtve silovanja, kao i zdravstvenim i pravosudnim profesionalcima/kama. U Irskoj je pokret počeo sredinom 1970tih i prva dva centra su uspostavljena 1979.g. Ovo je bio feministički pokret vođen

od strane žena, koji je razvio snažnu feminističku analizu uzroka seksualnog nasilja i odgovora kroz uspostavljanje podrške za preživjele, djelujući na principima solidarnosti i propitujući ulogu države i javnih institucija.

Postojali su i još uvijek postoje praktični i ideološki izazovi za usluge podrške žrtvama seksualnog nasilja koje pružaju NVO-i u Irskoj. Naučene lekcije i rješenja su testirani tokom vremena, kroz rad prema snažnoj zajedničkoj viziji i osnovnom setu principa kojim se rukovodi rad organizacija civilnog društva u kontekstu koji se neprestano mijenja, i to je kontinuirani zadatak za feministički pokret protiv seksualnog nasilja. Prije predstavljanja ovih principa u narednim dijelovima dokumenta, važno je naglasiti da postoje tri široke teme koje su predstavljale izazove za pokret kriznih centara za žrtve silovanja tokom posljednje četiri decenije u Irskoj. Ove teme su tenzije a možda i kontradikcije koje zahtijevaju pažljivo razmatranje i stalnu pažnju u procesu uspostavljanja usluga podrške za žrtve seksualnog nasilja.

Kao prvo, krizni centri za žrtve silovanja su se uvijek zalagali za djecu žrtve seksualnog zlostavljanja i odrasle žrtve seksualnog nasilja, ali su rijetko pružali direktnu podršku djeci mlađoj od 14 godina. Specijalizovane organizacije civilnog društva koje rade sa djecom i usluge za djecu izloženu seksualnom zlostavljanju su se razvile u Irskoj uz krizne centre za žrtve silovanja. Ovo uglavnom nisu ženske ili feminističke organizacije i radi toga su imale veoma malo ideoloških sličnosti sa kriznim centrima za žrtve silovanja. Međutim, jedna od ključnih usluga koje su pružaju krizni centri za žrtve silovanja je savjetovanje vezano za traumu i više od polovine preživjelih koji dolaze u krizne centre za žrtve silovanja po ovu vrstu podrške su odrasle osobe koje su u djetinstvu preživjele seksualno zlostavljanje. Radi toga, jedno od ključnih iskustava koje preživjeli dijele kada dolaze po podršku u krizne centre

20 Izvještaj sa pojašnjenjima uz Istanbulsku konvenciju, stav 139.

21 <https://www.rcni.ie/>

22 Irska ima populaciju od približno 5 miliona stanovnika.

za žrtve silovanja je vezano za zlostavljanje kojem su bili izloženi u djetinstvu. Osim toga, u krizne centre za žrtve silovanja po podršku dolazi mnogo tinejdžerki/a. Kada je nacionalno zagovaračko tijelo (RCNI) prvi put uporedilo podatke na nacionalnom nivou 2013.g., rezultati su ukazali da su krizni centri za žrtve silovanja za odrasle preživjele bili najveći pružaoci dječijih specijalističkih usluga. Ovo je bilo iznenađenje. Kontinuirano su se pojavljivala pitanja na praktičnom i infrastrukturnom nivou o tome gdje se uklapaju krizni centri za žrtve silovanja. Na primjer, kada je država uspostavila samostalnu Agenciju za zaštitu djece 2014.g., finansijska sredstva za podršku kriznim centrima za žrtve silovanja su preusmjerena na ovu agenciju, iako krizni centri za žrtve silovanja pružaju usluge podrške odraslim osobama.

Postoje specifične razlike u pravima između obaveza države prema zaštiti djece i odraslih, koje su također rezultirale tenzijama između autonomije preživjelih, pristanka, izbora i obaveza u smislu zaštite djece.

Nedavno su organizacije civilnog društva koje se bave podrškom djeci i radom na sprečavanju i suzbijanju seksualnog nasilja i nasilja u porodici počele mnogo snažnije da sarađuju, jer su prepoznale da je odgovor prema djeci (kao i prema majkama, roditeljima i porodicama kojima djeca pripadaju) i njihovoj zaštiti postao fragmentiran i razjedinjen, te da stoga ne rezultira pružanjem efikasne podrške.

Drugo, krizni centri za žrtve silovanja pružaju podršku svim preživjelim i zalažu se protiv svih oblika seksualnog nasilja. 98% svih počinitelaca seksualnog nasilja su muškarci, 85% žrtava su žene i djeca (oba pola), a 15% žrtava su odrasli muškarci.²³ Ovi podaci ukazuju da muškarci čine do 20% svih osoba koje su preživjele seksualno nasilje, kojima bi mogle zatrebati usluge podrške kriznih centara za žrtve silovanja. Na početku svog rada, većina kriznih centara za žrtve silovanja su pružali usluge samo ženama. Tokom godina su isprobani razni modeli o tome na koji način može biti pružena podrška odraslim muškarcima koji su preživeli silovanje i seksualno nasilje, kao i kako bi šire akcije zalaganja usmjerene na prevenciju obuhvatile djecu, uključujući i dječake.

Danas svi krizni centri za žrtve silovanja u Irskoj pružaju usluge i ženama i muškarcima koji su preživjeli silovanje. Na praktičnom nivou, u procesu pružanja podrške svima, krizni centri za žrtve silovanja su naučili kako da posvete naročitu pažnju obema našim zgradama, kako se preživjeli kreću kroz njih i kako se sastajemo i sarađujemo sa preživjelim kako bismo osigurali privatnost, povjerljivost i sigurnost za sve preživjele koje/i dolaze po podršku u krizne centre za žrtve silovanja. Važno je naglasiti da su usluge za žrtve nasilja u porodici u Irskoj, kao što su hitni smještaj i planiranje sigurnosti, odvojene od kriznih centara za žrtve silovanja. Ove odvojene usluge za žrtve nasilja u porodici u Irskoj se i dalje uglavnom pružaju samo za žene. Iako pružaju podršku muškarcima koji su preživjeli silovanje, krizni centri za žrtve silovanja nastavljaju da rade po **feminističkoj analizi** seksualnog nasilja, uključujući i razumijevanje mizoginije koja podupire većinu seksualnog nasilja usmjerenog prema dječacima i muškarcima; krizni centri za žrtve silovanja pružaju podršku muškarcima, provode rodnu analizu seksualnog nasilja i ostaju feminističke organizacije.

Treće, krizni centri za žrtve silovanja provode i zalagačke aktivnosti i radi toga je od ključne važnosti da održe **nezavisni stav**. Krizni centri za žrtve silovanja također prepoznaju da je saradnja sa drugima, a naročito sa državom, neophodna kako bi se pružila podrška preživjelim, efektivno adresiralo seksualno nasilje, omogućio pristup pravdi za preživjele, osigurala zaštita i ostvario uticaj u oblasti prevencije silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja. Krizni centri za žrtve silovanja su često istovremeno zavisni i nezavisni i ovo predstavlja razlog kontinuiranih tenzija. Na primjer, države su dužne da pruže usluge podrške preživjelim, radi omogućavanja ostvarivanja prava preživjelih. Radi toga država mora finansirati krizne centre za žrtve silovanja, ali postavlja se pitanje da li ovi centri finansiranjem od strane države postaju zakonski kontrolisani? Kako organizacije koje dobijaju finansijsku podršku od strane države mogu propitivati, odnosno kritikovati državu? Koliko kontrole država može ili treba da ima nad radom organizacija civilnog društva? Kako se postiže odgovornost i transparentnost? Kako su standardi najboljih praksi u pružanju podrške preživjelim osigurani van državne kontrole? Razumijevanje odnosa, međusobne zavisnosti i međusobnog poštovanja i odvojenosti između države i

23 Podaci o rasprostranjenosti u Irskoj datiraju iz nacionalnog istraživanja o rasprostranjenosti iz 2020.g. – Seksualno zlostavljanje i nasilje u Irskoj 2002.g. koji se često naziva SAVI izvještaj. https://repository.rcsi.com/articles/report/The_SAVI_report_sexual_abuse_and_violence_in_Ireland/10770797/1

organizacija civilnog društva u Irskoj su predmet kontinuiranog pregovaranja, ponekad i takmičenja i stalnog evoluiranja.

Dio koji slijedi nastoji da opiše različite modele kriznih centara za žrtve silovanja i referalnih centara za žrtve seksualnog nasilja koji su se razvili u Irskoj i rukovodeće principe koji su se razvili u pravcu podrške i održivosti organizacija i usluga koje prate i nastoje da odgovore na potrebe preživjelih, kao i efikasne prevencije.

Krizni centri za žrtve silovanja i referalni centri za žrtve seksualnog nasilja

U irskom modelu, krizni centri za žrtve silovanja i referalni centri za žrtve seksualnog nasilja su veoma različite organizacije i/ili servisi. U Irskoj postoje dvije vrste servisa i rade jedni pored drugih. Ovaj dokument se primarno fokusira na krizne centre za žrtve silovanja i stoga će ovaj dio pružiti kratki opis usluga i aktivnosti koje možete uobičajeno očekivati u kriznim centrima za žrtve silovanja i referalnim centrima za žrtve seksualnog nasilja, kako bismo razumijeli razlike između modela kriznih centara za žrtve silovanja i referalnih centara za žrtve seksualnog nasilja.²⁴

Referalni centri za žrtve seksualnog nasilja (SVRC)

Referalni centri za žrtve seksualnog nasilja (SVRC) primarno pružaju **hitnu njegu** žrtvi seksualnog nasilja. Usluge će uključivati medicinsku/zdravstvenu, forenzičku i psihološku podršku, kao i pohranjivanje forenzičkih dokaza. Većina SVRC usluga i profesionalaca/ki su dio postojećih javno finansiranih zdravstvenih usluga. SVRC-e koriste preživjeli u sedmici odmah nakon napada. To je period kada još uvijek postoji mogućnost prikupljanja forenzičkih dokaza. Preživjeli će takođe imati mogućnost pristupa hitnoj medicinskoj podršci. SVRC-i pružaju i medicinsku njegu nakon ovog perioda. SVRC-i sve više pružaju i srednjoročnu psihološku podršku.

Obećavajuća praksa uključuje:

- Medicinsko osoblje i njegovateljice trebaju imati **specijalizovanu obuku** u provođenju forenzičkih pregleda kod slučajeva seksualnog nasilja i zdravstvene njege. Ovaj trening treba da uključuje rad na traumi, forenziku i pravna pitanja;
- Potrebno je pridržavati se **profesionalnih standarda** i propisa, na primjer, u vezi sa medicinskom podrškom i njegov, i dr.;
- Osoblje angažovano u oblasti zaštite zdravlja, pravosuđa i zalaganja se mora rukovoditi zajedničkim razumjevanjem njihovih posebnih uloga i dužnosti, kao i uzajamnim profesionalnim poštovanjem. Idealno **zajednički interagencijski standardi** i protokoli treba da budu kreirani za referalne centre za žrtve seksualnog nasilja (SVRC).

Irska je 2018.g. uspostavila nacionalne smjernice usmjerene na podršku radu SVRC-a.²⁵ Ove zajedničke SVRC nacionalne smjernice stavljaju u prvi plan potrebe za zdravstvenom njegom žrtve. Pristanak žrtve mora predhoditi forenzičkom pregledu i definisani su koraci da se osigura forenzički pregled. U situacijama kada žrtva nije u mogućnosti da da saglasnost (na primjer, žrtva je bez svijesti ili je u alkoholisanom stanju) uspostavljeni su čvrsti etički protokoli koji moraju biti ispoštovani prije nego što se može obaviti bilo kakvo forenzičko ispitivanje. Protokoli i praksa zajednički moraju osigurati da se svi dokazi, uključujući i fizičke i forenzičke dokaze uvijek prikupljaju i pohranjuju na siguran način do završetka krivičnih postupaka, odnosno do vremena kada dokazi više nisu potrebni. SVRC-i moraju biti sposobni da skladište forenzičke dokaze i održava lanac dokaza²⁶ za period (6 mjeseci – 1 godina) koji će omogućiti žrtvama da imaju vremena da donesu odluku da li će podnijeti prijavu ili ne. Osoba koja se zalaže za prava preživjele, odvojeno od osoba koje pružaju zdravstvenu pomoć i profesionalaca/ki angažovanih u pravosudnim organima, mora biti prisutna kako bi zastupala prava preživjele i pružila joj psihološku podršku. Osoba koja se zalaže za prava preživjele u Irskoj je volonterka/volonter u kriznoj

24 SVRC model se ponekad naziva 'medicinskim modelom.'

25 <https://www.hse.ie/eng/services/publications/healthprotection/sexual-assault-response-team-national-guidelines.pdf>

26 U pravosudnim sistemima zasnovanim na precedentnom pravu, ključni element postupka je da morate biti u mogućnosti da demonstrirate autentičnost bilo kog fizičkog dokaza i dokažete da on nije bio kompromitovan na bilo koji način – ovo se naziva lanac dokaza.

zaštiti žrtve koja/i je obučena od strane kriznog centra za žrtve silovanja. Ove osobe su dostupne za podršku žrtvama 24 sata i protokoli nalažu da se one pozivaju od strane policije ili osoblja referalnog centra za žrtve seksualnog nasilja, kada preživjela kontaktira centar. Preživjeli imaju pristup uslugama referalnog centra bez predhodnog prijavljivanja krivičnog djela policiji.

Iako SVRC-i moraju biti **informisani o traumama i specijalizovani u pružanju njege nakon preživljenog seksualnog nasilja**, nije im nužno potrebna feministička analiza da bi pružili uslugu koja je fokusirana na brigu za preživjele. Psihološka njega je često fokusirana na remetilačke simptome traume po potrebi preživjelih neposredno nakon napada. Oni ne moraju nužno imati nikakvu ulogu u razumijevanju i propitivanju uzroka seksualnog nasilja.

Krizni centri za žrtve silovanja (RCC)

RCC-i pružaju **sigurno okruženje za osobe koje su preživjele seksualno nasilje** kad god i kako god žrtve odluče da im pristupe. Preživjeli mogu doći u RCC odmah nakon događaja nasilja ili 50 godina kasnije. Preživjeli mogu pristupiti RCC-ima putem samoupućivanja ili tako što ih upute drugi, kao što su njihovi doktori/ce. Usluge RCC-a imaju za cilj da ponude podršku koja je relevantna za sve aspekte seksualnog nasilja u svim fazama života.

RCC-i rade na razumijevanju traume seksualnog nasilja, njenog uticaja i uzroka, kako bi podržali svaku osobu koja je preživjela nasilje u trenutku kada se angažuju, da izaberu kako žele da adresiraju traumu i koja vrsta podrške im je potrebna. RCC usluge su stoga **'vođene potrebama preživjelih'** i oslanjaju se na posvećenost slušanju, prilagođavanju i inoviranju.

Preživjelima se nude različiti oblici podrške koje mogu odlučiti da koriste. Sve vrste podrške su specijalizovane u oblasti seksualnog nasilja. RCC-i uobičajeno kombinuju usluge u rasponu od SOS telefona, savjetovanja, psihoterapije, zalaganja i pratnje osoba koje su preživjele nasilje u različitim pravnim, medicinskim i drugim procedurama. Krizni centri za žrtve silovanja se mogu angažovati kroz grupne ili druge načine, takođe radi pružanja

posebne podrške marginalizovanim grupama u saradnji sa drugim organizacijama civilnog društva, kako bi odgovorili na različite potrebe preživjelih. RCC-i pružaju podršku preživjelima seksualnog nasilja koje se desilo nedavno ili u prošlosti, nasilja koje su preživjeli kao odrasle osobe ili kao djeca, ili kombinovano. Važno je istaći da RCC-i nude **povjerljivost**, posebno za one preživjele koji ne žele da formalno prijave krivično djelo.

Krizni centri za žrtve silovanja posvećuju dio svog kapaciteta radu na promjenama i prevenciji. Svaka osoba koja je preživjela seksualno nasilje zna da sa podrškom RCC-a na putu oporavka postaju dio pokreta za promjene. RCC-i su posvećeni transformisanju njihove zajednice na osnovu iskustava preživjelih, i aktivni su u podizanju svijesti, angažovanju kroz edukaciju i u radu sa drugim agencijama i profesijama (na primjer, policajci/ke, doktori/ce, i dr.) kako bi unaprijedili odgovor prema preživjelima i spriječili da se seksualno nasilje desi i drugim osobama.

RCC-i razumiju da organizacije moraju biti **transparentne i odgovorne** u situacijama kada rade sa ranjivim osobama i traže njihovo povjerenje, naročito u slučajevima seksualnog nasilja, gdje postoji velika tajnost.

Obećavajuća praksa u radu kriznih centara za žrtve silovanja uključuje (više detalja o nekim od ovih koncepata i praksi je predstavljeno u sljedećem dijelu dokumenta):

- **Svo osoblje i volonteri/ke imaju razumijevanje seksualnog nasilja i traume seksualnog nasilja;**
- **Osoblje je specijalizovano u svojim ulogama podrške preživjelima seksualnog nasilja; Programi obuke** za osoblje i volontere/ke mogu uključivati: obuku za rad na SOS telefonu, obuku za specijalizovano savjetovanje, obuku za pratnju na sudu i u policiji, obuku za pisanje izjave o uticaju žrtve, pravnu obuku, trening za pratnju referalnog centra za žrtve seksualnog nasilja, obuku o komuniciranju neočekivanih rezultata tokom pružanja podrške žrtvama, obuku za edukatore/ce i osnaživanje zajednice, obuku za osnaživanje preživjelih, obuku za

očuvanje bezbjednosti djece, prikupljanje podataka, kao i prakse očuvanja privatnosti i povjerljivosti;²⁷

- Postoji **niz dostupnih usluga** koje mogu biti prilagođene potrebama preživjelih, na primjer savjetodavna pratnja, pravno informisanje, grupna terapija, volontiranje, itd.;
- Osnaživanje preživjelih znači da RCC-i **nikada ne vrše pritisak na preživjele da prihvate usluge podrške ili prijave nasilje policiji već** im pružaju informacije, mogućnost izbora i neosuđujuću podršku;
- Formalna supervizija i podržavajuća profesionalna kultura unutar kriznog centra za žrtve silovanja ima za cilj da zaštiti osoblje i volontere/ke od **vikarijske traume**;
- **Dostojanstvo i povjerljivost preživjelih se** poštuju tokom cijelog procesa;
- Svaka **obaveza prijavljivanja se u potpunosti pojašnjava** kako bi preživjele bile u mogućnosti da donesu informisane odluke;
- **Centri razvijaju mreže sa lokalnim organizacijama i servisima** kako bi osigurali da svaka preživjela dobije najbolju moguću podršku; RCC-i imaju ulogu pružanja povratnih informacija od preživjele, specijalizovane podrške i treninga drugih organizacija koje povremeno pružaju usluge preživjelim, na primjer, organizacijama koje pružaju usluge podrške manjinama ili osobama sa invaliditetom, ljekarima opšte prakse i advokatima. U vezi

sa kriznim centrima za žrtve silovanja u Irskoj, ova praksa je počela nakon što su preživjele govorile RCC volonterima/kama o izazovima sa kojima su se suočavale prilikom korištenja lokalnih usluga, na primjer lokalnog ljekara, i onda su RCC-i kontaktirali tog ljekara ili su tražili kontakte u okviru lokalne ili regionalne mreže ljekara kako bi ih upoznali i uključili u rješavanje problema. Često su RCC-i takođe bili u potrebi da bolje razumiju ograničenja ljekara u njihovoj ulozi da stave iskustva preživjele u kontekst i da se angažuju u partnerstvu sa lokalnim ljekarima kako bi unaprijedili iskustvo preživjelih;

- **Centri se umrežavaju drugim kriznim centrima za žrtve silovanja** kako bi podijelili iskustva, umnožili svoje glasove, razvili i unaprijedili standarde i drže jedni druge odgovornima; Krizni centri za žrtve silovanja u Irskoj su se ujedinili 1985.g. kako bi međusobno dijelili iskustva, bili odgovorni jedni drugima i saradivali u pravcu stvaranja promjena; Ove vrste aktivnosti su uključivale redovne sastanke volontera/ki iz centara; 1999.g. su osigurali finansiranje i zaposlili osoblje na aktivnostima mreže, te je tako započet proces koji je vodio kreiranju nacionalnog zagovaračkog tijela (RCNI), koje je bilo sposobno da razvije i pripremi nacrt standarda, formalizuje umrežavanje, uspostavi rukovodeću strukturu mreže, što je sve dogovoreno kroz povelju o članstvu; Danas, Mreža kriznih centara za žrtve silovanja (RCNI) ima snažnu lidersku ulogu na nacionalnom nivou, ali nad njom još uvijek imaju vlasništvo i njome rukovode krizni centri za žrtve silovanja. Mreža radi na unapređenju interesa preživjelih i prevenciji koja je informisana iskustvima

27 Krizni centri za žrtve silovanja su se specijalizovali kroz iskustvo za rad na problemu seksualnog nasilja. Niko drugi nije razvio ovu specijalnost u to vrijeme. Međutim, sa finansiranjem iz javnih budžeta i svakako prelazeći sa volonterskog na plaćeno pružanje usluga, uloge su postale definisane i razlikovane, a specijalističko savjetovanje je naročito bilo potrebno profesionalizovati. Sa ovim se pojavilo i pitanje koje kvalifikacije, obuku i akreditovanje mora imati specijalistički savjetnik/ca za seksualno nasilje i ko odlučuje o tome. U Irskoj, psihoterapeuti/kinje za razliku od, na primjer, psihijatara/ica nisu regulisani zakonom. Prije gotovo 20 godina, Mreža kriznih centara za žrtve silovanja (RCNI) je radila sa kriznim centrima za žrtve silovanja na standardizovanju treninga koje vode organizacije civilnog društva i specijalizaciji, kao i na uspostavljanju registra organizacija koje su kvalifikovane za ove aktivnosti. RCNI je pregovarao sa Odsjekom za zdravstvo i postignut je sporazum oko ekvivalenosti sa pripadajućim formalno akreditovanim ulogama kako bi se prepoznali specijalisti/kinje i kako bi se izjednačili sa platnim razredima u javnom sektoru (izvještaj zdravstvenih usluga koji prepoznaje i izjednačava uloge kriznih centara za žrtve silovanja iz 2007.g. nije javno dostupan). Međutim, osoblje kriznih centara za žrtve silovanja iako finansirano iz javnih budžeta nema status javnih službenika/ca, tako da je plate i izjednačene uslove bilo veoma teško održati u uslovima nestabilne ekonomske situacije. Akreditacija i dalje ostaje izazovno područje zbog toga što državni fondovi sve više zahtjevaju akademski akreditovane kvalifikacije. Kao i drugdje, u Irskoj akademske institucije sve više postaju profitne privatne korporacije i tako se i ponašaju. Proces akademske akreditacije koji se sve više traži od stručnjaka/kinja za seksualno nasilje zahtijeva predaju ekspertize koja postoji u sektoru civilnog društva profitnim kompanijama koje imaju manje znanja, koje zatim prodaju stručnost kriznih centara za žrtve silovanja natrag sektoru civilnog društva za određenu cijenu. Ključni izazov je kako održati kapacitet da se uzima u obzir iskustvo preživjelih koje one dijele sa kriznim centrima za žrtve silovanja i uspostaviti najviše standarde za preživjele kada akademski proces oduzima zajednici održivu stručnost, dok istovremeno zadovoljava potrebu za akreditacijom koju zahtijevaju fondovi. Alternativa je pokušati zadržati stručnost u zajednici na nivoima prve linije rada sa preživjelim. RCNI trenutno provodi projekat kliničke specijalizacije u cilju ažuriranja stručnosti u oblasti rada na seksualnom nasilju. <https://www.rcni.ie/counselling-survivors-of-sexual-violence-on-and-off-line/> Do sada je projekat razgovarao sa 1.000 savjetnika/ca i preživjelih i trebalo bi da završi sa radom u zadnjem tromjesečju 2021.g. Trenutno RCNI RCC obuka definiše više uloga i vještina i zahtijeva specijalizovani trening bez obzira na bilo koju drugu profesionalnu kvalifikaciju za svaku od tih uloga. Uspostavljen je standard koji definiše ovaj uslov za trening, proces registracije i obnove, kao i stalne supervizijske standarde za savjetnika/cu koji radi u praksi. Uvođenje ove obuke je, nažalost, trenutno ad hoc prirode i zavisno je od postojanja finansijske podrške.

preživjelih koji se uključuju u rad kriznih centara i doprinose na druge načine.

Krizni centri za žrtve silovanja takođe razumiju da, tamo gdje preživjeli dijele svoja inače skrivena iskustva sa profesionalcem/kom ili organizacijom, postoji odgovornost organizacije **da sluša, uči i investira u specijalizovanje.**

U Irskoj su krizni centri za žrtve silovanja kroz Mrežu kriznih centara za žrtve silovanja Irske razvili **zajedničke standarde rada i upravljanja.** Mreža kriznih centara za žrtve silovanja Irske je radila sa partnerskim organizacijama na međunarodnom nivou takođe u pravcu razvijanja ovih standarda. Najnoviji standardi pružanja kriznih usluga za žrtve silovanja su razvijeni u Engleskoj i Velsu tokom 2018.g²⁸

RCC-i u Irskoj su takođe posvećeni **dijeljenju podataka i znanja kako bi se podržao proces prekida ćutanja** i kreiranja promjena zasnovanih na dokazima. Mreža kriznih centara za žrtve silovanja u Irskoj je razvila nacionalni sistem prikupljanja podataka kriznih centara za žrtve silovanja u cilju generisanja nacionalnih dokaza iz kolektivnog iskustva preživjelih i ostvario uticaj u kreiranju i sprovođenju javnih politika.²⁹

⚠ Predstavljeni model iz Irske koji je sličan modelu u Ujedinjenom Kraljevstvu **se može smatrati obećavajućom praksom u procesu uspostavljanja specijalizovanih servisa podrške za preživjele. Ovaj model je zasnovan na više od 40 godina iskustva ženskih nevladinih organizacija koje su specifično adresirale potrebe i podržavale žrtve seksualnog nasilja. Važno je adaptirati ove modele lokalnom pravnom i praktičnom kontekstu u regiji Zapadnog Balkana i Turske. Bez obzira da li se uspostavljaju krizni centri za žrtve silovanja i/ili referalni centri za žrtve seksualnog nasilja, ključno je napraviti razliku između ove dvije vrste servisa i razviti za svaki od njih principe i koncepte koje žrtvu postavljaju u središte svih usluga koje se pružaju. ■**

28 https://rapecrisis.org.uk/media/2162/rcnss_partners_final.pdf

29 Program je definisan ovdje: <https://www.rcni.ie/what-we-do/national-data-research/> zajedno sa linkovima na statističke izvještaje i prateće dokumente politika.

IV. Principi, koncepti i osnove za uspostavljanje modela krizne podrške u slučajevima silovanja

Sljedeći principi i koncepti definišu potencijal za repliciranje i nadograđivanje koje bi trebalo uzeti u obzir u procesu razvoja sveobuhvatnih kratkoročnih i/ili dugoročnih specijalizovanih servisa podrške za preživjele seksualnog nasilja. Ove pristupe je decenijama uspješno realizovala **Mreža kriznih centara za žrtve silovanja u Irskoj**. Servisi koji teže da usvoje i realizuju te principe, bilo da su vođeni od strane države ili od strane ženskih nevladinih organizacija, se podstiču da ih adekvatno prilagode u skladu sa nacionalnim kontekstom. Realizovanjem ovog modela pružanja usluga, moguće je uspostaviti odnos povjerenja sa preživjelom i njegovati njeno dugoročno osnaživanje.

Izgradnja povjerenja kroz model kriznih centara za žrtve silovanja fokusiran na osnaživanje preživjele

Seksualno nasilje je fundamentalno kršenje povjerenja. Ovo kršenje se ne odnosi samo na pojedinačnog počinioca već se često, možda i nepromjenjivo, širi na porodicu, prijatelje, zajednice i državne organe. Ključna uloga kriznih centara za žrtve silovanja je steknu povjerenje preživjelih kako bi podržali njihovo osnaživanje i ponovnu izgradnju povjerenja u druge, uključujući državne agencije gdje je to prikladno.

Ovo je jedan od razloga zbog čega je kroz rad kriznih centara za žrtve silovanja pažnja usmjerena na pitanja **moći**, uključujući i unutar odnosa podrške i savjetovanja. **Osnaživanje preživjele** uključuje i njeno lično osnaživanje u svakom kontaktu koji može imati sa kriznim centrom za žrtve silovanja, kao i osnaživanje preživjele u društvu. Krizni centar za žrtve silovanja reprodukuje nenasilno ponašanje i teži da ostvari uticaj i podstakne druge zainteresovane strane i usluge podrške da reprodukuju isto ponašanje.

▲ Povjerljivost je ključna u radu kriznih centara za žrtve silovanja na **izgradnji povjerenja**, poštujući autonomiju preživjele i saradujući u odgovoru koji se rukovodi njenim potrebama. Mnoge preživjele ne prijavljuju krivična djela niti traže podršku servisa. Ovo predstavlja izazov za države u pravcu ispunjavanja obaveza iz Istanbulske konvencije. **Dokazi ukazuju da što je više preživjela podržana, veća je vjerovatnoća da će formalno prijaviti nasilje i ostati u pravodudnom postupku.** Stoga je podrška povjerljivim (neformalnim) mjestima za preživjele od važnosti za zakonske partnere. Države članice trebaju djelovati u pravcu podrške i najboljeg korištenja nivoa povjerljivosti koje krizni centri za žrtve silovanja mogu ponuditi preživjelom.³⁰

Model podrške preživjelima koji primjenjuju krizni centri za žrtve silovanja je takođe informisan o traumama. To znači da postoji razumijevanje posebnog uticaja koji trauma ima na osobu i da oblikuje dostupnost usluga preživjelima. Na primjer, može se desiti da trauma utiče na sjećanje i mogućnost da preživjela ispriča detalje događaja. Može se dogoditi da podsjećanje na događaj provocirajuće i da ga simptomi posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) koje ima preživjela čine nesigurnim. Radi toga, krizni centri za žrtve silovanja teže da kreiraju sigurno mjesto gdje preživjele mogu tokom vremena, a možda i na nelinearne načine, doći do jasnoće da se osjećaju sposobnim da komuniciraju na jezicima i načinima koja za njih imaju smisla, kao i da upoznaju svoje potrebe. U isto vrijeme, centri nude preživjelima alate da upravljaju i prevaziđu ometajuće simptome traume, kao što je insomnija, flešbekovi ili anksioznost.

Model kriznih centara za žrtve silovanja je uvijek **nedirektivan i neosuđujući**. Takođe je usmjeren ka preživjelima jer RCC-i vjeruju da najbolje moguće odgovore vode same preživjele, koje najbolje znaju

30 Povjerljivost je rijetko potpuna. U slučajevima kada je prijavljivanje zakonski ili etički neophodno, na primjer u situacijama očuvanja bezbjednosti djece ili prevencije samoubistva, neophodno je pažljivo razmotriti transparentnost sa preživjelima i uticaj ograničenja povjerljivosti na bezbjednost preživjelih.

šta im je potrebno u bilo kom trenutku. RCC-i teže da vrate kontrolu koja je oduzeta preživjelima tokom bilo kakvog iskustva seksualnog nasilja.

Ovo je opisano kao **model oporavka preživjelih**. U odgovoru RCC-a, naglasak je na promovisanju blagostanja i fokus je na napretku, a ne na simptomima i nedostacima. Strategije suočavanja preživjelih se istražuju u smislu njihove korisnosti.

U osnovi, RCC-i su naučili da je seksualno nasilje čin oduzimanja nečije autonomije nad sopstvenim tijelom. Radi toga, odgovori nikada ne smiju da repliciraju ove uslove već bi trebalo da teže da se ponovo uspostavi i potvrdi nečija autonomija. **Pristanak preživjele** mora biti u osnovi svih oblika podrške i sekundarne prevencije seksualnog nasilja. U RCC-i modelu, preživjela je **aktivna sudionica u vlastitom oporavku**. Preživjele se ne posmatraju kao pasivne korisnice tretmana podrške. One su stručnjakinje za svoj oporavak, moraju imati kontrolu i oporavak se mora odvijati svojim tempom.

Model preživljavjele/oporavak posmatra traumatske sisteme kao kreativne odgovore i adaptacije na užasne događaje. Model preživjele/oporavak istražuje kako su preživjele kreativno opstale tokom traume ili tokom ponovljene traume i nakon toga imajući u vidu njihovu životnu situaciju. Model naglašava resurse preživjelih i pozitivne snage.³¹

The RCC approach emphasizes that support can only be effective within a relationship of **safety, trust, and collaboration**. Collaboration includes trusting in the survivors' ability to heal themselves.

RCC- i razumiju sve oblike seksualnog nasilja kao zloupotrebu moći, da je **rodna neravnopravnost** najvažnija odrednica te zloupotrebe, da li je žrtva (ili počinitelj) muškarac ili žena. Ovo razumijevanje je takođe sastavni dio standarda koji su naglašeni u Istanbulskoj konvenciji. RCC-i razumiju da se seksualno nasilje dešava u društvenom kontekstu i da nije isključivo u vezi sa pojedinačnim vršenjem nasilja. Savjetovanje u kriznim situacijama silovanja i druge usluge adresiraju okrivljivanje žrtava i sramotom koja nastoji da individualizira odgovornost za ono što je dio sistema ugnjetavanja. Ovo razumijevanje takođe znači da krizni centri za žrtve silovanja moraju nastojati da stvore razumijevanje

i promjene van kriznih centara.

Glas preživjelih

▲ Seksualno nasilje je često skriveno a preživjele čute. **Skrivena priroda seksualnog nasilja stvara izazove za javno djelovanje.**

Međutim, niti jedna preživjela nema odgovornost da radi na stvaranju promjena. Pričanje njihovih priča može biti opterećujuće i skupo. Radi toga, RCC-i tragaju za načinima osnaživanja da čuju i podrže glasove preživjelih na siguran i odgovarajući način .

Prvi korak je razumijevanje zašto preživjele čute. Postoje dobri razlozi zašto preživjele mogu izabrati da ne govore o svojim iskustvima. RCC-i nikada ne vrše pritisak ili opterećuju preživjele da ispričaju svoje priče. Tražiti njihove priče ne cijeneći pri tome njihove razloge za ćutanje je zloupotrebljavanje. Preživjele nikada nisu odgovorne za moguća krivična djela počinitelja u budućnosti.

Neki od razloga **zašto preživjele biraju tišinu** mogu biti, kako slijedi:

- Počinioci nasilja mogu biti moćne osobe unutar porodica, zajednica, na radnom mjestu, itd.;
- Preživjele mogu biti zainteresovane da očuvaju strukture podrške (kao što je porodica) od narušavanja istinom o nasilju koje su pretrpjele;
- Preživjele će razumijeti da porodice, zajednice, organizacije mogu biti zainteresovane da se zaštite od priznavanja štete koja se dogodila unutar njihove jedinice;
- Preživjele se suočavaju sa negativnim reakcijama i rizikuju da budu okrivljene za 'prouzrokovanje' problema kada progovore (izopštene iz grupe, moraju da se presele iz svog doma, ostaju bez posla, bivaju fizički napadnute, itd.);
- Preživjele se mogu suočiti sa okrivljivanjem i stigmatizacijom od strane profesionalaca/ki koji

31 Herman, Judith Lewis. 1997. Trauma i oporavak. New York: BasicBooks se još uvijek smatra osnovnim tekstom o traumi nasilja u porodici i seksualnog nasilja.

treba da ih podrže i zaštite, ili istom reakcijom od strane svojih porodica i/ili prijatelja/ca;

- Preživjele su možda predhodno mnogo puta svjedočile ovom samoočuvanju institucija u akciji prije nego što su i same bile viktimizirane.

Takođe postoji niz **mitova o tome kako priče preživjelih stvaraju promjenu**. Ovi mitovi stvaraju pritisak na preživjele da progovore i često postavljaju nedostižna očekivanja. Suprotno mitu, priče preživjelih su rijetko ometajuće. Promjena se obično dešava nakon značajnog ulaganja u razumijevanje, imenovanje, prikupljanje dokaza, izgradnju saveza i usklađivanje interesa, na primjer, svih elemenata pokreta za promjene. Priča preživjelih, u ključnom trenutku, može postati ključna tačka za promjene – trenutak unutar tog pokreta promjene, ali za svaku priču preživjelih koja postane ta ključna tačka postoje stotine svjedočenja preživjelih koja nisu imala nikakav uticaj, bila ignorisana ili brzo zaboravljena od svih osim od samih preživjelih. Ovo može biti štetno i traumatizirajuće za preživjele. RCC-i obraćaju pažnju na to kako preživjele prave informisane izbore o tome da govore, informisane realističnim razumijevanjem kako potencijalnih cjeloživotnih uticaja na njih tako i mogućnosti da njihova priča ima pozitivan uticaj koji žele.

Krizni centri za žrtve silovanja razumiju da:

- Medijski pritisak i zainteresovanost za priče rukovođene 'ljudskim interesima' podstiču potražnju za svjedočenjima preživjelih u svrhu medijskog rejtinga (bez obzira na dobre namjere onih koji su uključeni/e);
- Svaka od priča preživjelih je jedinstvena i i ne mogu biti posmatrane kao reprezentativni uzorak iskustava drugih preživjelih;
- Od preživjelih se može tražiti da daju uvid u motive i način razmišljanja – ovo implicira da je preživjela imala neku vrstu kontrole nad počinioce i da stroga snosi odgovornost i krivicu – samo priče počinilaca mogu biti pouzdano svjedočenje o njihovom načinu razmišljanja;
- Emocionalni i empatijski odgovor na priču preživjele nije akcija i neće stvoriti promjenu; Emocija je siromašna mjera intervencije.

Postoje načini **podrške glasovima preživjelih i osnaživanje koje istovremeno povećava i uticaj i sigurnost** preživjelih. Ovi načini podrške uključuju:

- Osigurati da se priča preživjele vezuje za 'pitanje' – koja se akcija ili promjena želi nakon što se publika angažuje; Da li je to realno i ostvarivo? Može li se ovo 'pitanje' uskladiti i podržati održivom kampanjom za promjene?
- Podržati preživjele da kažu svoje priče anonimno;
- Prikupiti podatke od preživjelih kako bi se ispričala kolektivna priča;
- Provesti anketu o rasprostranjenosti;
- Konstruisati složene priče (dodajte različite priče preživjelih da bi ste ispričali istinitu priču ali ne i priču pojedinačne preživjele);
- Anonimno koristiti citate preživjelih;
- Oспорiti okrivljavanje žrtve;
- Oспорiti mitove o seksualnom nasilju;
- Osigurati javni odgovor krivičnog pravosuđa koji čuva privatnost i anonimnost preživjelih; Ovo znači da su izvještaji sa suđenja dostupni putem medija uz poštovanje zakona i pravila koja čuvaju anonimnost preživjelih;
- Transparentan pravosudni proces – da pravosudne institucije redovno prikupljaju i javno objavljuju podatke, kvartalne i godišnje statistike o prijavljenim slučajevima, vrstama krivičnih djela, stope rasvjetljenosti, stope krivičnog gonjenja, prijava, prihvatanja krivice od strane okrivljenih, stope osuđujućih presuda, kazne, uslovne osude i podatke o oslobađajućim presudama.

Rukovodeći principi za žrtve u okviru pravosudnog sistema

Kao što je predhodno naglašeno, angažovanje preživjelih je od ključne važnosti za aktivnosti države u odbrani prava preživjelih. Činjenica da se **samo manjina angažuje je izazov za pravni sistem**. Važno je oduprijeti se posmatranju ovog pitanja kao problema za koji su odgovorne preživjele i umjesto toga

pitati šta zainteresovani akteri mogu promjeniti u vezi sistema. **Pravosudni sistem koji je fokusiran na žrtvu** će tražiti dodatne resurse, ali je ovo opravdano na osnovu toga što je najbolji dokaz postignut kada preživjela aktivno izabere da se angažuje sa pravosudnim sistemom. Žrtve ostaju sa sistemom kada su informisane i podržane, i država povećava mogućnost većeg stepena osuda i odbrana prava preživjelih.

Osim toga, pravosudni sistem koji je sam po sebi izvor nepravde je osuđen na propast. **Stoga država mora učiniti sve da minimizira svaku re-traumatizaciju³² procesa kroz unaprijeđenje dostojanstva, autonomije i prava izbora preživjelih unutar pravosudnog sistema.**

Irski sistem krivičnog pravosuđa je dio precendentne pravne kontradiktorne prakse. Razlikuje se od sistema krivičnog pravosuđa koji su uobičajeni u kontinentalnoj Evropi i drugdje. Sistem u Irskoj se oblikuje pisanim Ustavom i EU zakonima i direktivama, naročito Direktivom o pravima žrtava,³³ koja definiše detaljna prava žrtava krivičnih djela. Sljedeći principi koji se primjenjuju u Irskoj u vezi toga kako najbolje odbraniti prava preživjelih se stoga mogu samo djelomično inkorporirati u druge jurisdikcije.

Ovdje su predstavljeni **vodeći principi** koje su razvili krizni centri za žrtve silovanja u partnerstvu sa Safe Ireland kao dio NVO grupe koja radi na primjeni inicijative puta preživjelih od Odjela za pravosuđe Irske. Ovi vodeći principi su kreirani u vezi sa angažovanjem žrtava unutar pravosudnog sistema i mogu biti korišteni kao obećavajuće prakse, sa napomenom da se mogu djelomično koristiti u drugim nacionalnim jurisdikcijama:

- Poštovanje za **dostojanstvo svake ranjive svjedokinje** treba biti u osnovi svake interakcije;
- **Svjest o centralnosti traume i njenih efekata** mora biti norma za sve profesionalce/ke u okviru krivičnih postupaka kada dolaze u kontakt sa ranjivim svjedokinjama/svjedocima;
- **Autonomija:** koliko god je moguća u interesu pravosudnog postupka, izbori žrtve im trebaju biti poznati i trebaju biti olakšani od svih profesionalaca/ki u svakoj fazi postupka;

- **Fizička zaštita** (izricanje zaštitnih mjera) za ranjive svjedoke/svjedokinje u svakoj fazi krivičnih postupaka i drugih procesa, uključujući kroz uslove kaucije/određivanje pritvora, hitne zaštitne mjere gdje su nužne, - potrebno je postaviti kao prioritet koliko god je to moguće – ovo bi trebalo da se desi kao dio procjene rizika od strane policije;
- **Svaka procjena potreba za podrškom** se treba provesti isključivo na pojedinačnoj osnovi i treba biti dovoljno osjetljiva da prepozna neočekivane ili rijetke ranjivosti (na primjer autizam) i da ih adresira koliko je god to moguće;
- **Privatnost žrtava ili drugih ranjivih svjedoka/svjedokinja** mora biti očuvana koliko god je to moguće kroz proces krivičnog pravosuđa, od momenta prijave do kraja svih postupaka;
- **Svako upućivanje** drugim specijalističkim servisima podrške i/ili agencijama treba da bude pravovremeno i odgovarajuće – i treba da uzme u obzir individualne i/ili rijetke ranjivosti;
- **Tačne i adekvatne informacije** o procesu krivičnog pravosuđa trebaju biti lako dostupne (na primjer, na običnom i lako razumljivom jeziku) u štampanoj kopiji i online formatima, na drugim jezicima gdje je to neophodno – svim ranjivim svjedocima/svjedokinjama;
- Specifične, tačne i adekvatne **informacije** trebaju takođe biti lako dostupne pripadnicima/cama pojedinačnih manjinskih grupa koje mogu biti dodatno ranjive, na primjer jezik ili kulturološke razlike, državljanstvo, trgovina;
- **Kontakt** žrtava sa istražiocima treba biti olakšan i sami istražiocima trebaju biti proaktivni ostvarivanju redovnih kontakata sa žrtvama;
- **Odgadjanja** u svakoj fazi krivičnog postupka trebaju biti u najmanjoj mogućoj mjeri;
- **Nezavisni referalni centri za žrtve seksualnog nasilja, policija i pratnja na sudu** za žrtve treba da bude omogućena od strane ženskih specijalizovanih servisa podrške, kao i pružanje drugih oblika emocionalne podrške u vezi sa

32 Ponekad se pominje kao sekundarna traumatizacija ili sekundarna viktimizacija.

33 https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/criminal-justice/protecting-victims-rights/victims-rights-eu_en

krivičnim postupkom treba imati osigurano finansiranje, biti promovisano i olakšano koliko god je to moguće;

- **Svi servisi ove vrste** trebaju biti dostupni pripadnicima/cama manjinskih grupa žrtava;
- **Specijalne mjere u sudu**³⁴ trebaju biti razmotrene i, koliko god je to moguće, primjenjene u praksi bez obzira da li su preporučene od strane policije ili ne, u odgovarajućim slučajevima, pod uslovom da je to u interesu pravde i da je žrtva saglasna;
- **Efektivno učešće** u cjelokupnom sudskom procesu ili na ročištu za izricanje presude bi trebalo da bude pravilo takođe za **najranjivije grupe svjedoka/svjedokinja**, na primjer, svaki posrednik/ca treba biti osnažen da pruži pomoć tokom cijelog sudskog postupka ukoliko je to želja svjedoka/svjedokinje koja je u potrebi za ovom vrstom podrške;
- **Nezavisni pravni savjet** treba da bude dostupan svim ranjivim žrtvama barem od momenta krivičnog djela do kraja sudskih postupaka i mimo njih;
- **Efektivna saradnja sa specijalizovanim organizacijama civilnog društva koje pružaju podršku žrtvama kroz obuku i operativne zadatke** kao što je da pružanje podrške žrtvama na lokalnom i nacionalnom nivou;
- **Specijalizacija** u prirodi i efektima trauma seksualnog nasilja, nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja treba biti posmatrana i praktikovana kao norma za policiju, tužioce i sudije;
- Sva obuka profesionalaca/ki u oblasti krivičnog pravosuđa treba da uključuje **materijale specijalizovanih ženskih organizacija civilnog društva, kao i materijale koji se bave nesvjesnim predrasudama koje profesionalci/ke mogu imati kada pružaju podršku ženama**; Nesvjesna predrasuda postoji gdje kulturološki mitovi koji su često seksistički i rodni, utiču na procjene i mišljenja zajedno sa ili čak usprkos suprotnim dokazima; Obuka profesionalaca/ki u krivičnom pravosuđu o prirodi i efektima

traume i drugim pitanjima koja su relevantna za specifične grupe ranjivih svjedoka/svjedokinja treba biti osigurano adekvatnim resursima i treba biti uzeto u obzir kao neophodnost a ne luksuz; Cilj je da takva pitanja postanu dio standardnog programa obuke za sve relevantne profesionalce/ke.

▲ Stavljanje svih potreba žrtve u centar svih mjera podrške i zaštite i uspostavljanje odnosa povjerenja sa preživjelim su ključni elementi u kreiranju specijalizovanih servisa podrške, ali i podrške preživjelim kroz pravosudni sistem. Skrivena priroda seksualnog nasilja i javna stigma koja je prati predstavlja izazov za žrtve u pravcu otkrivanja njihovih iskustava, dobijanja adekvatne podrške i/ili prijavljivanja nasilja. Pristanak žrtve mora biti ključni segment svih usluga i žrtve trebaju biti posmatrane kao aktivne nositeljice promjena u svom vlastitom oporavku. Model preživjela/oporavak stavlja naglasak na vlastite resurse preživjelih i pozitivne snage koje ih podržavaju u njihovom procesu prema oporavku. Svijest o centralnom mjestu traume i individualnih potreba preživjelih treba da bude pravilo za sve servise podrške i interakcije u okviru krivičnih postupaka. ■

34 'Specijalne mjere' se odnose na niz dodatnih resursa i zaštita i mogu uključivati, na primjer, video svjedočenje, snimke sudnice, prevodioce/prevoditeljice i posrednike/posrednice.

V. Procesuiranje silovanja u zemljama Evrope – identifikovanje nedostataka u pristupu pravdi za žrtve

Kako bi uspostavili dobro strukturirane specijalizovane servise podrške za žrtve, moramo imati na umu četiri “stuba” Konvencije: **prevencija, zaštita, procesuiranje** i integrisane **politike**. Državne mjere kroz ove “P” trebaju biti konzistentne i harmonizovane, a ne nekonzistentne i kontradiktorne.

Zaštita žena žrtava seksualnog nasilja je usko povezana sa preventivnim radom, što dalje traži dalekosežne promjene u stavovima šire javnosti, prevazilaženje rodni stereotipa i podizanje svijesti. Ovaj rad je ilustrovan u gore pomenutim poglavljima.

Svrha ovog poglavlja je da naglasi važnost efikasnog procesuiranja slučajeva silovanja. Praznine u procesuiranju naglašavaju važnu “društvenu poruku” – ukoliko žrtve, na osnovu medijskih izvještaja, postanu svjesne da počinioci seksualnog nasilja nisu adekvatno kažnjeni, ovo može imati uticaj na spremnost žrtve da prijavi slučajeve seksualnog nasilja. **Ukoliko su niske stope prijave seksualnog nasilja, mi NE trebamo smatrati da specijalizovane usluge za žrtve seksualnog nasilja nisu potrebne.** U jednom od osnovnih evaluacijskih izvještaja, GREVIO daje sljedeću procjenu: “Iskustva žrtava silovanja sa sistemom krivičnog pravosuđa ukazuju na duboko ukorijenjene društvene stavove koji ometaju efektivne sudske odluke, što je samo dodatni razlog oklijevanju kod prijavljivanja nasilja. U odsustvu bilo kakvog psihološkog savjetovanja i podrške u vezi sa traumom ili bilo kakve druge podrške za žrtve silovanja, one su potpuno same sa svojim iskustvima.”³⁵

Do sada je GREVIO objavio osnovne evaluacijske izvještaje za 17 zemalja, što uključuje i opsežnu analizu primjene Istanbulske konvencije. U većini ovih izvještaja, GREVIO je ukazao na praznine u institucionalnom odgovoru na slučajeve nasilja

prema ženama, uključujući i seksualno nasilje. GREVIO je više puta naglašavao **potrebu osnaživanja odgovora krivičnog pravosuđa na sve oblike nasilja koji su regulisani Konvencijom**. Jedan od dobrih primjera je GREVIO izvještaj o Nizozemskoj iz 2020.g.³⁶ koji je naglasio da: “jedan od ključnih ciljeva Konvencije je da okonča nekažnjivost za djela nasilja prema ženama. Ovo zahtijeva ne samo da individualni počinioci odgovaraju kroz krivičnopravne i druge mjere, već i dostupne pravne mehanizme da se ospore i adresiraju sva nepravedna činjenja od strane državnih organa. Ukoliko je državna agencija, institucija ili pojedinačni službenik/ca propustila da djeluje sa dužnom pažnjom da spriječi, istraži i kazni djela nasilja (član 5), žrtve i/ili njihova porodica moraju biti u mogućnosti da traže odgovornost ovih aktera.”

Konvencija zahtijeva **analizu stope osuda, kao jednog od indikatora efikasnosti pravosudnog sistema**. Član 11 Konvencije, stav 1, tačka b. reguliše da “države članice trebaju podržati istraživanja u oblasti svih oblika nasilja koji su regulisani Konvencijom, kako bi proučili korijene uzroka i posljedica, učestalost i stope osuda, kao i efektivnost mjera koje se preduzimaju da bi se primjenila Konvencija.” Važnost analiziranja stope osuda za sve oblika nasilja koji bi trebali biti inkriminirani u skladu sa Konvencijom (uključujući seksualno nasilje) je naglašena u svim GREVIO izvještajima koji su do sada objavljeni. Potrebno je takođe naglasiti izvještaji GREVIO grupe jasno ukazuju da je primjena definicija krivičnih djela seksualnog nasilja koja su zasnovana na nepostojanju pristanka (kako je regulisano Konvencijom) ostaje izazov u sudskoj praksi mnogih zemalja koje su usvojile takve definicije.

Priručnik o efikasnim odgovorima tužilaštava na nasilje prema ženama i djevočicama (UNODC, 2014),³⁷ naglašava da, usprkos povećanoj pažnji i

35 GREVIO izvještaj za Crnu Goru, 2018

36 GREVIO (2020). *GREVIO (osnovni) evaluacijski izvještaj o zakonodavnim i drugim mjerama kojim se stavljaju u primjenu odredbe Konvencije Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja prema ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija): Nizozemska*. Strazbur: Sekretarijat mehanizma za monitoring Savjeta Evrope

37 Kancelarija Ujedinjenih nacija za borbu protiv droge i kriminala (UNODC), Beč. (2014). *Priručnik o efikasnim odgovorima tužilaštava na nasilje prema ženama i djevočicama*. Njujork: Ujedinjene nacije

široko rasprostranjenoj reformi krivičnih zakona i procedura usmjerenih na uklanjanje nasilja prema ženama tokom posljednjih decenija, stope osude za ova djela ostaju iste ili su čak u opadanju u nekim zemljama. U međunarodnom istraživanju o nasilju prema ženama³⁸ preko 23,000 žena u 11 zemalja³⁹ širom svijeta su intervjuisane o njihovim iskustvima sa fizičkim i seksualnim nasiljem počinjenim od strane njihovih partnera ili osoba sa kojima nisu u vezi, u periodu od navršene 16-te godine života. U vezi sa prijavljivanjem nasilja, istraživanje pokazuje da je manje od 20% žena prijavilo posljednje događaje nasilja policiji; žene su češće prijavljivale slučajeve nasilja počinjene od osoba sa kojima nisu u vezi nego slučajeve partnerskog nasilja, osim u slučaju tri zemlje. U svim zemljama koje su bile obuhvaćene istraživanjem, **fizičko nasilje počinjeno od strane osoba sa kojima žrtve nisu bile u vezi je češće prijavljivano nego seksualno nasilje.** Vjerovatnoća podizanja optužnica protiv počinilaca je bila između 1 i 7% za sve incidente viktimizacije, dok je u vezi sa stopama osuda identifikovano da je vjerovatnoća da će slučajevi partnerskog ili nepartnerskog nasilja rezultirati osudama bila samo 1 do 5% u svim zemljama u kojima je provedeno istraživanje, osim u jednoj.

U ovom kontekstu, bilo bi otkrivajuće istaći nedostatke u odgovoru pravosuđa na slučajeve silovanja. Slijedi primjer iz GREVIO monitoring izvještaja za Španiju.

▲ Retraumatisacija žrtava u postupcima dokazivanja silovanja na sudu: Španija

Španija je poznata po svom sveobuhvatnom zakonu o nasilju u porodici, koji je veoma često hvaljen u mnogim izvorima, uključujući

i GREVIO osnovni evaluacijski izvještaj za Španiju (2020).⁴⁰

Međutim, u ovom izvještaju GREVIO takođe analizira probleme u vezi definicije silovanja u krivičnom zakonodavstvu Španije, kako slijedi.

“Krivični zakon Španije pravi razliku između dva osnovna oblika seksualnog krivičnog djela: seksualni napad, uključujući silovanje i seksualno zlostavljanje, takođe uključujući i penetraciju. Seksualni napad (članovi 178 i 180) predstavlja ozbiljno krivično djelo koji traži da se nasilje ili zastrašivanje kvalifikuju kao takvi. Seksualno zlostavljanje (članovi 181 i 182) je manje ozbiljno krivično djelo u kojem je odsustvo pristanka žrtve kvalifikacijski element. Validan pristanak je isključen kada je djelo počinjeno protiv osoba u besvjesnom stanju ili osoba koje imaju mentalni poremećaj ili je djelo počinjeno savladavanjem volje žrtve korištenjem droga ili sličnih supstanci (član 181, stav 2). Zapriječena kazna se razlikuje za ova dva krivična djela i za penetraciju bez pristanka može biti izrečena zatvorska kazna od 4 do 10 godina.

GREVIO ukazuje da je primjena ova dva krivična djela od strane pravosudnih institucija u Španiji, naročito na nivou prvostepenih sudova, prouzrokovala javno negodovanje i da ukazuje na nepravilno razumijevanje korištenja prisile i zastrašivanja i reakcija koje mogu izazvati od strane žrtava silovanja (na primjer, strah, ukočenost, itd.).⁴¹ Istraživanje o neurobiologiji seksualne traume provedeno na žrtvama silovanja, ukazuje da ‘ukočenost’ (takozvana ‘tonična nepokretnost’) predstavlja čestu reakciju kod žrtava, koja je povezana

38 Johnson, H., Ollus, N. i Nevala, S. (2008). Nasilje prema ženama: međunarodna perspektiva. Helsinki: Evropski institut za prevenciju i kontrolu kriminala (HEUNI)

39 Zemlje koje su uključene u studiju su bile: Australija, Kostarika, Češka Republika, Danska, Grčka, Hong Kong, Italija, Mozambik, Filipini, Poljska i Švajcarska.

40 GREVIO (2020). *GREVIO (osnovni) evaluacijski izvještaj o zakonodavnim i drugim mjerama kojim se stavljaju u primjenu odredbe Konvencije Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja prema ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija)*: Španija. Strazbur: Sekretarijat monitoring mehanizma Savjeta Evrope

41 Nedavni primjer je “Wolfpack” slučaj (La Manada) u kojem je grupno silovanje počinjeno od pet muškaraca nad 18-godišnjom djevojkom kvalifikovano od strane Regionalnog suda u Navari kao seksualno zlostavljanje (na osnovu argumenta da ne postoje dokazi ni nasilja ni zastrašivanja) umjesto kao seksualni napad. Ova sudska odluka je naknadno poništena od strane Vrhovnog suda, koji je izjavio da činjenice događaja spadaju pod definiciju silovanja zbog toga što snimci događaja pokazuju “zastrašujuću” atmosferu koja je prisilila ženu da se podredi počinioćima (GREVIO izvještaj za Španiju).

sa naknadnim posttraumatskim stresnim poremećajem i ozbiljnom depresijom.⁴² GREVIO stoga pozdravlja pojašnjenje dato od strane Vrhovnog suda Španije u odluci koja sada služi kao vodič nižim sudovima da se krivično djelo silovanja u Španiji može primjenjivati ne samo na slučajeve u kojima je korišteno fizičko nasilje

GREVIO je dalje naglasio nedostatke u odgovoru krivičnog pravosuđa na silovanje:

U vezi sa krivičnim postupcima za seksualne napade i silovanje, GREVIO je identifikovao nekoliko faktora koji mogu negativno uticati na iskustva žena žrtava sa sektorom krivičnog pravosuđa u Španiji.

Prvo, dužina postupaka je značajna. Dok period početne istrage nakon što je slučaj poslan na sud mora biti završen u roku od šest mjeseci, moguće je odobrenje dodatnih 18 mjeseci ukoliko je naređeno dodatno prikupljanje dokaza ili istražne radnje.

Drugo, korištenje forenzičkih dokaza u sudu je zabranjeno u slučaju da su prikupljeni bez naredbe sudije, u slučajevima kada se žene prvo samostalno javljaju referalnim centrima za žrtve seksualnog napada a ne policiji. Ovo je u jasnoj suprotnosti sa ciljevima Istanbulske konvencije koji osiguravaju da forenzički dokazi u druge usluge mogu biti pružene žrtvama silovanja kako bi se osigurali dokazi za suđenje u kasnijoj fazi.

Treće, forenzičke evaluacijske jedinice koje asistiraju sa izvještajima sudovima ne primjenjuju uvijek rodnu perspektivu u svom radu i stoga mogu obeshrabrili žene i djevojčice da prolaze kroz proces. U odsustvu forenzičkih dokaza, krivični postupci se fokusiraju na izjave žrtve i izgleda da se primjenjuju visoki pragovi u vezi sa njihovim kredibilitetom. Da bi žrtve silovanja bile smatrane kredibilnim, ne smiju se pojavljivati kontradikcije između prve izjave (policiji) i posljednje izjave (u sudu).

Dalje, izjava žrtve mora biti potkrepljena dodatnim dokazima i, u konačnici, sud mora utvrditi da žrtva u osnovi nema druge motivacije da nekog optužuje. GREVIO je duboko zabrinut da ovakvo postupanje dozvoljava rodnim stereotipima i mitovima o silovanju da utiču na procjene.

Osim toga, ovakvo postupanje stvara prostor za reviktimizaciju žrtava silovanja i može lako predstavljati traumatsko iskustvo sa stanovišta žrtava. Ovo je u jasnom kontrastu sa jednim od osnovnih ciljeva Istanbulske konvencije, sprečavanje reviktimizacije i obavezno postojanje mehanizama koji će sačuvati žrtve od toga.”

GREVIO je stoga dao sljedeće preporuke vlastima Španije:

“GREVIO snažno ohrabruje vlasti Španije da podignu kvalitet i rodnu perspektivu rada forenzičkih evaluacijskih jedinica u svim slučajevima gdje ove jedinice izdaju izvještaje sudovima, naročito u vezi sa slučajevima krivičnih djela silovanja i seksualnog napada, kao i intimnog partnerskog nasilja.

Osim toga, GREVIO poziva vlasti Španije da istraže mogućnosti i procedure, uključujući i kroz zakonske amandmane, koji će otkloniti središnju usmjerenost na izjave žrtava u krivičnim postupcima u slučajevima intimnog partnerskog nasilja i seksualnog nasilja.

GREVIO poziva vlasti Španije da hitno identifikuju i adresiraju sve proceduralne i zakonodavne faktore koji doprinose visokom pragu za dokazivanje silovanja na sudu, vodeći pri tome računa o principu izbjegavanja retraumatizacije žrtava tokom istražnih i sudskih postupaka.”

GREVIO je nadalje kontinuirano ukazivao, u vezi sa prikupljanjem podataka o krivičnim djelima regulisanim Konvencijom, na potrebu kreiranja sistema koji će omogućiti da se slučajevi adekvatno prate kroz različite faze sistema krivičnog pravosuđa. U svrhu odgovarajuće analize stopa osuda, **trebalo**

42 Istraživačke studije ukazuju da se značajan broj žrtava ne opire počiniocima ni na koji način: tonička nepokretnost se opisuje kao nevoljno, privremeno stanje motoričke inhibicije kao odgovor na situacije koje uključuju intenzivan strah. U različitim studijama, značajna nepokretnost je prijavljena od 37% do 52% žrtava seksualnog napada. Vidi Moller A., Sondergaard H. P. i Helstrom L (2017), “Tonic immobility during sexual assault – a common reaction predicting post-traumatic stress disorder and severe depression”, *Acta Obstetrica et Gynecologica Scandinavica*, 2017; 96: pp. 932-938 (ibid.).

bi biti moguće 'praćenje' slučajeva od momenta prijavljivanja organima koji primjenjuju zakon do optužnica i dalje – do krajnje odluke (sudske presude); drugim riječima, da se prate pojedinačni slučajevi kroz različite faze lanca krivičnog postupka: policija – tužilaštvo – sudovi, i da se identifikuju sve nepravilnosti u sistemu krivičnog pravosuđa.

Međutim, takav sistem još uvijek nije GREVIO navodi **da su generalno visoke stope takvih slučajeva širom Evrope, vezano za nasilje u porodici i silovanje,** i da se moraju pokrenuti koraci za identifikovanje njihovih uzroka (vidi, na primjer, GREVIO izvještaj za Švedsku, 2019).⁴³

„Istrošenost“ (eng. attrition) se može definisati kao udio slučajeva koji su bili prijavljeni institucijama ali nisu rezultirali bilo kakvom pravnom sankcijom za počinioca, na primjer, slučajevi koji 'nestanu iz sistema' bez donošenja sudske odluke. Analiza ove vrste se može odgovarajuće izvršiti ukoliko sistemi prikupljanja podataka u policiji i pravosudnim institucijama dozvoljavaju adekvatno 'praćenje' slučajeva nasilja kroz sistem krivičnog pravosuđa, kako je ranije pomenuto. Samo na taj način je moguće identifikovati praznine u primjeni zakona/politika i razumijeti ključne faktore koji doprinose nepravilnostima u institucionalnom/pravosudnom odgovoru na nasilje, na primjer: da li je policija odbila neke prijave, da li je tužilaštvo odustalo od (previše) optužnica, da li su sudovi primarno izricali uslovne osude i slično.

Međunacionalno istraživanje o istrošenosti u slučajevima silovanja⁴⁴ je otkrilo značajne razlike širom Evrope u vezi sa trendovima prijavljivanja i procesuiranja slučajeva silovanja u posljednjih nekoliko decenija. Neke zemlje (Engleska, Vels i Škotska, Irska, Švedska) su primjeri 'klasičnog šablona istrošenosti': povećana stopa prijavljivanja slučajeva kroz neprekidni vremenski period praćena opadanjem stope osuda. U samo tri zemlje (Francuska, Danska i Luksemburg), povećanje prijavljivanja se reflektovalo kroz povećanje osuda.

Međutim, u većini zemalja Centralne i Istočne Evrope uočen je 'obrnuti šablon' opadanja stope prijavljivanja i osuda. U nekim od zemalja, šablon

je većinom karakterizovan opadanjem prijavljivanja (primjeri su Češka Republika, Mađarska, Portugal i Rumunija).

Drugi značajan nalaz ovog međunacionalnog istraživanja je da je uočena veza između visokih stopa osuda i niskog prijavljivanja u nekim zemljama. Faktori koji su češći u zemljama sa niskom stopom osuda uključuju: propuštanje intervjuisanja žrtve i/ili osumnjičenih tokom istraga i visoka stopa povlačenja prijave od strane žrtava.

Obrnuto, zemlje (obuhvaćene ovom studijom) sa višom stopom osuda nemaju nijedan od ovih faktora i imaju sisteme u kojima tužioci preuzimaju kontrolu nad istragom i donose većinu odluka o tome da li se slučajevi dalje procesuiraju kroz pravosudni sistem. U kontekstu ove studije, potrebno je posebno naglasiti nalaze Lovett i Kelly (2009). Slučajevi koji su obustavljeni (nisu dalje nastavljeni kroz pravosudni sistem) imaju nekoliko zajedničkih relevantnih karakteristika:

- a) Što su napad i osumnjičeni bili bliže stereotipima silovanja, veća je vjerovatnoća da će biti procesuirani kroz sistem; Dok su slučajevi 'silovanja od strane stranca' bili često obustavljani zbog toga što osumnjičeni nisu nikada identifikovani (i u nekim uzorcima jedva da je bilo takvih slučajeva), ukoliko su bili identifikovani, veća je vjerovatnoća u ovim slučajevima da će biti procesuirani i da će procesi rezultirati osudama;
- b) Veća je vjerovatnoća nastavljanja procesuiranja u slučajevima kada su se osumnjičeni uklapali u stereotipe 'kriminalaca' – imali su predhodni kontakt sa sistemom krivičnog pravosuđa, bili su strani državljani i/ili pripadali nacionalnim manjinama;
- c) Veća je vjerovatnoća nastavljanja procesuiranja u slučajevima gdje su postojali dokazi koji su podržavali izjavu žrtve, posebno dokumentovane povrede.

43 GREVIO (2019). *GREVIO (osnovni) evaluacijski izvještaj: Švedska*. Strazbur: Sekretarijat monitoring mehanizama Konvencije Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja prema ženama i nasilja u porodici

44 Lovett, J., i Kelly, L. (2009) Different systems, similar outcomes? *Tracking attrition in reported rape cases across Europe, Finalni istraživački izvještaj*. London: Child and Woman Abuse Studies Unit, London Metropolitan University.

▲ Da **zaključimo**, kroz analize slučajeva sudske prakse bi bilo poučno procijeniti da li su neki od gore pomenutih stereotipnih šablona prisutni u sudskoj praksi u regiji Zapadnog Balkana i Turske. U ovom kontekstu, **od naročite važnosti je ukazati na još jedno pitanje: potrebu da se uspostavi ili ojača prikupljanje administrativnih podataka o slučajevima silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja, u skladu sa članom 11 Istanbulske konvencije**. Ovo bi podrazumijevalo razvoj modela prikupljanja podataka u policiji, tužilaštvu i sudovima o prijavljenim slučajevima silovanja/seksualnog nasilja i omogućiti analizu institucionalnog/pravosudnog odgovora koja bi dalje mogla doprinijeti razvoju politika u budućnosti. U ovom kontekstu se trebamo podsjetiti da je osnovni cilj člana 11 Istanbulske konvencije razvoj politika zasnovanih na dokazima.

Primjer obećavajuće prakse iz **Portugala** je dolje predstavljen da ukaže na potrebu prikupljanja podataka o policijskim izvještajima i odgovoru krivičnog pravosuđa. GREVIO izvještaji često ukazuju na nedostatke odgovora sistema krivičnog pravosuđa i potrebu da se ovi nedostaci pravilnije identifikuju. Bilo bi takođe korisno citirati neke **primjere obećavajućih praksi u oblasti prikupljanja podataka** koje su omogućile provođenje složenih analiza odgovora krivičnog pravosuđa.

▲ Primjer obećavajuće prakse iz Portugala

Portugal je 2009.g. uveo (zakonsku) obavezu prikupljanja podataka od strane organa za sprovođenje zakona (policije i Nacionalne garde) i pravosuđa kako bi rekonstruisali cijeli lanac krivičnog postupanja, od momenta kada je žrtva prijavila nasilje policiji do izricanja presude od strane suda.⁴⁵ **GREVIO je u mnogim od svojih izvještaja preporučio brojnim državama da učine isto.**

Sistem krivičnog pravosuđa (prvostepeni sudovi) su bilježili osude za nasilje u porodici,

silovanje, kao i za krivična djela koja su nedavno uvedena u Krivični zakon Portugala (prisilni brak, proganjanje i genitalno sakaćenje žena). Podaci su dostupni javnosti (na web stranici sistema za pravosudne statističke informacije).

Međutim, GREVIO je istakao da su, osim podataka o nasilju u porodici, dostupni podaci o drugim oblicima nasilja bili veoma oskudni tokom GREVIO posjete Portugalu. Tokom 2016.g. prvostepeni sudovi u Portugalu su zabilježili 49 osuda za silovanje, 17 osuda za seksualnu prisilu i 18 slučajeva seksualnog zlostavljanja osobe nesposobne za otpor. Therefore, it can be concluded that **seksualno zlostavljanje uglavnom ostaje nevidljivo u sistemu krivičnog pravosuđa u Portugalu**: silovanje i druga slična krivična djela (seksualna prinuda) se rijetko prijavljuju i rijetko završe osudama počinitelaca.

Kreiranje politika zasnovanih na dokazima je cilj koji je teško postići, ali vrijedi pokušavati. ■

45 GREVIO (2019). *GREVIO (osnovni) evaluacijski izvještaj o zakonodavnim i drugim mjerama kojim se stavljaju u primjenu odredbe Konvencije Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija): Portugal*. Strazbur: Sekretarijat monitoring mehanizma Konvencije Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici.

VI. Strateške politike: koraci prema odgovornosti države

Poglavlje II Istanbulske konvencije (integrisane politike i prikupljanje podataka) definiše ključni uslov za holistički odgovor na nasilje prema ženama: potreba za efektivnim, sveobuhvatnim i koordinisanim politikama širom zemlje koje se održavaju kroz nužne institucionalne, finansijske i organizacione strukture.⁴⁶ Stoga je jedna od osnovnih obaveza država da razviju jasno definisane ciljane politike usmjerene na borbu protiv **svih oblika nasilja koji su regulisani Konvencijom**. Takve politike mogu imati oblik nacionalnih akcionih planova ili drugih sveobuhvatnih dokumenata javnih politika.

Konvencija je jasno zasnovana na rodnom razumijevanju nasilja prema ženama. Takvo razumijevanje predstavlja jedan od njenih sveobuhvatnih principa. Član 6 Konvencije traži od država članica da osiguraju da se rodna perspektiva primjenjuje ne samo u kreiranju mjera usmjerenih na primjenu odredbi Konvencije, već i procjenu uticaja ovih mjera u praksi. Obaveze definisane u članu 6 se takođe proširuju na sve druge članove Konvencije.⁴⁷

Imajući u vidu uslove Konvencije, države mogu primijeniti pristup da specifično adresiraju sve oblike nasilja prema ženama kroz sveobuhvatni nacionalni akcioni plan (NAP) ili da integrišu ova pitanja u opšti dokument javne politike, kao što je nacionalni akcioni plan o rodnoj ravnopravnosti. Međutim, početne evaluacije primjene Konvencije od strane država članica koje je proveo GREVIO do sada ukazuju na intrigantan trend: nacionalni akcioni planovi analizirani od GREVIO-a do sada često adresiraju nasilje prema ženama u naslovu dokumenata javnih politika/nacionalnih akcionih planova, ali su faktički fokusirani isključivo ili primarno na nasilje u porodici.

Albanija se može posmatrati kao primjer takvog pristupa, kao što je procjenjeno od strane GREVIO-a u izvještaju za Albaniju (2017).⁴⁸ GREVIO je objasnio da je odgovor Albanije na nasilje prema ženama široko integrisao rodno osjetljiv pristup prepoznavanjem takvog nasilja kao rodno zasnovane diskriminacije, povezivanjem politika i mjera usmjerenih na borbu protiv nasilja prema ženama i mjera usmjerenih na promovisanje ravnopravnosti i osnaživanja žena. Stoga, obe vrste mjera imaju tendenciju da se razvijaju unutar sveobuhvatnih strategija i akcionih planova koje tretiraju nasilje prema ženama i diskriminaciju kao jedan problem javne politike. Ovaj dvostruki pristup je od bitne važnosti u efikasnom suočavanju sa nasiljem prema ženama i odgovara pristupu koji je definisan članom 6 Istanbulske konvencije. Iako strateški ciljevi ovih instrumenata javnih politika često targetiraju rodno zasnovano nasilje kao krovni koncept koji uključuje sve oblike nasilja prema ženama, njihovi specifični ishodi međutim ostaju veoma fokusirani na nasilje u porodici; drugi oblici nasilja prema ženama, kao što su prisilni brak, prisilni abortus, seksualno nasilje uključujući i silovanje i seksualno uznemiravanje, nisu još uvijek prioritet u kreiranju i provođenju javnih politika.

Osim toga, obećavajuća praksa u kreiranju politika ukazuje da **strateški dokumenti javnih politika moraju sadržavati mehanizme za efektivnu realizaciju politika, uključujući i (ali ne ograničavajući se na) jasne indikatore za mjerenje napretka u ispunjenju strateških ciljeva**.

Imajući u vidu ova razmatranja, **komparativna studija koja obuhvata više zemalja Zapadnog Balkana**⁴⁹ je procijenila sljedeće:

1. Da li su zemlje u regiji Zapadnog Balkana⁵⁰

46 Ovaj uslov je objašnjen u brojnim GREVIO izvještajima; vidi, na primjer, GREVIO izvještaj za Tursku, 2018.g.

47 Vidi: Izvještaj sa pojašnjenima uz Istanbulsku konvenciju, stav 61.

48 <https://rm.coe.int/grevio-first-baseline-report-on-albania/16807688a7>

49 Branković, B. (2019). Violence against women in Western Balkans – Thematic report. U: Duhaček, D., Branković, B., Miražić, M., *Women's rights in Western Balkans: Study for the FEMM Committee, European Parliament*, pp. 34-74. Brussels: European Parliament, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. (na engleskom jeziku). Dostupan na web stranici Evropskog parlamenta: : [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608852/IPOL_STU\(2019\)608852_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/608852/IPOL_STU(2019)608852_EN.pdf)

50 Napomena: Ova studija se fokusirala na zemlje Zapadnog Balkana, dok Turska nije bila uključena u ovu studiju (Branković, 2019). Stoga se nalazi koji su ovdje citirani primjenjuju za zemlje Zapadnog Balkana, ali ne i za Tursku.

razvile strategije koje uključuju sve oblike nasilja koje su obuhvaćene Konvencijom;

u realizaciju, dobro definisan plan monitoringa i evaluacije i u konačnici, javno dostupne izvještaje o primjeni. Nalazi su predstavljeni u tabeli.

2. Da li uspostavljeni mehanizmi za efikasno donošenje i primjenu javnih politika – da li nacionalni akcioni planovi uključuju: specifične ciljeve, jasne indikatore za mjerenje napretka u ispunjenju ovih ciljeva, budžet koji je odvojen za realizaciju, jasan plan uspostavljanja koordinacije između različitih aktera uključenih

Tabela: Mehanizmi za osiguravanje dobro struktuiranog kreiranja javnih politika i efektivne realizacije strategija/nacionalnih akcionih planova u zemljama Zapadnog Balkana: procjena nacionalnih istraživača/ica i/ili nezavisnih evaluatora/ica

Da li Strategija uključuje:	Albanija 2016–2020	BiH 2015–2018	Kosovo* 2016–2020	Sjeverna Makedonija 2018–2023	Crna Gora 2016–2020	Srbija ⁵¹ 2011–2015
a) Specifične ciljeve	Da	Da	Da	Da	Da	Da
b) Planirane mjere/aktivnosti	Da	Da	Da	Nije dostupno	Da	Da
c) Indikatore za mjerenje ostvarenja ciljeva	Da	Da	Da	Nije dostupno	Da	Da
d) Lista aktera odgovornih za realizaciju svake planirane aktivnosti/mjere	Da	Da	Da	Da	Da	Da
e) Definisane rokove za realizaciju svake aktivnosti/mjere	Da	Da	Ne	Nije dostupno	Da	Da
f) Plan kako osigurati koordinaciju između svih relevantnih aktera uključenih u realizaciju	Ne	Da, ali ne funkcioniše ⁵²	Da	Ne	Da, ali ostaje samo formalno ⁵³	Ne
Da li je navedena bilo koja institucija kao odgovorna za monitoring/evaluaciju realizacije?	Da	Nije dostupno	Da	Nije jasno	Da	Ne
Da li je bilo koja institucija obavezna izvještavati o realizaciji?	Da	Da	Da	Nije dostupno	Da	Ne
Ako jeste, da li su ovi izvještaji javno dostupni?	Da	Da	Ne ⁵⁴	Nije dostupno	Ne ⁵⁵	Ne ⁵⁶
Da li su odvojeni finansijski resursi za primjenu?	Da	Da	Da	Ne	Ne	Ne

Izvor: Komparativna studija više zemalja o nasilju prema ženama u regiji Zapadnog Balkana (Branković, 2019)

51 Srbija trenutno ima novu strategiju koja se fokusira na period 2021-2025, usvojena u aprilu 2021. g.

52 Nije uspostavljeno koordinaciono tijelo za realizaciju Strategije što je ključna prepreka, tako da je ova uloga preuzeta od strane struktura na entitetskom nivou. Vlada Republike Srpske nije prihvatila primjenu Strategije na teritoriji ovog entiteta, što predstavlja izazov za njenu konzistentnu, efikasnu i koordinisanu realizaciju širom Bosne i Hercegovine (Trkulja, 2018; u: Branković, 2019).

53 Kako je procijenjeno od Raičević (2018; u: Branković, 2019), uspostavljena je Radna grupa u Crnoj Gori 2011. g., kao prvo formalno tijelo zaduženo za koordinaciju i izvještavanje o primjeni Strategije, međutim, zbog veoma rijetkih sastanaka i nedostatka vidljivosti i rezultata, njegova uloga je isključivo formalna. U maju 2017. g., Vlada je uspostavila Komitet za koordinaciju, implementaciju, monitoring i evaluaciju politika i mjera usmjerenih na sprečavanje i borbu protiv svih oblika nasilja. Članovi/ce Komiteta su u većini slučajeva povezani sa političkim pozicijama (članstvo u Komitetu nije vezano za ekspertizu koja je nezavisna od vladinog mandata), dok ženske nevladine organizacije koje pružaju specijalizovane usluge podrške preživjelima nasilja prema ženama nisu uključene u rad Komiteta; do sada je ovaj novouspostavljeni Komitet ostao poprilično pasivan (ibid.).

54 U Kosovu, nisu objavljeni izvještaji o realizaciji trenutnog nacionalnog akcionog plana, ali evaluacijski izvještaj o predhodnom planu je bio dostupan javnosti (Krasniqi, 2018; u: Branković, 2019).

55 Posljednji javno dostupni izvještaj je objavljen 2014. g. (Raičević, 2018; u: Branković, 2019).

56 Finalni evaluacijski izvještaj, napisan od strane nezavisne ekspertice je dostupan javnosti; Vidi: Mamula, M. (2018). *Pregled Nacionalne strategije za sprečavanje i borbu protiv nasilja prema ženama u porodici i intimnim partnerskim vezama* (2011-2015). Beograd: UNDP.

U vezi sa opsegom strategija (da li su svi oblici nasilja prema ženama obuhvaćeni strategijama), **kroz gore opisanu komparativnu studiju u zemljama Zapadnog Balkana dobijeni su sljedeći rezultati:**

1. Sve analizirane zemlje nemaju nacionalni akci-
oni plan koji specifično adresira nasilje prema
ženama;
2. Teško je dati opštu procjenu da li takvi planovi
adresiraju sve oblike nasilja koji su regulisani
Konvencijom (da li su svi oblici nasilja adresi-
rani kroz specifične politike koje ciljaju svaki
od oblika nasilja, ili su samo uključeni kroz
naslov); Jedna od strategija adresira nasilje
prema ženama unutar opšteg dokumenta javne
politike o ravnopravnosti polova (u Albani-
ji), dvije strategije adresiraju samo nasilje u
porodici (u Crnoj Gori i Kosovu) dok su Bosna
i Hercegovina i Sjeverna Makedonija razvile
strategije za primjenu Istanbulske konvencije;
Srbija ima strategiju koja (u naslovu) uključuje
samo nasilje u porodici i intimno partnersko na-
silje, ali uključuje nekoliko mjera za seksualno
nasilje van porodice; Ova Strategija je, međutim,
istekla 2015.g.

U vezi sa **drugim analiziranim pitanjem koje je iden-
tifikovano u komparativnoj studiji iz 2019.g.** – da li
se primjenjuju mehanizmi za efektivno usvajanje i
primjenu javnih politika – zaključci su, kako slijedi:

1. Nacionalne strategije u zemljama Zapadnog
Balkana imaju jednu ozbiljnu slabost: nedosta-
tak mehanizama za osiguravanje koordinacije
aktivnosti svih relevantnih aktera koji su uklju-
čeni u njihovu realizaciju, kao što su relevantne
vladine institucije i organizacije civilnog druš-
tva. Čak i kada je uspostavljeno koordinaciono
tijelo/mehanizam (kao što je slučaj u Albani-
ji⁵⁷, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini), nije bilo
funkcionalno; umjesto toga, njegova uloga je
ostala samo formalna; U Bosni i Hercegovini
koordinacija je bila dalje komplikovana iz poli-
tičkih razloga: kompleksnosti političkog siste-
ma, mnoštva zakona koje je potrebno uskladiti
i institucija koje je potrebno koordinirati na

različitim nivoima vlasti, što je predstavljalo
glavnu prepreku u punoj realizaciji Nacionalne
okvirne strategije;

2. **Neki od nacionalnih akcionih planova nisu
podržani sa odgovarajućim mehanizmima
izvještavanja ili mehanizmima za monitoring i
evaluaciju realizacije;**
3. **Nacionalni akcioni planovi u Sjevernoj Makedo-
niji, Crnoj Gori i Srbiji (NAP 2011–2015⁵⁸) nisu
imali budžet koji je odvojen za njihovu realiza-
ciju;** Nedostatak finansijskih resursa za realiza-
ciju politika o nasilju prema ženama može dje-
lomično biti objašnjen kroz nivo ekonomskog
razvoja u regiji Zapadnog Balkana. Vlade su če-
sto pokušavale da prevaziđu ovu prepreku kroz
razvoj partnerstava sa UN agencijama i ino-
stranim donatorima; U svom izvještaju za Crnu
Goru (2018) GREVIO je, na primjer, identifikovao
da nisu izdvojena javnobudžetska sredstva za
realizaciju Strategije i takođe dodao "Umjesto
toga, izražena je zabrinutost da je zbog toga
Strategija bila samo djelomično realizovana i
da izvještaj koji je pripremio Ministarstvo rada
i socijalne zaštite i koji je usvojen od Vlade
Crne Gore uglavnom izlistava aktivnosti koje su
realizovane od strane nevladinih organizacija i
finansirane od strane međunarodnih donatora.
Ovo ukazuje na ograničen stepen posvećenosti
od strane vladinih institucija da realizuju sveo-
buhvatan i koordinisan pristup u sprečavanju i
borbi protiv nasilja prema ženama;"
4. Drugi ključni aspekti efektivnog usvajanja i
realizacije javnih politika takođe nedostaju.
**Realizacija nacionalnih akcionih planova se
suočava sa poteškoćama u kreiranju efek-
tivnih mehanizama za praćenje/evaluaciju,
blagovremeno izvještavanje i uspostavljanje
stvarne saradnje sa nevladinim organizacijama.**
Međuinstitucionalna koordinacija i saradnja sa
nevladinim organizacijama se može posmatrati
kao suštinska za realizaciju, ali su mehanizmi
za takvu saradnju poprilično slabi.

57 Albanija trenutno ima Nacionalni savjet za ravnopravnost polova, koji predstavlja savjetodavno tijelo sačinjeno od vladinih predstavnika/ca i predstavnika/ca organizacija civilnog društva. Više informacija je dostupno ovdje: https://www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20albania/attachments/publications/2020/12/cgeb%20albania_report_1.pdf?la=en&vs=4248

58 Od aprila 2018.g., Srbija ima Zakon o sistemu planiranja Republike Srpske. Ovaj zakon uvodi sistem odgovornosti za rezultate i uspostavlja okvir za mjerenje radne efikasnosti unutar javne administracije. Ovo implicira da, na primjer, budući akcioni planovi ne mogu biti usvojeni bez odvajanja budžeta za njihovu primjenu.

▲ Prema stanju u 2021. g., zemlje Zapadnog Balkana i Turske nemaju specifične nacionalne akcijske planove/nacionalne strategije koje adresiraju seksualno nasilje. Kako su izvjestile nacionalne partnerske organizacije (CSSP partnerice)⁵⁹ u ovom projektu, **trenutno validni nacionalni dokumenti javnih politika** (strategije/nacionalni akcijski planovi o ravnopravnosti polova ili drugi nacionalni dokumenti javnih politika o nasilju prema ženama) **primarno ili isključivo adresiraju nasilje u porodici/intimno partnersko nasilje.** Na osnovu toga se **može zaključiti da se seksualno nasilje često zaboravlja u nacionalnim politikama.**

U **Bosni i Hercegovini**, trenutno važeća strategija/nacionalni akcijski plan na državnom nivou referiše samo na nasilje u porodici i ne uključuje bilo koju mjeru u vezi sa seksualnim nasiljem; isto se odnosi na dokumente koji su kreirani za nivo oba entiteta (Federacija BiH i Republika Srpska). U **Kosovu**, nacionalni akcijski plan je nedavno istekao; njegov fokus je bio samo na nasilju u porodici i nije uključivao specifične mjere koje bi se odnosile na seksualno nasilje (novi nacionalni akcijski plan je u procesu usvajanja).

Međutim, **nekoliko mjera vezanih za seksualno nasilje postoji u trenutnim NAP-ovima**

u Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji, Srbiji i Turskoj, kao i u nacrtu Strategije u Albaniji, koja još uvijek nije usvojena, zaključno sa junom 2021. g.

U **Srbiji**, mjere koje su usmjerene na unaprijeđenje servisa za žrtve različitih oblika rodno zasnovanog nasilja su uključene u novu Strategiju o sprečavanju i borbi protiv rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici (2021–2025⁶⁰), na primjer mjera 2.4: “Unaprijeđenje specijalizovanih servisa za žene žrtve rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici kroz definisanje standarda i osiguravanje dostupnosti servisa za žene iz ranjivih grupa⁶¹”. Dalje je istaknuto da ova specifična mjera uključuje servise žrtvama seksualnog nasilja kako bi „uklonila nedostatke koji predstavljaju prepreke pružanju usluga podrške u skladu da Istanbulskom konvencijom i preporukama GREVIO. Specijalizovani referalni centri su nužni za kvalitetnu podršku i zaštitu žrtava seksualnog nasilja koja može biti pružena 24/7, uključujući i medicinski i forenzički pregled, psihološka podrška i pravni savjet, koji su ključni za žrtvu, ne samo kako bi se prikupili dokazi za sudski postupak, već i kako bi se osigurao njen psihološki oporavak”. Osim toga, Strategija uključuje da postoji potreba da se omogući “dovoljno i stabilno finansiranje

59 <https://cssplatform.org/partners>

60 Strategija o sprečavanju i borbi protiv rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici (2021-2025), <https://www.srbija.gov.rs/dokument/45678/strategije-programi-planovi-.php> (na srpskom jeziku)

61 61 Definisani indikator za ovu mjeru je, između ostalog: “2.4.2. Broj uspostavljenih servisa za žrtve seksualnog nasilja na cijeloj teritoriji Srbije, koji su prilagođeni potrebama svih žena sa iskustvima nasilja, bez diskriminacije, sa pružanjem besplatne forenzičke dokumentacije” (ibid.)

iz budžeta kako bi se povećao broj i kvalitet specijalizovanih usluga, kao i odvajanje finansiranja za nevladine organizacije koje pružaju specijalizovane usluge ženama koje imaju iskustvo nasilja.

U slučaju Crne Gore i Albanije, tendencija da se u NAP-ove integrišu mjere vezane za seksualno nasilje se možda može posmatrati kao odgovor na GREVIO preporuke – u svojim izvještajima za Albaniju i Crnu Goru, GREVIO je identifikovao nedostatak specijalizovanih servisa podrške za žrtve seksualnog nasilja i pozvao ove zemlje da uspostave krizne centre za žrtve silovanja i/ili referalne centre za žrtve seksualnog nasilja u dovoljnom broju, u skladu sa članom 25 Konvencije (vidi GREVIO izvještaj za Albaniju, 2017; GREVIO izvještaj za Crnu Goru, 2018). Albanija je preduzela korake da realizuje drugu preporuku GREVIO-a – prvi centar za žrtve seksualnog nasilja je nedavno uspostavljen, na primjer 'Centar za upravljanje krizom u slučajevima seksualnog nasilja' Lilum centar u glavnom gradu Tirani. **U nacrtu Strategije ⁶² koja se trenutno priprema u Albaniji, kako je objasnila nacionalna partnerska organizacija, **postoji planiranja mjera „uspostavljanja četiri nova krizna centra (dva za djecu i dva za odrasle) za preživjele seksualnog napada.“ U ovom trenutku je međutim nejasno kakvu vrstu usluga (dugoročne/kratkoročne) će ovi servisi pružati.****

U slučaju **Crne Gore**, pohvalno je da je zemlja usvojila nacionalni akcioni plan koji ima nekoliko specifičnih mjera usmjerenih na podršku i zaštitu žrtava seksualnog nasilja, uključujući mjeru uspostavljanja prvog centra za žrtve. Međutim, **mora se naglasiti na osnovu NAP-a**⁶³ **nije moguće izvesti zaključak da li je Crna Gora izabrala uspostavljanje kriznih centara za žrtve silovanja ili referalnih centara za žrtve seksualnog nasilja (u odnosu na Istanbulske konvencije). U NAP-u se koristi**

termin 'centri za žrtve seksualnog nasilja' bez daljeg dostupne u takvom centru tako da se ne može zaključiti da li će njegov rad odgovarati definiciji 'kriznog centra za žrtve silovanja' ili 'referalnog centra za žrtve seksualnog nasilja' (u vezi sa Konvencijom).

Slično tome, **Sjeverna Makedonija** je usvojila NAP za realizaciju Istanbulske konvencije (2018–2023),⁶⁴ kako je opisano u izvještaju o primjeni ovog NAP-a (Nacionalna mreža protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici, 2020).⁶⁵ Nacionalna partnerska organizacija u ovom projektu je izjavila da NAP ima nekoliko mjera koje specifično adresiraju seksualno nasilje i podršku žrtvama; međutim, većina planiranih amandmana još uvijek nije usvojena. Postoje takođe druge mjere koje se vezuju za specijalizovane servise, kao što je "uspostavljanje kriznih centara za žrtve seksualnog nasilja (72 sata), i centra za žrtve seksualnog nasilja i silovanja (skloništa)," kao i "priprema standarda za specijalizovane usluge podrške žrtvama rodno zasnovanog nasilja, uključujući krizne centre za žrtve seksualnog nasilja (72 sata) i centra za žrtve seksualnog nasilja (skloništa). Sjeverna Makedonija već ima tri centra koji su locirani u bolnicama.

Ponovo, na osnovu teksta ovog NAP-a nije moguće zaključiti koje vrste usluga se trebaju (planiraju uspostaviti) u zemlji. ■

62 Strategija za ravnopravnost spolova (2021-2030).

63 Puni naziv ovog NAP-a je, kako slijedi: Nacionalni plan za unaprijeđenje specijalizovanih servisa podrške žrtvama nasilja u skladu sa Istanbulske konvencijom za period 2019-2021.

64 Nacionalni akcioni plan za implementaciju Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici u Republici Makedoniji, 2018-2023, https://mtsp.gov.mk/pocetna-ns_article-nacionalniot-plan-za-sproveduvanje-na-konvencijata-za-sprecvanje-i-borba-protiv-nasilstvoto-vrz-zen.nspX (na makedonskom jeziku).

65 Nacionalna mreža protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici (2020). *Izveštaj o napretku Sjeverne Makedonije u primjeni NAP-a za implementaciju Istanbulske konvencije*, <http://www.glasprotivnasilstvo.org.mk/wp-content/uploads/2021/02/NAP-fina-len.pdf> (na makedonskom jeziku).

VII. Seksualno nasilje u zakonima

Svrha člana 36 Istanbulske konvencije je inkriminacija svih djela bilo kakve seksualne prirode bez pristanka, uključujući silovanja. Ključni element definicije seksualnog nasilja u Konvenciji je **nedostatak pristanka** koji je dat dobrovoljno kao rezultat slobodne volje osobe.

Kako bi se propisno razumjele odredbe Konvencije u oblasti inkriminisanja seksualnog nasilja, važno je uzeti u obzir razmatranja koja su data u Izvještaju sa pojašnjenima uz Konvenciju (stavovi 191–192), u kojima je naglašeno nekoliko relevantnih pitanja, izvedenih iz precendentnog prava Evropskog suda za ljudska prava, naročito presude u slučaju koji predstavlja prekretnicu M.C. protiv Bugarske (2003):

- 1) Kod procjenjivanja sastavnih elemenata krivičnih djela, države članice imaju pozitivnu obavezu da kazne i efikasno krivično gone **sve seksualne radnje bez pristanka, uključujući i radnje u kojima žrtva nije pružala fizički otpor i ne bi trebalo da primjenjuju rigidni pristup krivičnom gonjenju krivičnih djela seksualnog nasilja**, kao što je zahtijevanje dokaza pružanja fizičkog otposa u svim okolnostima, budući da primjena takvog pristupa rizikuje propuštanje kažnjavanja određenih oblika silovanja i stoga ugrožavanje efikasne zaštite seksualne autonomije na individualnom nivou;⁶⁶
- 2) Krivično gonjenje djela seksualnog nasilja, uključujući silovanje, zahtijeva procjenu dokaza koja je senzibilisana za kontekst kako bi se **od slučaja do slučaja** utvrdilo da li je žrtva dala slobodan pristanak na seksualne radnje koje su se dogodile. Takva procjena mora prepoznavati široki spektar bihevioralnih reakcija na seksualno nasilje i silovanje koje ispoljava žrtva i neće biti zasnovana na pretpostavkama o tipičnom ponašanju u takvim situacijama. Jednako je važno osigurati da interpretacije zakonodavnih odredbi o silovanju i krivičnog gonjenja slučaja silovanja ne bi trebali biti pod uticajem rodnih stereotipa i mitova o muškoj i ženskoj seksualnosti.⁶⁷

⚠ Na osnovu odgovora nacionalnih partnerskih organizacija u ovom projektu i analize GREVIO izvještaja za četiri zemlje, može se zaključiti da u nekoliko zemalja Zapadnog Balkana i Turskoj **definicije krivičnih djela seksualnog nasilja u krivičnim zakonima nisu harmonizovane sa Konvencijom – nisu zasnovane na nedostatku slobodno datog pristanka iako je značajan napredak u ovom pravcu identifikovan u Crnoj Gori i Turskoj (kako ne navedeno u GREVIO izvještajima o ovim zemljama), kao i u Kosovu.**

Korištenje sile ili prijetnje je još uvijek sastavni dio krivičnog djela silovanja/ drugih krivičnih djela seksualnog nasilja u Albaniji, Srbiji, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji i Bosni i Hercegovini⁶⁸ (relevantne krivičnopravne odredbe su uključene u aneks ovog dokumenta). **GREVIO je u svojim izvještajima identifikovao nedostatke u definicijama krivičnih djela seksualnog nasilja u krivičnim zakonima Albanije (2017) i Srbije (2020).** Pozvao je Albaniju da izmjeni svoju definiciju silovanja odraslih žena tako da bude zasnovana na nedostatku slobodno datog pristanka i da ne zahtijeva demonstraciju korištenja sile ili otpora.

U slučaju Srbije, GREVIO je pozvao vlasti da hitno reformišu odredbe Krivičnog zakona koje se tiču seksualnog nasilja, da budu zasnovane na poimanju nedostatka slobodno datog pristanka i da osiguraju odgovarajuće sankcije za sva djela seksualnog nasilja počinjena bez pristanka žrtve, bez obzira na njene lične karakteristike.

Zakonodavne izmjene će (moguće) doprinijeti efikasnijem krivičnom gonjenju. U sudskoj praksi, definicije zasnovane na primjeni sile imaju tendenciju da vode ka zahtijevanju dokaza fizičkog otpora od strane žrtve (nema otpora-nema silovanja) i stoga slabijim šansama na osudu počinioca. Stoga se preporučuje harmonizovanje regulisanja djela seksualnog nasilja u krivičnim zakonima sa standardima Konvencije, zasnivajući ih na nedostatku slobodno datog pristanka a ne korištenju sile. ■

66 Izvještaj sa pojašnjenima uz Konvenciju, stav 191

67 Izvještaj sa pojašnjenima uz Konvenciju, stav 192

68 Kako je ranije objašnjeno, implementacija Konvencije u Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji nije još uvijek evaluirana od GREVIO. U svakoj od zemalja koje učestvuju u projektu, verifikovano je sa nacionalnim partnerskim organizacijama da li je zakonodavstvo izmjenjeno nakon evaluacijskog izvještaja od GREVIO-a, tako da su ažurirane informacije date u aneksu.

VIII. Seksualno uznemiravanje u zakonima

U članu 40 **Istanbulska konvencija uspostavlja princip da seksualno uznemiravanje može biti predmet krivičnih ili drugih pravnih sankcija.** Ovo znači⁶⁹ da su kreatori ostavili državama članicama mogućnost da izaberu vrstu posljedica sa kojima će se suočiti počinitelj kada počinu određeno krivično djelo. Iako je generalno poželjnije smjestiti ova krivična djela u krivični zakon, kreatori Konvencije su priznali da mnogi nacionalni pravni sistemi svrstavaju seksualno uznemiravanje u građanske zakone ili zakone o radu. Radi toga, države članice Konvencije mogu izabrati da regulišu seksualno uznemiravanje ili unutar svojih krivičnih zakona ili kroz administrativne ili druge pravne sankcije, osiguravajući da je seksualno uznemiravanje pravno regulisano.⁷⁰ **Seksualno uznemiravanje nije ograničeno ni na radno mjesto ni na porodicu i može se događati u različitim kontekstima.** U skladu sa tim, kontekst ili okruženje u kojem se dešava seksualno uznemiravanje ne čini sastavni dio djela, kako je regulisano Konvencijom.

Neke zemlje Zapadnog Balkana i Turske su inkriminisale seksualno uznemiravanje, dok su druge izabrale da ga regulišu kroz zakone o radu/zakone o ravnopravnosti polova/zakone o zabrani diskriminacije. **Seksualno uznemiravanje je definisano kao specifično krivično djelo⁷¹ u Albaniji, jednom entitetu Bosne i Hercegovine (Republika Srpska), Srbiji, Turskoj, i Kosovu, a nije inkriminisano u Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji, jednom entitetu Bosne i Hercegovine (Federacija BiH), kao i Brčko distriktu BiH.** Međutim, seksualno uznemiravanje u ovim drugim zemljama/entitetima je regulisano Zakonom o radu, Zakonu o ravnopravnosti polova itd. Seksualno uznemiravanje je stoga predmet drugih (nekrivičnih) sankcija i/ili mogućnosti za pravnu zaštitu su omogućene (može se potraživati naknada štete). Relevantne nacionalne odredbe u vezi seksualnog uznemiravanja su uključene u aneks ovog dokumenta.

Nažalost, ne postoje podaci koji bi ilustrovali kako se odredbe o seksualnom uznemiravanju primjenjuju u praksi, tako da ne možemo izvesti bilo kakve zaključke o efikasnosti pravne zaštite protiv ovog (široko rasprostranjenog) oblika nasilja prema ženama. ■

69 Izvještaj sa pojašnjenjima uz Konvenciju, stav 207.

70 Kako je dalje pojašnjeno u nekoliko GREVIO izvještaja (vidi, na primjer, GREVIO izvještaj za Tursku, 2017; GREVIO izvještaj za Španiju, 2020), djelo seksualno uznemiravanje definisano u članu 40 Istanbulske konvencije obuhvata bilo koje neželjeno ponašanje seksualne prirode koje utiče ili može uticati na dostojanstvo osobe.

71 Dalje, u ovim zemljama, djelo seksualnog uznemiravanja se ne goni po službenoj dužnosti – krivični postupci u vezi sa seksualnim uznemiravanjem se mogu voditi samo u formi privatnog gonjenja, koje može biti pokrenuto samo na osnovu prijave žrtve.

IX. Procjenjivanje potreba preživjele: važnost podataka

Kritički aspekt primjene Istanbulske konvencije je u mogućnosti da pokaže da država razumije opseg problema i potrebe preživjelih i da je u mogućnosti da demonstrira koje su mjere na snazi, da li se koriste i da li su efikasne u sprečavanju i zaštiti žena od nasilja.

Prema članu 11 Istanbulske konvencije, države su odgovorne za prikupljanje razvrstanih relevantnih podataka u redovnim intervalima o svim oblicima nasilja koji su regulisani Konvencijom. Ključni izazov je da se često podaci ne prikupljaju, analiziraju ili objavljuju. Ovo čutanje znači da je loš učinak teško imenovati i uzeti u obzir i da dobar učinak svakako može proći neprimijećeno. Ženske nevladine organizacije imaju ulogu u zalaganju za bolje podatke i dokaze.

Sljedeći dio dokumenta nadograđuje na **iskustvo Mreže kriznih centara za podršku žrtvama silovanja u Irskoj** u zalaganju za bolje prikupljanje podataka u Irskoj i ispituje različite grupe podataka koji su neophodni kako bi se kreirala kompletna slika o putu preživjelih, kao što su podaci o rasprostranjenosti stanovništva, administrativni podaci i podaci o preživjelima.

Podaci o rasprostranjenosti stanovništva su podaci koji se prikupljaju kroz anketu na reprezentativnom uzorku stanovništva na nacionalnom nivou. Iz ove ankete, može se sa sigurnošću izjaviti prava priroda i obim seksualnog nasilja u okviru cijele populacije. Ponavljajuće ankete ove prirode tokom protoka vremena omogućavaju državama da mjere promjene, bez obzira da li su one pozitivne ili negativne.

Studije o rasprostranjenosti ove vrste su rijetke. U Irskoj, prva (i jedina) studija o rasprostranjenosti je provedena 2000. g. u partnerstvu akademske zajednice sa kriznim centrima za žrtve silovanja. Ova studija je uglavnom bila finansirana od strane privatne filantropije⁷² Ovaj izvještaj je bio izuzetno moćan alat jer je autoritet ovog dokaza bio neosporan. Svaki advokat/ica u Irskoj je redovno citirao statistike iz ove studije. Danas, nakon 20 godina javnog lobiranja od strane civilnog društva i generisanog pritiska javnosti, vlada je pristala da provede drugu studiju o rasprostranjenosti, koja će se ponavljati svakih deset

godina. Za ovu studiju je zadužen Centralni ured za statistiku Irske.⁷³

Administrativni podaci su podaci koji se prikupljaju od strane servisa tokom rada, na primjer, policije, sudova ili kriznih centara za žrtve silovanja. Vrste podataka koje se prikupljaju se vezuju za slijedeće: koja vrsta usluge je pružena, koliko je osoba dobilo podršku, koliko sati usluge je pruženo, koliko članova/ca osoblja/volontera/ki je pružilo podršku preživjelima, kao i drugi podaci. Ovi podaci pokazuju ko pristupa uslugama i mogu nam nešto reći o tome koliko dobro funkcioniše usluga. Administrativni podaci se mogu korisno uporediti sa drugim administrativnim podacima i podacima o rasprostranjenosti kako bi nam dali dodatnu perspektivu o radu agencija i podrške koja se pruža. Na primjer, poređenje slučajeva silovanja koji su prijavljeni policiji sa podacima o rasprostranjenosti silovanja će ukazati koji je procenat slučajeva silovanja prijavljen, možda samo 10%. Poređenje slučajeva prijavljenih policiji sa slučajevima u kojima je preduzeto krivično gonjenje će nam dati stopu slučajeva koji su se izgubili u sistemu. Ovi brojevi mogu onda podstaći zainteresovane aktere da tragaju za razumijevanjem šta se dešava (zašto 90% preživjelih silovanja biraju da ga ne prijave policiji?) i da na osnovu toga rade na promjenama ukoliko je to neophodno.

Ženske nevladine organizacije, kao zastupnice prava preživjelih često imaju najpotpunije razumijevanje mnogih interakcija koje preživjele imaju sa različitim agencijama. Ženske nevladine organizacije su često prva tačka kontakata i ostaju uz preživjele tokom medicinskih i pravosudnih procedura i nakon toga. Radi toga su u dobroj poziciji da identifikuju praznine u podacima i prećutkivanja, i tragaju za načinima da skrenu pažnju agencije, vlade i javnosti na ove probleme. Kreiranje kompletne mape puta preživjele od trenutka nasilja je dobra polazna osnova za organizacije civilnog društva i donosiocice odluka da razumiju šta funkcioniše i na šta treba obratiti pažnju.

Podaci ženskih nevladinih organizacija su od vitalnog značaja, ali takođe moraju međusobno da se odnose na različite administrativne skupove

72 72 Ibid, SAVI izvještaj. https://repository.rcsi.com/articles/report/The_SAVI_report_sexual_abuse_and_violence_in_Ireland/10770797/1

73 <https://www.cso.ie/en/surveys/surveysunderdevelopment/sexualviolencesurveysvs/>

podataka. Na primjer, kako se policijske statistike u stvarnosti vezuju za podatke sudova kada se slučajevi u sudskim statistikama odnose na policijske statistike od prije nekog vremena, možda i godina ma unazad? Da li različite agencije računaju iste stvari korištenjem istih definicija? Ukoliko ne, da li se ovo može unaprijediti? Važan zadatak kriznih centara za žrtve silovanja je zalaganje i vođenje kampanje da je što više moguće ovih podataka javno dostupno u statističkim formatima.

Podaci o preživjelima: Podaci koje prikupljaju krizni centri za žrtve silovanja (RCC-i) u Irskoj su također administrativni podaci, međutim, imajući u vidu prirodu kriznih centara za žrtve silovanja, ovi podaci su vjerovatno jedinstveni. Ovo je zbog toga što povjerljiva i nevladina podrška koju pružaju krizni centri za žrtve silovanja znači da mnoge of preživjelih kojima pružaju podršku nikada neće govoriti o nasilju koje su preživjele niti će doći u fokus državnih agencija. Ovi podaci o preživjelima mogu pomoći u odgovoru na ranije pitanje; zašto 90% preživjelih ne prijavljuju silovanje policiji? Ove preživjele možda nikada neće prijaviti silovanje policiji, ali će kriznim centrima za žrtve silovanja ispričati šta su preživjele.

Radi toga, prikupljanje podataka o preživjelima od strane kriznih centara za žrtve silovanja može služiti kao važan mehanizam povratnih informacija od preživjelih za državu u izgradnji razumijevanja postupanja ili nepostupanja njenih službi. Važno je istaći da ovaj mehanizam povratnih informacija postoji samo zbog toga što krizni centri za žrtve silovanja mogu pružiti povjerljive usluge podrške preživjelima. Država mora voditi računa da ne ugrozi ovu povjerljivost i rizikuje uništavanje ovog resursa.

Za krizne centre za žrtve silovanja, prikupljanje ovih podataka zahtijeva resurse i kapacitet osoblja. Mreža kriznih centara za žrtve silovanja Irske je izgradila nacionalni sistem prikupljanja podataka koji uključuje osoblje unutar mreže i održavajuće uloge, sa obukama koje se pružaju svakom kriznom centru za žrtve silovanja, uz informacione tehnologije, pravna i akademska partnerstva. Ključni elementi ovog sistema uključuju:

- a. Transparentan proces infomisanog pristanka za preživjele da se prikupljaju njihovi podaci;⁷⁴

- b. Strogi proces čuvanja podataka i povjerljivosti;
- c. Jasnu posvećenost kako će se koristiti i pohranjivati ovi podaci, vidi primjer evropskog sistema najbolje prakse u prikupljanju i čuvanju podataka preživjelih, podržanog od Mreže kriznih centara za žrtve silovanja Irske (RCNI) i Evropskog instituta za ravnopravnost polova (EIGE);⁷⁵
- d. Proizvodnju javno dostupnih statističkih podataka koja informiše javnu debatu i rukovodi prioritetima javnih politika.⁷⁶

Takvi modeli prikupljanja podataka se mogu dalje replicirati u regiji Zapadnog Balkana i Turske od strane zainteresovanih aktera na nacionalnom nivou. Ženske nevladine organizacije u regiji mogu igrati važnu ulogu u ovom procesu, u vezi sa prikupljanjem podataka preživjelih, ukoliko budu podržane kroz dovoljno finansijskih sredstava i kapaciteta osoblja.

Sa ciljem **ispitivanja modela prikupljanja administrativnih podataka u regiji** i procjenjivanja da li se mogu koristiti u svrhu analiziranja i unaprijeđenja nacionalnih politika, nacionalne partnerske organizacije u ovom projektu su bile pitali da li su administrativni podaci dostupni u njihovim zemljama, uključujući i broj slučajeva silovanja na godišnjem nivou/slučajeva drugih oblika seksualnog nasilja koji su bili prijavljeni policiji, kao i broj istraga, optužnica i osuda za silovanje/druge oblike seksualnog nasilja u periodu 2018 – 2019.g.

Ovi podaci bi bili od ključne važnosti za analizu institucionalnog/pravosudnog odgovora na seksualno nasilje u regiji Zapadnog Balkana i Turske i za stvaranje osnova za javne politike u budućnosti. U GREVIO monitoring izvještajima za četiri zemlje u regiji Zapadnog Balkana i Turske, GREVIO je identifikovao ozbiljne nedostatke u oblasti prikupljanja administrativnih podataka o seksualnom nasilju i između ostalog preporučio harmonizovane kategorije podataka kroz različite sektore (policija, pravosuđe, zdravstvena zaštita), provođenje analiza o stopama osuda, i razvrstavanje podataka po faktorima koji su predviđeni Istanbulskom konvencijom, kao što su pol i dob žrtava i počinitelaca, kao i njihov odnos.

U nekim zemljama, kao što je Albanija, Institut za

74 <https://www.rcni.ie/what-we-do/you-your-data-your-rights/>

75 <https://www.rcni.ie/what-we-do/national-data-research/>

76 <https://www.rcni.ie/wp-content/uploads/RCNI-Statistics-2019.pdf>

statistiku objavljuje godišnje izvještaje 'Muškarci i žene u Albaniji', koji uključuju poglavlje o podacima pravosudnih institucija, specifično o nasilju prema ženama, uključujući i krivična djela seksualnog nasilja.⁷⁷ Međutim, na osnovu nacionalnih izvještaja datih od CSSP partnerskih organizacija, nije moguće kreirati kompletnu sliku – neki od gore pomenutih podataka ne postoje i/ili nisu javno dostupni (kako reguliše član 11 Konvencije), ili su podaci prikupljeni ali se ne porede na nacionalnom nivou. Na primjer, nacionalna partnerska organizacija iz Sjeverne Makedonije je izvijestila u ovom projektu da se podaci o osudama mogu prikupiti samo putem slanja zahtjeva sudovima širom zemlje, uz pozivanje na Zakon o informacijama od javnog interesa.

Radi toga, u sljedećem dijelu, predstavljen je slučaj Srbije kao ilustracija.

Slučaj Srbije

Podaci o slučajevima seksualnog nasilja u Srbiji koje je prijavljeno policiji nisu javno dostupni, stoga nije moguće procijeniti da li neke od prijava

nisu rezultirale pokretanjem krivičnog postupka. Sa druge strane, Republički zavod za statistiku Srbije daje podatke na nacionalnom nivou o krivičnim prijavama, optužnicama i osudama za sva krivična djela (koja su definisana Krivičnim zakonom Srbije). Ovi podaci su javno dostupni na web stranici Republičkog zavoda za statistiku Srbije.

Predhodna istraživanja o implementaciji standarda dužne pažnje u Srbiji (što predstavlja jedan od sveobuhvatnih principa Istanbulske konvencije) su analizirala trendove u vezi sa procesuiranjem svih krivičnih djela vezanih za nasilje prema ženama, uključujući i seksualno nasilje u periodu od oko 20 godina (Branković, 2013;⁷⁸ 2015;⁷⁹ 2016⁸⁰), oslanjajući se na zvanične podatke o krivičnim prijavama i osudama. U vezi sa krivičnim djelom silovanja, istraživanje je pokazalo da **je ukupan broj krivičnih prijava bio veoma nizak – išao je od 60 do 170 prijava u periodu od 2002 do 2019; čak je uočen značajan pad prijava nakon 2010. godine, što predstavlja zabrinjavajući trend. Ukupan broj osuda za silovanje je bio veoma nizak (Vidi: Grafikon 1).** Potrebno je imati u vidu da Srbija ima oko 7 miliona stanovnika.⁸¹ Prilikom interpretiranja ovih podataka, trebaju se uzeti u obzir metodološka ograničenja⁸²

77 Izvještaj za Albaniju iz 2020.g. je dostupan ovdje: burra-dhe-gra-2020.pdf (instat.gov.al)

78 Branković, B. (2013). *Vijesti iz budućnosti: Istanbulska konvencija i odgovornost države za borbu protiv nasilja nad ženama; Funkcionisanje opštih servisa – operacionalizacija dužne prijeznosti*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), (na srpskom jeziku). Online verzija je dostupna na: <http://www.sigurnakuca.net/sites/default/files/inline-files/VestilzBuducnosti.pdf>

79 Branković, B. (2015). *Seksualno nasilje: Izranjajući iz zaborava*. Rad predstavljen na Prvoj međunarodnoj konferenciji o seksualnom nasilju u Hrvatskoj, organizovanoj od Ženska soba – Centar za seksualna prava, Ured za ravnopravnost spolova Vlade Hrvatske. Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanja i Odbor za ravnopravnost spolova Sabora Hrvatske, Zagreb, Hrvatska, Hrvatski sabor, 23. oktobar 2015. godine

80 Branković, B., u ime GREVIO (2016). *Prepreke u ženskom pristupu pravdi – praznine u zadovoljavanju zahtjeva Istanbulske konvencije, Rad predstavljen na Regionalnoj konferenciji o osnaživanju kapaciteta pravosuđa da unaprijedi ženski pristup pravdi, organizovana od Savjeta Evrope u partnerstvu sa Nacionalnim institutom za pravosuđe Republike Moldavije, Kišnjev, Moldavija, 24-25 oktobar 2016. godine*

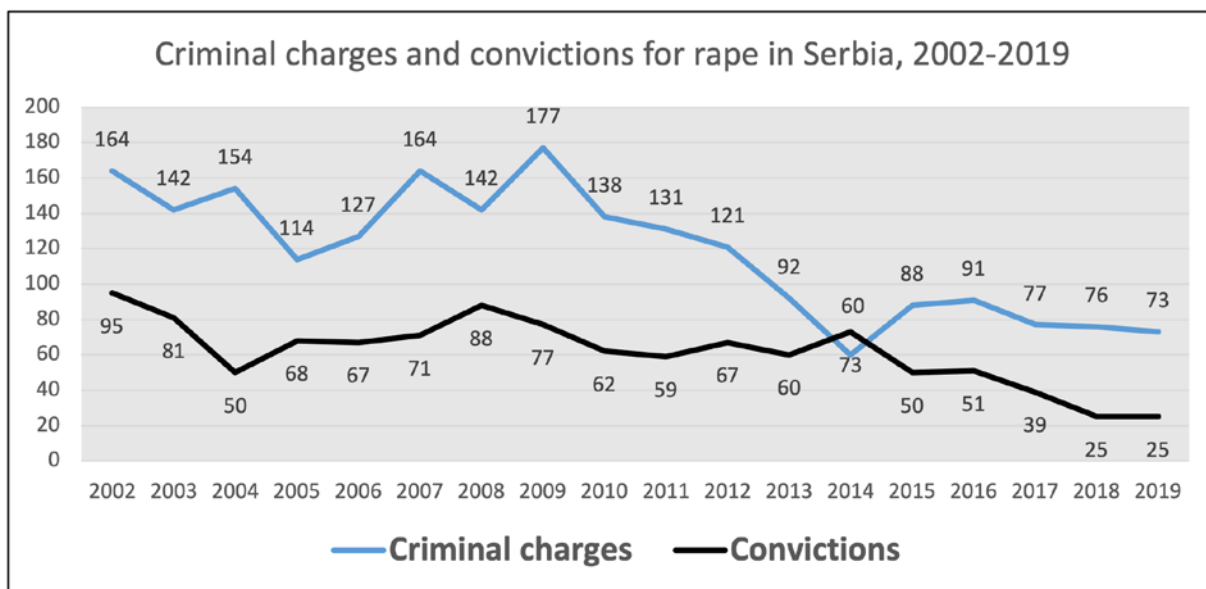
81 Procjena stanovništva na 1. januar 2020. godine: 6 926 705; Republički zavod za statistiku Srbije, <https://www.stat.gov.rs/en-us/oblasti/stanovnistvo/procene-stanovnistva/>.

82 Modeli prikupljanja podataka ne dozvoljavaju izračunavanje stope osuda (kako je kako to zahtjeva Konvencija, član 11); nije moguće "pratiti" slučajeve od momenta njihovog evidentiranja od strane policije do pravosnažne presude u sudu i stoga izračunati udio osuda u ukupnom broju prijavljenih slučajeva. Potrebno je dalje imati na umu da sudski procesi za silovanje u Srbiji traju dugo: istraživanje Pravosudne akademije provedeno 2014.g. (u: Branković, 2015) ukazuju da dužina sudskih postupaka za silovanje u Srbiji je do četiri godine. Ovo je jedan od razloga zašto godišnji broj osuda u datoj godini može biti veći od ukupnog broja krivičnih prijava u toj godini. Radi toga mi ne možemo analizirati udio osuda (od ukupnog broja krivičnih prijava u datoj godini), ali podaci o godišnjem broju krivičnih prijava i osuda su još uvijek indikativni i ukazuju na trendove u ovoj oblasti.

kao i činjenica da sudski postupci za silovanje traju do četiri godine. Podaci ukazuju da postoji dosta prostora za unaprijeđenje u oblasti procesuiranja krivičnog djela silovanja u Srbiji. Međutim, u vezi sa

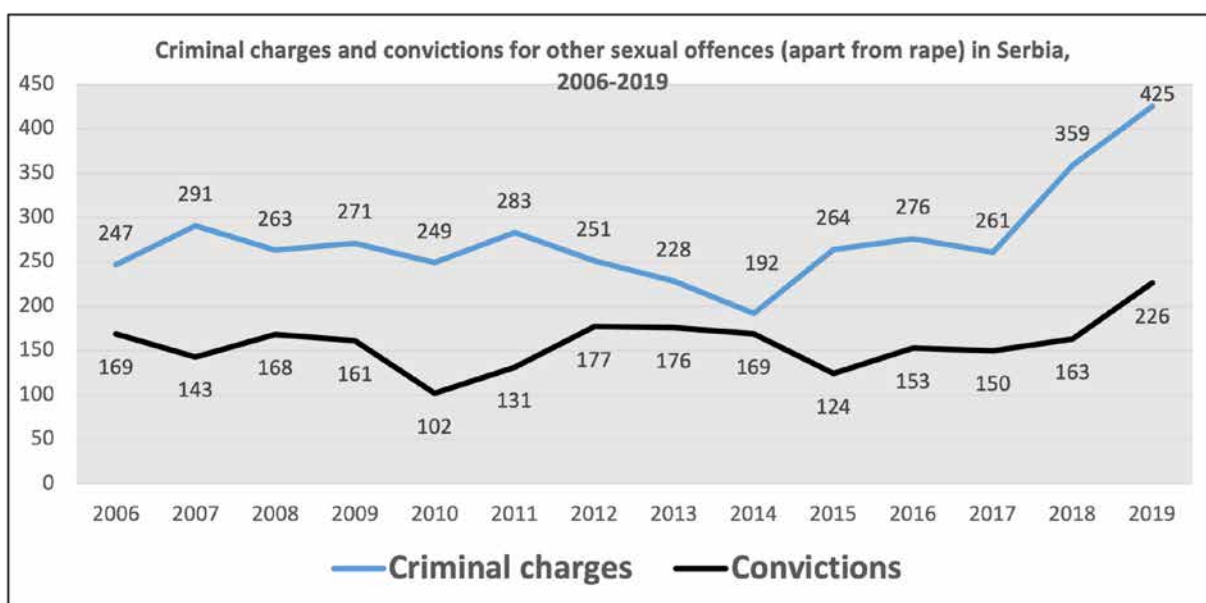
drugim krivičnim djelima seksualnog nasilja, može se primjetiti određeno povećanje krivičnih prijava (Vidi: Grafikon 2). ■

Grafikon 1: Krivične prijave i osude za silovanje (protiv punoljetnih počinitelja) u Srbiji za period 2002–2019

Kreirano korištenjem sljedećih izvora: godišnji izvještaji o pravosudnim statistikama: punoljetni počinioci krivičnih djela – krivične prijave, optužnice i osude, 2002-2019, Republički zavod za statistiku Srbije, u: Branković, 2013; 2015; 2016; <https://www.stat.gov.rs/en-us/oblasti/pravosudje/>

Grafikon 2: Krivične prijave i osude (protiv punoljetnih počinitelja) za sva druga krivična djela seksualnog nasilja (osim silovanja) u Srbiji za period 2006–2019

Kreirano korištenjem sljedećih izvora: godišnji izvještaji o pravosudnim statistikama: punoljetni počinioci krivičnih djela – krivične prijave, optužnice i osude, 2006–2019, Republički zavod za statistiku Srbije, u: Branković, 2013; 2015; 2016; <https://www.stat.gov.rs/en-us/oblasti/pravosudje/>

X. XPodrška žrtvama seksualnog nasilja

Traumatska priroda seksualnog nasilja, uključujući i silovanje, zahtijeva naročito senzibilisan odgovor od obučenog i specijalizovanog osoblja, jer žrtve ove vrste nasilja trebaju hitnu medicinsku njegu i podršku zbog traume zajedno sa hitnim forenzičkim pregledima kako bi se prikupili dokazi koji su nužni za krivično gonjenje. Osim toga, često postoji i velika potreba za psihološkim savjetovanjem i terapijom, i kako je naglašeno više puta kroz dokument, ova podrška je često neophodna sedmicama i mjesecima nakon što se dogodilo nasilje.⁸³

U regiji Zapadnog Balkana i Turske, krizni centri za žrtve silovanja i/ili referalni centri (u smislu Istanbulske konvencije) se mogu posmatrati kao koncepti/modeli koji se tek trebaju primjeniti u praksi. Tek nedavno je pokrenuto nekoliko inicijativa u regiji u pravcu uspostavljanja nekih oblika specijalizovane podrške žrtvama seksualnog nasilja kako je konceptualizovano u Konvenciji, i ponekad je teško razlikovati (na osnovu opisa njihovog rada) sa li se ovi centri uklapaju u definiciju 'kriznog centra za žrtve silovanja' ili 'referalnog centra za žrtve seksualnog nasilja' (kako je definisano Konvencijom).

GREVIO osnovni evaluacijski izvještaji

Prema GREVIO izvještajima za **Albaniju** (2017), **Crnu Goru** (2018), **Srbiju** (2020), i **Tursku** (2018), ove četiri zemlje ne ispunjavaju obaveze iz člana 25 Istanbulske konvencije u pravcu uspostavljanja kriznih centara za žrtve silovanja i/ili referalnih centara za žrtve seksualnog nasilja. Radi toga je GREVIO u svojim preporukama pozvao Albaniju, Srbiju, Crnu Goru i Tursku da ispune ove obaveze. GREVIO je u vezi sa ovim identifikovao inicijative u jednoj zemlji (**Srbija**); samo u jednoj pokrajini (Autonomna pokrajina Vojvodina u sjevernoj Srbiji); kako je objašnjeno od GREVIO-a u njegovom izvještaju za Srbiju (2020): "Ne postoje potpuno uspostavljeni krizni centri za žrtve silovanja ili referalni centri za žrtve seksualnog nasilja u Srbiji. Napravljeni su pokušaji od strane Autonomne pokrajine Vojvodine da uvede više specijalizovanih servisa za

žene žrtve silovanja i seksualnog nasilja u okviru bolničkog okruženja. Za vrijeme trajanja projekta 'Zaustavi-Zaštiti-Pomozi', svih sedam okruga Vojvodine su pružali usluge medicinskih i forenzičkih pregleda od strane obučenog medicinskog osoblja, uz pravno i psihološko savjetovanje koje su pružale specijalizovane nevladine organizacije. Ovaj broj je sada opao na tri (Novi Sad, Kikinda i Zrenjanin) koji nastavljaju sa radom zbog privatnih donacija."⁸⁴ Trenutna situacija u ovim zemljama će biti ilustrovana u narednim dijelovima dokumenta.

U vezi sa **Turskom**, GREVIO je u svom izvještaju o ovoj zemlji (2018) pozdravio napore na uspostavljanju podrške djeci žrtvama seksualnog zlostavljanja,⁸⁵ ali je takođe naglasio potrebu za uspostavljanjem specijalizovane podrške za punoljetne žrtve u formi kriznih centara za žrtve silovanja i/ili referalnih centara za žrtve seksualnog nasilja,

"GREVIO pozdravlja napore vlasti da pruže podršku djeci žrtvama seksualnog zlostavljanja kroz uspostavljanje 31 centra za praćenje djece (CMC-i) u 28 provincija u Turskoj. CMC-i su specijalizovane jedinice koje djeluju pri bolnicama sa ciljem sprečavanja sekundarne traume djece žrtava. Tekući napori da se proširi pokrivenost centara za praćenje djece na svaku od 81 provincija u Turskoj treba da adresiraju uzroke koji onemogućavaju postojećim centrima za monitoring djece da pružaju optimalnu podršku djeci žrtvama, kao što je nedostatak dovoljnog broja specijalizovanog medicinskog osoblja i proceduralne prepreke za prekide trudnoća koje su rezultat seksualnog nasilja."⁸⁶ [...] Kako bi se premostio trenutni jaz u pružanju usluga za punoljetne žrtve seksualnog nasilja, vlasti trenutno razmatraju kako da repliciraju model centara za praćenje djece u svrhu uspostavljanja referalnih centara za žrtve seksualnog nasilja ili kriznih centara za žrtve silovanja koji odgovaraju na zahtjeve člana 25 Istanbulske konvencije."

U izvještaju za **Albaniju** (2017), GREVIO je identifikovao nedostatak podrške koja je regulisana članom 25.,

83 Izvještaj sa pojašnjenjima Istanbulske konvencije, stav 138.

84 GREVIO izvještaj za Srbiju, 2020.g.

85 Od decembra 2020.g., postoje 53 centra za praćenje djece koji su dostupni u Turskoj.

86 Vidi stranu 42 izvještaja u sjeni koji je odobrila Platforma za praćenje Istanbulske konvencije (ibid.).

“Nema kriznih centara za žrtve silovanja ili referalnih centara za žrtve seksualnog nasilja u Albaniji, iako se, kako je ranije pomenuto u ovom izvještaju, medicinski i forenzički pregledi nude u bolnicama ili drugim zdravstvenim ustanovama. Druge vrste podrške, kao što su podrška kroz savjetovanje vezano za traumu, podrška tokom sudskih postupaka od strane žene koja se zalaže za ženu su rijetki.”

Slična procjena je data u GREVIO izvještaju za **Crnu Goru** (2018), gdje je stigmatizacija žrtava seksualnog nasilja takođe naglašena,

“Nema kriznih centara za žrtve silovanja ili referalnih centara za žrtve seksualnog nasilja u Crnoj Gori. Prilikom prijavljivanja silovanja ili bilo koje drugog djela seksualnog nasilja policijskim službama, žene se vode u bolnicu (opštu bolnicu ili Klinički centar Crne Gore) na medicinski i forenzički pregled. Standardna procedura zahtijeva temeljni opšti pregled kako bi se dokumentovale povrede i obezbjedili forenzički dokazi koji se pohranjuju dok žrtva ne donese odluku da li će ili neće prijaviti nasilje koje je preživjela. Slučajevi silovanja se značajno nedovoljno prijavljuju zbog kulturološke stigme koja se vezuje za žrtve (vidi Poglavlje III).”⁸⁷

Nakon identifikovanja ograničenog nedostatka podrške žrtvama seksualnog nasilja u ove četiri zemlje, u svojim preporukama GREVIO je pozvao vlasti da uspostave krizne centre za žrtve silovanja i/ili referalne centre za žrtve seksualnog nasilja (GREVIO izvještaj za Albaniju, 2017.g.; GREVIO izvještaj za Tursku, 2018.g.; GREVIO izvještaj za Crnu Goru, 2018.g.; GREVIO izvještaj za Srbiju, 2020.g.). Potrebno je naglasiti da korištenje termina ‘pozivati’ ukazuje da GREVIO smatra ovu preporuku ‘prioritetom broj 1’, konkretno, “GREVIO koristi glagol ‘poziva’ gdje smatra da je potrebna hitna akcija kako bi se zakonodavstvo ili javna politika države članice uskladila sa Istanbulsom konvencijom, ili da osigura njihovu primjenu.”⁸⁸ Na primjer, u izvještaju za

Srbiju, GREVIO (2020) je dao sljedeću preporuku,

“GREVIO poziva vlasti Srbije da uspostave krizne centre za žrtve silovanja i/ili referalne centre za žrtve seksualnog nasilja, omogućujući senzibilisan odgovor od strane obučenog i specijalizovanog osoblja kojeg ima u dovoljnom broju, podsjećajući da jedan takav centar treba da bude dostupan na svakih 200.000 stanovnika i da njihova geografska rasprostranjenost ih treba učiniti dostupnim za žrtve u seoskim i gradskim područjima.⁸⁹ Prikupljanje relevantne forenzičke dokumentacije ne smije biti naplaćivano od žrtava.” Veoma slične preporuke su date u izvještajima za Albaniju (2017.g.), Tursku (2018.g.) i Crnu Goru (2018.g.).

Nedavne inicijative za razvoj specijalizovane podrške za žrtve seksualnog nasilja

Na osnovu nacionalnih izvještaja koji su zaprimljeni od CSSP partnerskih organizacija, potrebno je naglasiti da **se situacija donekle izmjenila od vremena kada je GREVIO objavio svoje izvještaje**. Specijalizovana podrška za žrtve seksualnog nasilja je uvedena u **Albaniji** nedavno u okviru bolnica, kao pilot program.⁹⁰ Prvi takozvani ‘Centar za upravljanje krizom u slučajevima seksualnog nasilja’, nazvan Liliu, je uspostavljen u glavnom gradu (Tirani). Centar je dostupan 24/7 i pruža socijalne i zdravstvene usluge ženama, muškarcima i djeci, kroz rad multi-disciplinarnog tima profesionalaca/ki, uključujući i ginekologe/ginekološkinje, pedijatre/pedijatrice, psihijatre/psihijatrice, kliničke psihologe/psihološkinje, socijalne radnike/ce, policajce/ke, pravnike/ce i medicinske sestre/tehničare. Kratkoročne usluge u centru su koordinirane sa drugim uslugama u zajednici, kako bi se osigurala dugoročna podrška preživjelima i centar je finansiran od strane države.⁹¹ Kako je izjavila nacionalna partnerska organizacija u ovom projektu, “Cilj ovoj

87 Vidi takođe *Studija više zemalja o uslugama podrške u slučajevima nasilja prema ženama*, Nacionalni izvještaj za Crnu Goru, UN Women izvještaj (neobjavljen), 2016, strana 46 (ibid.).

88 Svaki GREVIO izvještaj (vidi, na primjer, GREVIO izvještaj za Srbiju, 2020), sadrži sljedeće objašnjenje: “GREVIO je usvojio upotrebu različitih glagola koji odgovaraju različitim nivoima hitnosti. To su, po redu prioriteta, „podstiče“, „snažno ohrabruje“, „ohrabruje“ i „poziva“. GREVIO koristi glagol „podstiče“ kada smatra da je potrebna hitna intervencija da se zakonodavstvo ili politika države članice uskladi sa Istanbulsom konvencijom ili da se osigura njena primjena. Glagol „snažno ohrabruje“ se koristi tamo gdje je GREVIO primjetio nedostatke koje je potrebno otkloniti u bliskoj budućnosti kako bi se osigurala sveobuhvatna primjena Konvencije. Na treći nivo hitnosti ukazuje upotreba glagola „ohrabruje“, koji se koristi za nedostatke koji zahtijevaju pažnju, mada možda u kasnijoj fazi. Na kraju glagol „poziva“ ukazuje na male nedostatke u implementaciji za koje se od država članica traži da razmotre završavanje ili na prijedloge da se pruže smjernice u procesu implementacije.”

89 Izvještaj sa objašnjenjima uz Konvenciju, stav 142..

90 Inicijativa je podržana od UNDP-ja; Vidi: <https://www.al.undp.org/content/albania/en/home/presscenter/articles/2018/albania-sets-up-the-first-center-to-support-victims-of-sexual-vi.html>

91 WAVE (2019). *WAVE izvještaj o zemljama 2019: Stanje ženskih servisa podrške u Evropi*. Beč: WAVE.

centra je da pruži integrisane usluge. Sve usluge zdravstvene njege, forenzički pregledi, prikupljanje dokaza kroz krivični postupak i psihosocijalne usluge podrške se pružaju na jednom mjestu od strane profesionalaca/ki. Centar za upravljanje krizom u slučajevima seksualnog nasilja odmah uspostavlja kontakt sa Institutom za forenzičke preglede, kako bi Institut bio u mogućnosti da lakše facilitira forenzički pregled. Centar takođe nudi psihološku pomoć i smještaj žrtvama u periodu do 72 sata nakon što su bile izložene nasilju. Minimalni set standarda kvaliteta usluga je takođe objavljen u Službenom glasniku, na osnovu kojeg sve javne i privatne agencije mogu djelovati u budućem periodu.”⁹²

Osim toga, **Sjeverna Makedonija** (koja još uvijek nije analizirana of GREVIO-a) je 2017.g. uspostavila tri centra pri bolnicama, koja po osnovu opisa njihovog rada izgleda da odgovaraju definiciji ‘referalnih centara za žrtve seksualnog nasilja’ (u smislu Konvencije). Kako je pojašnjeno u WAVE izvorima i izvještajima nacionalne partnerske organizacije, centri pružaju hitnu medicinsku podršku ženama i djevojkama koje su preživjele silovanje i locirani su u klinikama za ginekologiju u tri grada - Skopje, Kumanovo i Tetovo. Osim hitne medicinske pomoći koju pružaju ovi centri, koordinator referalnih centara za žrtve silovanja takođe informiše policiju i javna tužilaštva o svim slučajevima seksualnog nasilja, ukoliko žrtva da svoj pristanak. Ove centre vodi Ministarstvo zdravlja. Osim toga, jedno sklonište za žrtve seksualnog nasilja je uspostavljeno 2018.g. i vodi ga Ministarstvo rada i socijalne politike.

U **Crnoj Gori**, nacionalna partnerska organizacija je pojasnila da je “prva linija za preživjele seksualnog nasilja uspostavljena 2019.g. i vodi je NVO Crnogorski ženski lobi; iako, u pitanju je bilo samo projektno finansiranje i radi toga su rad i održivost linije upitni.” Takođe postoji plan da se uspostavi neki oblik specijalizovane podrške za žrtve seksualnog nasilja u Crnoj Gori. Nacionalni plan za unaprijeđenje specijalizovanih usluga podrške žrtvama nasilja u skladu sa Istanbulskom konvencijom za period 2019-2021 uključuje mjeru „uspostavljanja Centra za žrtve seksualnog nasilja“ u 2021.g. kao i pripremu smjernica za rad takvog centra i smjernica za njegovo osoblje.

Na osnovu teksta ovog Nacionalnog plana međutim nije moguće procijeniti da li će ovaj centar biti bliže modelu „kriznog centra za žrtve silovanja“ ili „referalnog centra za žrtve seksualnog nasilja“, kako je definisano Konvencijom.

U **Srbiji**, kako je takođe naglašeno u GREVIO početnom izvještaju za Srbiju i WAVE izvještaju mapiranja⁹³, uspostavljena su tri centra za žrtve seksualnog nasilja u sedam okruga Autonomne pokrajine Vojvodina, kao dio projekta „Zaustavi-zaštiti-pomozi! koji provodi Pokrajinski sekretarijat za zdravstvenu zaštitu u partnerstvu sa NVO Centar za podršku ženama iz Kikinde. Ovi servisi pružaju hitnu medicinsku njegu, forenzičke preglede i intervencije u kriznim situacijama. Žene u ovim centrima imaju takođe pristup servisima kao što su pravno savjetovanje, psihosocijalna podrška i psihoterapija. U periodu pripreme ovog dokumenta, u Vojvodini postoje četiri centra za žrtve seksualnog nasilja i vode se pregovori za otvaranje dva dodatna centra.

U **Turskoj**, kako je gore pomenuto, centri za praćenje djece su uspostavljeni (CMC-i) u 28 provincija u Turskoj. Zaključno sa decembrom 2020.g., dostupna su 53 centra. Centri su specijalizovane jedinice koje djeluju pri bolnicama sa ciljem sprečavanja sekundarne traume djece žrtava. Prema Ukazu Predsjednika o podršci žrtvama krivičnih djela br. 63, od 10. juna 2020.g. postoji odredba u vezi sa kriznim centrama za žrtve seksualnog nasilja i silovanja, i pominje se da će se takvi centri uspostaviti od strane Ministarstva zdravlja, po zahtjevu Ministarstva pravde, kako bi se omogućila podrška žrtvama seksualnog nasilja. Ovi centri takođe mogu biti uspostavljeni pri univerzitetima⁹⁴ Imajući u vidu odluku Turske, kroz Ukaz Predsjednika usvojen 20. marta 2021.g. da se povuče iz Istanbulske konvencije, važno je naglasiti da Turska više nema obavezu poštovanja standarda sadržanih u Istanbulskoj konvenciji.

U **Bosni i Hercegovini**, međutim, vidovi podrške žrtvama seksualnog nasilja su uspostavljeni prije mnogo vremena, u odgovoru na seksualno nasilje tokom sukoba (kako je ranije objašnjeno u dijelu dokumenta: “Istorija i njena priča”: Izgubljena

92 Intervju sa predstavnicima/cama Liliuma – Centar za upravljanje krizom u slučajevima seksualnog nasilja, koji je obezbjedila nacionalna partnerska organizacija u ovom projektu.

93 https://cssplatform.org/wp-content/uploads/2019/10/CSSPWAVE_SVRReport190927_web.pdf

94 ČLAN 9- (1) U smislu primjene petog i šestog stava člana 236. Zakona o krivičnom postupku, u cilju sprečavanja ponovljene viktimizacije žrtava krivičnih djela seksualnog nasilja i obezbjeđivanja da sudske i medicinske postupke istovremeno sprovode obučena lica u ovoj oblasti. Centre za pružanje usluga žrtvama osniva Ministarstvo zdravlja, na zahtjev Ministarstva pravde. Ove centre mogu osnovati i univerziteti.

ekspertiza ili nadogradnja na znanje koje je razvijeno u prošlosti).

Nacionalna partnerska organizacija na ovom projektu je izvjestila da "Vive žene iz Tuzle i Medika iz Zenice imaju dogodogodišnje iskustvo u specijalizovanom savjetovanju vezanom za traumu, kao i podršku ženama žrtvama silovanja u ratu, u kontinuitetu od njihovog osnivanja." Nevladine organizacije sa dugogodišnjim iskustvom u pružanju specijalizovane pomoći preživjelima seksualnog zlostavljanja takođe postoje u Srbiji,⁹⁵ nekoliko takvih organizacija je uspostavljeno u **Kosovu**.⁹⁶

▲ U kontekstu planiranja kako uspostaviti i razviti centre za podršku žrtvama seksualnog nasilja u regiji Zapadnog Balkana i Turske, potrebno je naglasiti relevantne standarde Konvencije. Izvještaj sa pojašnjenima uz Konvenciju pojašnjava da istraživanja pokazuju **da je dobra praksa da se provedu forenzički pregledi bez obzira da li će slučaj biti prijavljen policiji**, i ponuditi mogućnost uzimanja uzoraka i njihovog pohranjivanja, kako bi se odluka da li prijaviti silovanje ili ne mogla donijeti kasnije.

U daljem tekstu je dat primjer obećavajuće prakse na osnovu GREVIO izvještaja za Dansku (2017).⁹⁷

▲ Primjer dobre prakse iz Danske: pružanje iste specijalizovane podrške žrtvama bez obzira da li namjeravaju da prijave silovanje ili ne

Član 18, stav 4 Konvencije zahtijeva da **pružanje usluga podrške ne zavisi od spremnosti žrtve da podnese prijavu ili svjedoči protiv bilo kojeg počinioca nasilja**.

Kako je dalje pojašnjeno u Izvještaju sa pojašnjenjima odredbi Konvencije,⁹⁸ svrha stava 4 je da ukaže na ozbiljne pritužbe sa kojima se žrtve često susreću kada traže podršku i pomoć. Mnogi javni ili privatni servisi

uslovljavaju njihovu podršku spremnošću žrtve da podnese prijavu ili svjedoči protiv počinioca nasilja. Ukoliko zbog straha, emocionalnog nemira i vezanosti žrtva nije spremna da podnese prijavu ili odbije da svjedoči na sudu, on ili ona neće dobiti savjetodavnu podršku i sklonište. Ovo je protiv principa osnaživanja i pristupa zasnovanog na ljudskim pravima i mora se izbjegavati. Važno je napomenuti da ova odredba referiše prije svega na opšte i specijalizovane servise podrške koji su navedeni u člancima 20 i 22 Konvencije – sa izuzetkom servisa pravne pomoći.

Radi toga, ova relevantna odredba Konvencije ima značajne posljedice kada je u pitanju pružanje servisa podrške žrtvama seksualnog nasilja: **procedura za medicinsku pomoć, forenzički pregled i psihološku podršku mora biti ista bez obzira da li žrtva želi da prijavi silovanje policiji ili ne**.

U svom izvještaju za Dansku (2017), GREVIO je naglasio obećavajuću praksu u vezi pružanja specijalizovanih servisa odraslim žrtvama seksualnog nasilja. **Zapažanja GREVIO-a trebaju biti uzeta u obzir u procesu uspostavljanja i razvoja odgovarajućih modela specijalizovanih servisa podrške za žrtve seksualnog nasilja u regiji Zapadnog Balkana i Turske**; naime, GREVIO je istakao (stavi 121-124),

"U Danskoj postoji 10 centara za žrtve silovanja koji pružaju ključne medicinske i forenzičke servise. Centri su locirani u okviru bolnica širom zemlje i pružaju rezidencijalne i nerezidencijalne usluge podrške ženama i djevojkama iznad 15 godina starosti koje su bile izložene silovanju ili seksualnom napadu. Žrtve mogu tražiti ove usluge bilo kada nakon što su bile izložene napadu, uključujući i nakon nekoliko godina. Za žrtve silovanja i seksualnog nasilja ispod 15 godina starosti postoje brojni dodatni centri koji pružaju usluge prilagođene djeci.

95 Vidi: Incest trauma centar, Beograd, <http://incestraucentar.org.rs/index.php/o-nama/>

96 Vidi: Medica Gjakova, <https://www.peaceinsight.org/en/organisations/mg/?location=western-balkans&theme>

97 GREVIO (2017). *GREVIO's (osnovni) evaluacijski izvještaj o zakonodavnim i drugim mjerama kojim se primjenjuju odredbe Konvencije Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija): Danska*. Strazbur: Sekretarijat mehanizma praćenja Konvencije Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici.

98 Izvještaj sa pojašnjenjima, stav 121

Usluge i savjetovanje koje se nude od strane ovih centara uključuju preglede neposredno nakon preživljenog nasilja testovi na trudnoću, tretman za sve povrede kao i skrining za infekcije na seksualno prenosive bolesti. Forenzički pregledi uključuju uzimanje DNK uzoraka i pažljivo dokumentovanje drugih dokaza, kao što su modrice i povrede. Osim toga, izvještaji ('dnevnik') o slučaju se vode od strane medicinskog osoblja u centrima, i uključuju sve informacije koje se dobijaju od žrtve o okolnostima silovanja/seksualnog napada.

Procedura za medicinske i forenzičke preglede je ista za sve žrtve, bez obzira da li namjeravaju da prijave silovanje ili ne. Agencije za provođenje zakona nisu uključene i odluka o prijavljivanju u potpunosti zavisi od žrtve. U situacijama kada su se žrtve prvo obratile agencijama za provođenje zakona, često dolaze u centar za žrtve silovanja u pratnji službenika koji takođe priprema izvještaj o krivičnom djelu. DNK dokaz se čuva do tri mjeseca ili duže ukoliko to zahtijeva žrtva. Ukoliko slučaj dođe do suđenja, izvještaj centra može biti korišten kao dokaz uz DNK i medicinskom osoblju može biti naloženo da svjedoči na sudu, i u tu svrhu mogu se osloboditi obaveze čuvanja povjerljivosti. Centri za žrtve silovanja i seksualnog nasilja takođe pružaju psihološki tretman za sve akutne pacijente/pacijentkinje (do pet sesija) i mali broj dugoročnih pacijenata/pacijentkinja.

GREVIO pozdravlja ove visoko profesionalne servise za podršku žrtvama silovanja u Danskoj. Sa zadovoljstvom ističe da su neki od ovih centara uključeni u istraživanja sa ciljem unaprijeđenja baze dokaza za donošenje javnih politika. GREVIO međutim ističe zabrinutost zbog malog broja usluga psihološkog tretmana po žrtvi i činjenice da dugoročno psihološko savjetovanje nije sistemski dostupno za svaku žrtvu u stanju potrebe." ■

XI. Protokoli ili vodiči koji regulišu dužnosti profesionalaca/ki i procedure u slučajevima seksualnog nasilja, uključujući i silovanje

Uzimajući u obzir gore opisane relevantne standarde Konvencije da **pružanje usluga ne treba da zavisi od spremnosti žrtve da prijavi ili svjedoči protiv počinioca**,⁹⁹ i inspirativnu obećavajuću praksu iz GREVIO izvještaja za Dansku, specifični ciljevi ovog dijela komparativne studije o Zapadnom Balkanu i Turskoj su:

1. Da se istraži da li ove zemlje imaju **protokole/ vodiče za profesionalce/ke** koji definišu dužnosti i odgovornosti profesionalaca/ki u radu na slučajevima seksualnog nasilja (uključujući policiju, zdravstvene radnike/ce, socijalne radnike/ce, nastavnike/ce itd.), kao i da li regulišu institucionalni odgovor koji uključuje multi-agencijski pristup;
2. Da opiše i analizira procedure koje se primjenjuju kada žrtva prijavi silovanje ili drugo krivično djelo seksualnog nasilja agencijama koje primjenjuju zakon, kao i da objasni mogućnosti pribavljanja medicinskog i forenzičkog pregleda nakon silovanja, uključujući i da istraži **da li je forenzički pregled besplatan. Glavna namjera je bila da se ispita da li su procedure koje se primjenjuju u skladu sa odredbama Konvencije** koje su gore pomenute.

▲ CU vezi sa **postojećim protokolima/vodičima za profesionalce/ke u radu na slučajevima seksualnog nasilja**, na osnovu odgovora/izvještaja (datih od CSSP partnerskih organizacija), kao i GREVIO izvještaja, zaključak je da **postojeći protokoli/vodiči za profesionalce/ke (policiju, pravosudne institucije, profesionalce/ke u oblasti zdravstvene zaštite, socijalne radnike/ce, nastavno osoblje itd.) adresiraju samo nasilje u porodici (ili primarno), dok slične instrukcije u vezi sa pružanjem podrške preživjelima seksualnog nasilja ne postoje ili su nedovoljno razvijene.**

Kao primjer, u izvještaju za **Srbiju** (2020), **GREVIO pozitivno procjenjuje** činjenicu da protokoli koji regulišu dužnosti i odgovornosti relevantnih grupa profesionalaca/ki (kao što su policajci/ke, socijalni radnici/ce, profesionalci/ke u oblasti zdravstvene zaštite itd.) su razvijeni, ali ističe da ovi protokoli pokrivaju samo slučajeve nasilja u porodici: "Protokoli su ograničeni na nasilje u porodici i ne postoje inicijative u vezi sa bilo kojim drugim oblikom nasilja koje je regulisano Konvencijom." Osim toga, GREVIO u svom izvještaju za Srbiju pozdravlja Posebni protokol Ministarstva zdravlja za zaštitu i podršku ženama žrtvama nasilja u Srbiji, koji je usvojen 2010.g. ali ističe da ovaj dokument uključuje fizičko nasilje, psihološko nasilje i seksualno nasilje koje uključuje upotrebu sile, prisile ili fizičkog zastrašivanja ali "izostavlja druge oblike nasilja koji su regulisani Istanbulskom konvencijom [...], kao što je seksualno nasilje počinjeno bez izričite upotrebe sile ili prijetnje. U odsustvu specijalizovanih servisa podrške za neke oblike nasilja, naročito seksualnog nasilja, adekvatan odgovor medicinskih profesionalaca/ki je od vitalne važnosti za fizičko i psihološko blagostanje žrtve i njene mogućnosti pristupa pravdi u krivičnom postupku." Osim toga, GREVIO ističe da mjere usmjerene na razvoj institucionalizovanih struktura u Srbiji (sa ciljem osnaživanja saradnje između institucija koje su subjekti zaštite) postoji za nasilje u porodici, ali ne za bilo koji drugi oblik nasilja regulisan Konvencijom, i u vezi sa tim je dao preporuku, "GREVIO poziva vlasti Srbije da uspostave slične nivoe institucionalizovane saradnje između institucija koje su subjekti zaštite i servisa podrške za žene koje vode nevladine organizacije, u vezi sa slučajevima silovanja i seksualnog nasilja, prisilnog braka, proganjanja, seksualnog uznemiravanja i drugih oblika nasilja obuhvaćenih Istanbulskom konvencijom."

U okviru analiziranja problema dostupnosti protokola/vodiča za profesionalce/ke u Srbiji, potrebno je dodati da **u okviru projekta koji je realizovan u Autonomnoj pokrajini Vojvodini** (vidi odjeljak: Podrška žrtvama seksualnog nasilja), 2019.g. je takođe

99 Član 18, stav 4 Konvencije.

bio pripremljen vodič¹⁰⁰ koji propisuje procedure zdravstvenim i drugim profesionalcima/kama, i objašnjava standarde na kojima treba biti zasnovano pružanje usluga. Osim toga, tokom 2020.g. kroz tri protokola su osnaženi su kapaciteti centara za žrtve seksualnog nasilja da pružaju podršku žrtvama nasilja prema ženama i djevojčicama u svjetlu pandemije:

- 1) Prvi protokol je sastavljen da se osigura obavezno testiranje na infekcije i seksualno prenosive bolesti u povredama koje su nanese tokom seksualnog nasilja. Nakon dodatnih prilagođavanja i pribavljanja saglasnosti od svih relevantnih aktera, prihvatanje i primjena protokola će se odvojeno usaglasiti sa svakom zdravstvenom ustanovom u okviru koje djeluje centar za žrtve seksualnog nasilja, u skladu sa sigurnosnim procedurama i bezbjednosnim standardima u vezi COVID-19 pandemije;
- 2) Drugi protokol ima za cilj da osigura unaprijeđenu koordinacije bolničkih radnih grupa i grupa za koordinaciju i saradnju u okviru javnog tužilaštva sa ciljem da se osigura zaštita žrtava seksualnog nasilja u skladu sa najvišim etičkim i sigurnosnim standardima. Protokol je napravljen i usaglašen kao rezultat konsultativnih sastanaka sa predstavnicima/cama Kliničkog centra Vojvodine – Klinike za ginekologiju i akušerstvo u Novom Sadu Višeg javnog tužilaštva u Novom Sadu i Centra za podršku ženama;
- 3) Treći protokol je napravljen sa centrima primarne zdravstvene zaštite i ginekološkim ambulantama sa svrhom proširivanja opsega institucija zdravstvene zaštite koje su uključene u pružanje direktne pomoći ženama žrtvama seksualnog nasilja, i povećanja znanja i svijesti profesionalaca/ki u okviru centara primarne zdravstvene zaštite i pacijenata o radu i uslugama koje se pružaju u okviru kriznih centara za žrtve silovanja. Do sada, Protokol je potipisan sa 19 različitih centara primarne zdravstvene zaštite u Atonomnoj pokrajini Vojvodini.

U saradnji sa Medicinskim fakultetom Univerzita u Novom Sadu, Centar za podršku ženama je napravio **edukativni program o ulozi zdravstvenog sektora u zaštiti žena žrtava nasilja, koji je akreditovan od Zdravstvenog savjeta Srbije, i razvio je Online platformu za učenje sa ciljem unaprijeđenja znanja i vještina zdravstvenih profesionalaca/ki da efikasno pružaju zdravstvene usluge ženama žrtvama seksualnog nasilja, povećanja znanja i vještina za saradnju i komunikaciju unutar multisektorskih timova i unaprijeđenja znanja i vještina za dokumentovanje i evidentiranje nasilja u porodici, rodno zasnovanog nasilja i seksualnog nasilja.** Oko 80 zdravstvenih profesionalaca/ki su prošli obuku u periodu od januara do maja 2021.g. Program je dostupan i akreditovan za sve zdravstvene profesionalce/ke u zemlji. Ova dešavanja su obećavajuće prakse i imaju potencijal da osiguraju efikasnu podršku ženama i djeci sa iskustvima seksualnog nasilja, međutim njihova efikasnost veoma zavisi od toga kako se ovi protokoli primjenjuju u praksi.

Oslanjajući se na izvještaje nacionalnih partnerskih organizacija koji su dati za ovaj projekat, takođe je otkriveno da su u jednom entitetu **Bosne i Hercegovine (Republika Srpska)**, pripremljeni resursni materijali¹⁰¹ koji uključuju instrukcije profesionalcima/kama koji pružaju zaštitu i podršku žrtvama različitih oblika nasilja, uključujući seksualno nasilje (policajci/ke, tužioci/tužiteljice, sudije/sutkinje, zdravstveni profesionalci/ke).

Kako je izvješteno od strane nacionalne partnerske organizacije, u **Crnoj Gori** postoji plan (kako je specificirano u Nacionalnom akcionom planu za unaprijeđenje specijalizovanih servisa podrške žrtvama nasilja u skladu sa Istanbulskom konvencijom, 2019–2021) da se pripremi specifični protokol u 2021.g., pod nazivom *Protokol o postupanju, prevenciji i zaštiti žrtava seksualnog nasilja*.

Nedostatak protokola za zdravstvene profesionalce/ke je posebno naglašen u GREVIO izvještaju za Albaniju (2017). GREVIO ističe da, zbog zakonodavnog fokusa na nasilje u porodici, standardi i usluge za žrtve drugih oblika nasilja prema ženama ne

100 Todorov, D., Stevković, Lj., Veselinović, I., Josimović, S. (2019). *Vodič za postupanje u slučajevima seksualnog nasilja u okviru referalnih centara za žrtve seksualnog nasilja u Autonomnoj pokrajini Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za zdravstvo Autonomne pokrajine Vojvodina i Centar za podršku ženama, Kikinda (na srpskom jeziku).

101 Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske i UNFPA (2015). Resursni paket za odgovor pružalaca zdravstvenih usluga u Republici Srpskoj na rodno zasnovano nasilje. Banja Luka: UNFPA. <https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/MZSZ/Documents/UNFPA%20Resursni%20Paket%20Light%20FINAL2.pdf> (na bosanskom-hrvatskom-srpskom jeziku), i Visoki sudski i tužilački savjet Bosne i Hercegovine (2018). Priručnik za postupanje u slučajevima rodno zasnovanog i seksualnog nasilja nad ženama i djecom za policiju, tužioce i sudije. https://vstv.pravosudje.ba/vstv/faces/docservlet?p_id_doc=48586 (in Bosnian-Croatian-Serbian).

postoje; ovo vodi ka nedostacima u medicinskim uslugama. Uzimajući ovo u obzir, data je preporuka da se razviju protokoli za medicinske radnike/ce koji će regulisati njihove obaveze u slučajevima seksualnog nasilja.

Kako je gore naglašeno, studija provedena za potrebe ovog dokumenta je takođe istražila procedure koje se primjenjuju za prijavljivanje seksualnog nasilja, kao i da li je forenzički pregled ponuđen u skladu sa standardima definisanim u Konvenciji i preporučenom međunarodnom praksom. Na osnovu analize nacionalnih izvještaja, **nije moguće izvršiti kompletan pregled** (uključujući i zaključak koji bi bio primjenjiv za sve analizirane zemlje) o postojećim procedurama za prijavljivanje silovanja, kao i o relevantnom problemu da li institucije u regiji Zapadnog Balkana i Turske poštuju obaveze sadržane u članu 18, stav 4 Konvencije (pružanje usluga ne bi trebalo da zavisi od spremnosti žrtve da podnese prijavu ili svjedoči protiv bilo kog počinioca).

Međutim, odgovori nacionalnih partnerskih organizacija ukazuju da **zakonske odredbe ili propisane procedure (na primjer, kroz podzakonske akte) koje regulišu rad državnih institucija nisu u skladu da zahtjevima Konvencije da se omoguće, na primjer, medicinski ili forenzički pregledi svim žrtvama bez obzira na njihovu spremnost da prijave krivično djelo. Propisi u posmatranim zemljama su (uglavnom) restriktivni – forenzički pregledi se provode po zahtjevu policije ili tužilaštva. Stoga forenzički pregled zavisi od toga da li će žrtva predhodno prijaviti nasilje policiji ili tužilaštvu.**

Na primjer, u **Sjevernoj Makedoniji**, nacionalna partnerska organizacija opisuje da "Žrtva mora prijaviti slučaj policiji kako bi dobila zvanični medicinski pregled; ona/on ne može tražiti medicinski pregled samostalno – odgovarajući tim mora izvijestiti o njenom stanju i povredama nastalim od seksualnog nasilja." Isto tako, u **Crnoj Gori**, nacionalna partnerska organizacija izvještava da se "Pregledi žrtava seksualnog nasilja obavljaju u primarnim bolnicama i u Kliničkom centru Crne Gore. Profesionalci/ke i institucije koji su prepoznati kao subjekti zaštite i kojima žrtva može pristupiti i prijaviti krivično djelo su: policija, tužilaštva, sudovi, zdravstveni profesionalci/ke. Nakon prijavljivanja policiji, žrtva se upućuje/prati da obavi medicinski i forenzički pregled u ovlaštenim zdravstvenim ustanovama, obično ginekološkim odjelima u primarnoj zdravstvenoj zaštiti."

Gore opisane procedure nisu u skladu sa najboljim praksama koje zahtijevaju da se forenzički pregledi obavljaju od strane senzibilisanih profesionalaca/ki koji/e posjeduju vještine, i trebaju se obaviti bez odlaganja, bez obzira da li će slučaj biti prijavljen vlastima. Osim toga, najbolja praksa takođe podrazumjeva da prikupljanje i pohranjivanje dokaza (kao što su oni koje prikupljaju profesionalci/ke koji/e obavljaju forenzičke preglede, na primjer uzorci DNK, ukoliko su uzeti) treba biti moguće, tako da žrtva može donijeti odluku kasnije da li želi prijaviti počinioca ili ne (Vidi box: Primjer obećavajuće prakse iz Danske). Dalje, u nekim zemljama **postoji dodatni problem: budući da je obavljanje forenzičkog pregleda visoke kvalitete ograničeno, žrtve se ponekad moraju oslanjati na nespécialističke forenzičare ili platiti toškove ekspertskeg forenzičkog pregleda.**

U svom izvještaju o **Srbiji** (2020), GREVIO je razmotrio problem dostupnosti forenzičkog pregleda i istakao da "Iako se kompleti za silovanje (paket predmeta koje medicinsko osoblje koristi za uzimanje i čuvanje fizičkih dokaza) nastavljaju koristiti u bolnicama širom Autonomne pokrajine Vojvodina, i postoji protokol za rad sa žrtvama seksualnog nasilja, ovo je samo jedan element usluga kako je regulisano članom 25 Konvencije. Osim toga, van Vojvodine žrtvama silovanja se izgleda ne pružaju nikakve specifične usluge i od žrtava se traži da se oslanjaju na nespécialističke forenzičare da se uzmu njihovi forenzički dokazi, često dva puta (od strane agencija koje primjenjuju zakon i bolnica). Potvrde od forenzičara se izgleda plaćaju, čime se dodaje finansijski teret na već komplikovanu situaciju i predstavlja prepreku u pristupu pravdi za žene." Slično u GREVIO izvještaju za **Albaniju** (2017), je zaključeno da "Restriktivni propisi koji traže da se forenzički pregledi provode po zahtjevu policije ili tužilaštva su u suprotnosti sa najboljom praksom koja tražiti se forenzički pregled provede bez odlaganja u slučaju seksualnog nasilja, bez obzira da li će slučaj biti prijavljen vlastima. GREVIO je dalje obavješten u vezi sa ovim da, zbog malog iznosa koji se plaća za provođenje forenzičkog pregleda, od žrtava se ponekad traži da plate dodatne iznose kako bi se proveo pregled." Radi toga, GREVIO je podstakao vlasti da razviju protokole i odgovarajuće treninge za zdravstvene profesionalce/ke, kao i da osiguraju da su forenzički pregledi dostupni u skladu sa međunarodno prepoznatim standardima.

Sa druge strane, komparativna studija koja je provedena u okviru ovog projekta je otkrila primjere

zemalja u kojima **propisi daju mogućnost žrtvama da dobiju forenzički pregled prije nego što prijave nasilje policiji**, ali postoje i drugi propisi koji uslo-
žnjavaju ovaj problem.

Kako je pojašnjeno od strane nacionalne partner-
ske organizacije, procedura koja se primjenjuje
nakon silovanja u **Turskoj** uključuje sljedeće:

“Kada žena prijavi silovanje ili drugo krivično djelo seksualnog nasilja policiji/drugim organima koji primjenjuju zakon, uzima se njena izjava, i po nalogu tužioca ona se prati u bolnicu na pregled. Ukoliko se provode bez naloga nadležnog sudije/sutkinje ili tužioca/tužiteljice, genitalni pregledi se tretiraju kao krivično djelo (član 287 Krivičnog zakona Turske).¹⁰² U slučaju krivičnog djela, žena se od strane policije/žandarmerije vodi u bolnicu, uz nalog javnog tužioca, i slučaj se u bolnici zavodi kao sudski slučaj/krivično djelo. Žena se pregleda od strane forenzičkog stručnjaka/stručnjakinje (i/ili ginekologa/ginekološkinje) koji bilježi nalaze pregleda i priprema izvještaj. Nakon krivičnog djela seksualnog nasilja, ukoliko žena ode direktno u bolnicu, procedura nalaže doktoru/ci da obavjesti vlasti, počevši od bolničke policije. Ukoliko žena ne želi odmah da prijavi krivično djelo, ona može tražiti od doktora/ce da prikupi i pohrani dokaze, međutim, odluka nadležnog sudije/sutkinje je nužna za genitalni pregled. Ne postoji informacija da žena treba da snosi troškove forenzičkog pregleda.”

U jednom entitetu **Bosne i Hercegovine (Republika Srpska)**, situacija je sljedeća. Resursni materijali (koji su gore pomenuti) za profesionalce/ke koji pružaju zaštitu i podršku žrtvama ukazuju da “žrtve seksualnog nasilja trebaju biti upućene/uz pratnju da obave medicinski i forenzički pregled u nadležnoj zdravstvenoj ustanovi, obično ginekološkoj ordinaciji u primarnoj zdravstvenoj zaštiti nakon prijave krivičnog djela polciji, i zdravstveni profesionalci/ke su dužni da prijave sumnju da se desilo seksualno nasilje ukoliko identifikuju znakove tokom medicinskog pregleda pacijenta/pacijentkinje.

Ne postoji informacija da žrtva treba da snosi troškove forenzičkog pregleda. Resursni paket

za zdravstvene profesionalce/ke (naveden gore) ukazuje da se preporučuje zdravstvenom profesionalcu/ki koji pruža medicinsku pomoć i provodi pregled da ne vrši pritisak na žrtvu da potvrdi nasilje. Preporuka je da žrtva mora da da pismenu saglasnost da zdravstveni profesionalac/ka izvrši pregled i da objelodani podatke koji su prikupljeni. Predložena forma za prikupljanje podataka je data u okviru resursnog paketa. Forenzički pregled je isključivo pod kontrolom javnog tužioca/tužiteljice, koji može prihvatiti nalaze/specijalističko medicinsko mišljenje doktora/ce. Međutim, ukoliko će se ovi podaci koristiti kao dokaz u okviru krivičnog postupka, javni tužilac/tužiteljica je dužan da naredi njihov pregled od strane sudskog vještaka/vještakinje, koji je takođe biti pozvan na sud da da mišljenje tokom suđenja. Ovo pravilo se generalno primjenjuje za sva krivična djela a ne samo za krivična djela koja se vezuju za seksualno nasilje.”

Potreba kreiranja odgovarajućih protokola i vodiča za profesionalce/ke je još hitnija ukoliko imamo u vidu nalaze GREVIO-a u vezi sa predrasudama među profesionalcima/kama.

Kako je GREVIO istakao¹⁰³, **žrtve se suočavaju sa predrasudama profesionalaca/ki kada pokušaju da pristupe krivičnom pravnom sistemu, što dodatno produbljuje njihovo oklijevanje da prijave seksualno nasilje:** “Slučajevi silovanja se izgleda značajno ne prijavljuju zbog kulturološke stigme koja se vezuje za žrtve. Iskustva žrtava sa krivičnim sistemom ukazuju na duboko ukorijenjene društvene stavove koji ometaju sudske ishode, uz oklijevanje prijavljivanja nasilja. Žrtve silovanja i seksualnog nasilja u Crnoj Gori se prečesto nalaze u situaciji da su same u sudskom sistemu koji ne izgleda da je posebno rodno osjetljiv.”¹⁰⁴ ■

102 Član 287 Krivičnog zakona Truske (Genitalni pregled) glasi, kako slijedi:

(1) Ako lice izvrši genitalni pregled ili uputi osobu na ovaj pregled, bez odluke nadležnog sudije ili tužioca, kazniće se kaznom zatvora od tri mjeseca do jedne godine.

(2) Odredba predhodnog stava se ne primjenjuje na preglede koji su provedeni u skladu sa odredbama zakona ili uredbe koji su namjenjeni da zaštite javnost od zarazne bolesti.

103 103 GREVIO Izvještaj za Crnu Goru

104 103 GREVIO Izvještaj za Crnu Goru

XII. Prijavljivanje od strane profesionalaca/ki

Zahtjevi Konvencije: član 28 Konvencije navodi da će države članice Konvencije preduzeti neophodne mjere da osiguraju da pravila povjerljivosti koja su unutrašnjim pravom nametnuta određenim profesionalcima/kama ne predstavljaju prepreku za mogućnost prijavljivanja, pod odgovarajućim uslovima, nadležnim organizacijama ili tijelima ako imaju opravdane razloge da vjeruju da je počinjeno djelo nasilja obuhvaćeno područjem primjene ove Konvencije i da se mogu očekivati dalja teška djela nasilja.

▲ Prijavljivanje od strane profesionalaca/ki – tumačenje GREVIO-a

Standardi Konvencije u ovoj oblasti su detaljnije pojašnjeni u nedavnom GREVIO izvještaju za Maltu (2020),¹⁰⁵

“GREVIO ističe da je obaveza koja proističe iz člana 28 Konvencije pažljivo formulisana tako da **kada postoje opravdane osnove da se vjeruje da je počinjeno ozbiljno djelo nasilja i da se druga slična djela mogu očekivati, profesionalci/ke mogu prijaviti njihove sumnje nadležnim vlastima bez rizika od sankcije za kršenje njihove dužnosti čuvanja profesionalne tajne. Ova odredba ne nameće obavezu prijavljivanja.** Dok GREVIO ističe da se nametanje obaveza prijavljivanja profesionalcima/kama ne protivi članu 28 Istanbulske konvencije, opšta obaveza prijavljivanja može pokrenuti pitanja oko pružanja usluga podrške koje su fokusirane na žrtvu i rodno osjetljive. Obavezno prijavljivanje može u stvari predstavljati prepreku da potraže pomoć ženama žrtvama koje se ne osjećaju spremne da pokrenu formalne procedure i/ili se boje posljedica koje prijavljivanje nasilja može imati po njih ili njihovu djecu (na primjer, osвете od strane počinioca, finansijske nesigurnosti, društvene izolacije ili oduzimanja djece iz njihovog staranja). Tamo gdje su vlasti uvele obavezne dužnosti za profesionalce/ke, GREVIO ističe da ove

dužnosti trebaju uzeti u obzir **uravnoteženje potreba žrtve za zaštitom** – uključujući i potrebe njene djece – **sa poštovanjem autonomije i osnaživanjem žrtve**, i da se stoga trebaju primjenjivati u slučajevima u kojima postoje opravdane osnove da se vjeruje da je počinjeno ozbiljno djelo nasilja obuhvaćeno područjem primjene Konvencije i da se mogu očekivati dalja teška djela nasilja. U ovim slučajevima, prijavljivanje može biti uslovljeno određenim odgovarajućim uslovima, kao što je pristanak žrtve, sa izuzetkom u nekim specifičnim slučajevima, kada je žrtva dijete ili je u nemogućnosti da se zaštiti zbog invaliditeta.” GREVIO je dalje citirao stav 148 Izvještaja sa pojašnjenjima uz Istanbulsku konvenciju; dok je u vezi sa nasiljem počinjenim protiv djece GREVIO naglasio da Opšti komentar br. 13 (2011) Konvencije o pravima djeteta, stav 49 reguliše da “u svakoj zemlji, prijavljivanje događaja, sumnje ili rizika od nasilja treba, u minimumu, biti obaveza profesionalaca/ki koji rade direktno sa djecom.”

Imajući u vidu gore pomenuta razmatranja, GREVIO (ibid.) je dao sljedeću preporuku vlastima Malte, “**Podsjećajući na načelo osnaživanja žena koje je ugrađeno kroz cijelu Konvenciju, GREVIO snažno ohrabruje vlasti Malte da osiguraju da je obaveza prijavljivanja koja je nametnuta profesionalcima/kama ublažena potpunim i osjetljivim informacijama koje se daju žrtvi kako bi joj se omogućilo da sama donese informisanu odluku i da zadrži svoju atonomiju. U tom cilju, GREVIO snažno ohrabruje vlasti Malte da preispita obavezu profesionalaca/ki da prijave slučajeve nasilja prema ženama i njihovoj djeci, osim u situacijama kada postoje razumne osnove da se vjeruje da je počinjeno ozbiljno djelo nasilja obuhvaćeno područjem primjene Konvencije i da se mogu očekivati. Ovo može zahtijevati uslovljavanjem obaveze pristanka predhodnim pristankom žrtve, osim ako je žrtva dijete ili je u nemogućnosti da sama sebe zaštiti zbog invaliditeta.”**

105 105 GREVIO (2020). *GREVIO (osnovni) evaluacijski izvještaj o zakonodavnim i drugim mjerama kojim se primjenjuju odredbe Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija): Malta*. Strazbur: Sekretarijat mehanizma praćenja Konvencije Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici

Oslanjajući se na odgovore/izvještaje nacionalnih partnerskih organizacija u ovom projektu, kao i na izvještaje GREVIO-a za Albaniju (2017), Crnu Goru (2018), Srbiju (2020), i Tursku (2018), može se zaključiti da **zakodavne odredbe i/ili propisi o obaveznom prijavljivanju** od strane profesionalaca/ki u regiji Zapadnog Balkana i Turske nisu zasnovane na gore pomenutom balansiranom pristupu. (Vidi box: Prijavljivanje od strane profesionalca/ki – tumačenje GREVIO-a) – **ne postoje zaštitni mehanizmi koji će osigurati** odgovarajući balans između zaštite žrtava sa jedne strane i poštovanja njihove autonomije sa druge strane. Osim toga, zakoni i/ili dostupni propisi regulišu da oni profesionalci/ke, primarno u oblasti medicine, koji u obavljanju svojeg posla otkriju da je osoba koja im se obratila bila izložena nasilju, imaju strogu zakonsku obavezu da nasilje prijave. Neprijavljivanje nasilja se tretira kao krivično djelo ili prekršaj.

Stroge obezbe prijavljivanja od strane profesionalaca/ki mogu imati ozbiljne posljedice u slučajevima seksualnog nasilja i mogu uticati na žrtvino ponašanje u kontekstu traženja pomoći. Obaveza zdravstvenih profesionalaca/ki da prijave nasilje može predstavljati preku traženju medicinske pomoći, jer žrtve mogu imati strah od obaveznog prijavljivanja i pokretanja krivičnog postupka protiv njihove volje.

Ovo posljednje pitanje je razmatrano, samo kao primjer, u GREVIO izvještaju za Tursku (2018). GREVIO je izrazio mišljenje da se žrtve seksualnog nasilja mogu plašiti da kontaktiraju specijalizovane servise koje vodi država znajući da su takvi servisi pod strogom obavezom da prijave nasilje policiji, i istakao da radi **društvenih stavova koji okružuju seksualno nasilje, žrtvama treba biti ponuđena mogućnost da se obrate ženskim nevladinim organizacijama koje će im pružiti povjerljivu podršku,**

“GREVIO podsjeća na razmatranja koja su navedena ranije u okviru ovog Izvještaja¹⁰⁶ u vezi sa potrebom da se žrtvama omoguće lako dostupne/fleksibilne usluge podrške i da se podrže aktivnosti

specijalizovanih ženskih nevladinih organizacija, koje su najbolje pozicionirane da ponude usluge ove vrste. Ovakva razmatranja su od naročite važnosti u vezi sa žrtvama seksualnog nasilja koje se suočavaju sa duboko ukorijenjenim društvenim stavovima koji ih odvraćaju od prijavljivanja nasilja. [...] Osim toga, nevladine organizacije nude prednost ohrabrivanja žena da progovore, naročito onih žena koje ne žele da podnesu prijavu i koje mogu osjećati da će pristupanjem servisima koje vodi država biti prisiljene da prijave nasilje ili da će u svakom slučaju izložiti počinioca nasilja krivičnoj istrazi. Radi toga, sa ciljem izgradnje povjerenja od strane žrtve bez obzira da li se preduzimaju bilo kakvi pravni ili administrativni koraci, servisi koje bode nevladine organizacije ne bi trebalo da budu obuhvaćeni strogim obavezama prijavljivanja. Takvi servisi koje vode nevladine organizacije bi donijeli dodatnu vrijednost naročito u oblasti seksualnog nasilja, oblika nasilja za koji postoji naročito niska stopa prijavljivanja, usprkos visokih stopa pojavnosti, nude snažan pokazatelj da prag pristupa treba da se spusti kako bi se žene ohrabrile da prijave nasilje.¹⁰⁷ ■

106 Vidi razmatranja razvijena u vezi sa članom 9 (Nevladine organizacije i civilno društvo) i članom 22 (Specializovani servisi podrške; ibid.).

107 Vidi dalja razmatranja u vezi sa članom 25 o podršci žrtvama seksualnog nasilja (Istanbulska konvencija).

XIII. Slučaj za **autonomiju ženskih nevladinih organizacija** 108

Ne može biti vjerodostojnog odgovora na seksualno nasilje bez uključivanja i saradnje žrtava seksualnog nasilja. Formalni krivičnopravni sistem, sa svojim univerzalno niskim podacima o prijavljivanju i osudama za seksualno nasilje, se bori za legitimitet pod ovim okolnostima. Kao glavni pokazatelj države za aktivnost zaštite prava preživjelih, uvijek prisutan izazov je neuspjeh krivičnopravnog sistema da poveća broj osuđujućih presuda. Osnovni i suštinski gradivni element svih takvih aktivnosti države je **angažovanje preživjelih u prijavljivanju**, kroz proces istrage, do pojavljivanja na sudu da svjedoči ukoliko slučaj dostigne tu fazu. Ovaj proces može trajati godinama i preživjeli često smatraju da je sistem **previše težak i nebezbedan da bi se njime bavili**. Ukoliko se preživjela ne angažuje, država gubi svoj osnovni kapacitet da djeluje.

Ovaj izazov učešća preživjelih u pravnom procesu ne može se uspješno riješiti bilo kakvim pokušajima da se preživjela prisili ili pritišće na angažovanje. Najuspješnije intervencije su one koje **poštuju i štite autonomiju i pristanak preživjelih i grade povjerenje zadovoljavanje potreba preživjelih**. Država može učiniti mnogo da zadobije i izgradi provjerenje u pobjedu svojih postupaka i transparentnosti i odgovornosti u okviru ovih procesa. Koraci koji se mogu preduzeti u sistemu krivičnog pravosuđa će biti razrađeni u principima odjeljka o pravosudnom sistemu u nastavku. Međutim, ovo je dug proces i mnoge preživjele neće izabrati da se bave državnim strukturama kratkoročno, srednjoročno ili uopšte. Ovo jeste i još uvijek ostaje dilema za državu.

▲ Servisi za žrtve seksualnog nasilja i

ženske nevladine organizacije postoje da podržavaju preživjele. Prva dužnost ženskih organizacija civilnog društva je da zadobiju povjerenje preživjelih. Taj odnos povjerenja i angažovanje preživjele, specifično zato što nisu državne institucije, je razlog zašto država treba da vrednuje i finansira rad ženskih NVO-a. **NVO-i kao nedržavni akteri imaju**

značajnu ulogu u podršci državi da ispuni svoje obaveze pružanjem podrške i odgovora koji su preživjelima potrebni i na koje imaju pravo, bez potrebe preživjelih da otkriju svoj identitet državi. Jedna od osnovnih obezbe servisa koje pružaju ženske NVO prema preživjelima je da **na njih neće biti vršen pritisak ili obaveza da se angažuju sa državom, a usluge i podrška im se mogu pružati povjerljivo.**

Zaštita jedinstvenog dobra autonomije i nezavisnosti ženskih NVO-a je stoga sredstvo za državu da zadovolji potrebe preživjelih tamo gdje to ne može učiniti direktno. Državno finansiranje usluga ženskih NVO-a za preživjele je stoga način da država ispuni svoje obaveze prema Istanbulskoj konvenciji na načine za koje bi drugačije bilo nemoguće.

Važnost dugoročnog održivog finansiranja za ženske specijalizovane usluge podrške

Ukoliko je potrebno uspostavljanje novih specijalizovanih servisa podrške koji bi zadovoljavali potrebe preživjelih seksualnog zlostavljanja, može se postaviti pitanje: kako će se finansirati ove usluge?

▲ Nedostatak adekvatnog i održivog finansiranja specijalizovanih servisa podrške žrtvama (uključujući i onih servisa koji trebaju biti uspostavljeni za podršku žrtvama seksualnog zlostavljanja) je oblast zabrinutosti identifikovana u GREVIO izvještajima ali i među ženskim NVO-ima u regiji.

Finansiranje aktivnosti pružanja usluga je obično zasnovano na projektima i postoji veoma malo političke volje i/ili lokalne administrativne podrške da se osigura održivost projekata koje provode servisi ženskih NVO-a. Prema osnovnim GREVIO

108 Istanbulska konvencija, član 9: Članice će prepoznati, podsticati i podržavati, na svim nivoima, rad relevantnih nevladinih organizacija i civilnog društva aktivnog u borbi protiv nasilja nad ženama, te uspostaviti efikasnu saradnju sa ovim organizacijama. Član 18 (4): Pružanje usluga ne smije zavisiti o spremnosti žrtve da podigne tužbu ili svjedoči protiv bilo kojeg počinioca.

izvještajima, ženske nevladine organizacije u Srbiji, Albaniji i Crnoj Gori su zavisne od međunarodnih donatora, što pokreće pitanja dugoročne održivosti servisa koje vode nevladine organizacije. Na primjer, u GREVIO izvještaju za Srbiju (2020), GREVIO je uočio sljedeće, "GREVIO pozdravlja spremnost međunarodnih donatora da finansiraju mjere i projekte usmjerene na sprečavanje i borbu protiv nasilja prema ženama u Srbiji, što je od dragocjene pomoći. Čini se da međunarodno finansiranje već pokriva veliki dio troškova u ovoj oblasti, a da proces pristupanja Evropskoj Uniji nudi još više mogućnosti za finansijsku i tehničku podršku. Mnoge provedene aktivnosti su projektne prirode i stoga imaju ograničeno trajanje. Stručnost koja se razvija u okviru ovih šema se lako gubi bez neophodnog naknadnog finansiranja i bez neophodne političke i lokalne administrativne podrške za prihvatanje inostranog spoznavanja i osiguravanje kontinuiteta na lokalnom nivou."

Prepoznajući velike razlike u ekonomskoj moći među državama potpisnicama Konvencije, GREVIO u izvještaju za Crnu Goru (2018) napominje da je država u obavezi da finansira specijalizovane servise, uključujući i servise koje pružaju NVO-i. **Ratifikovanje Istanbulske konvencije znači da se države takođe obavezuju da će izdvojiti odgovarajuće finansijske i ljudske resurse za aktivnosti u borbi protiv nasilja prema ženama, koje provode i javne institucije i relevantne ženske nevladine organizacije.**

▲ Kako je gore ilustrovano, ženske nevladine organizacije igraju značajnu ulogu u osiguravanju da države ispunjavaju svoje obaveze prema Istanbulske konvenciji. Dodjela održivog finansiranja ženskih NVO-a u regiji Zapadnog Balkana i Turske na kraju dovodi do osnaživanja preživjelih i dodjele odgovarajuće podrške žrtvama seksualnog nasilja. Odgovarajuća finansijska podrška kroz mogućnosti finansiranja kao što su dugoročni grantovi zasnovani na transparentnim procedurama nabavki, osigurala bi održive nivoe finansiranja ženskih NVO koje vode specijalizovane servise podrške za žene žrtve seksualnog nasilja.¹⁰⁹

Snažno oslanjanje i posvećenost specijalizovanih servisa podrške koje vode ženske NVO da omoguće kvalitetnu podršku žrtvama nasilja je jedan od načina da država ispuni obavezu pružanja usluga, kako je regulisano Poglavljem IV Istanbulske konvencije.¹¹⁰ Prema tome, nacionalne vlasti treba da pruže neophodno i održivo finansiranje, i zavisnost ženskih NVO-a od međunarodnog finansiranja mora biti što je više moguće ograničena, kako bi se osigurala dugoročna održivost. Ukoliko ženske NVO koje pružaju specijalizovane servise, rade na podizanju svijesti o nasilju i procode druge aktivnosti koje su samo djelomično finansirane kroz javne budžete i često zavise od kratkoročnih projektnih grantova,¹¹¹ to značajno ograničava njihove kapacitete da pružaju efikasnu podršku žrtvama seksualnog nasilja. Na primjer, u izvještaju za Tursku, GREVIO je istakao važnu ulogu koju su ženske NVO imale u podizanju svijesti, zalaganju i pružanju specijalizovanih servisa u Turskoj, te preporučio potrebu uspostavljanja dugoročnih grant šema: "Snažno angažovani pokret ženskih nevladinih organizacija u Turskoj je imao ključnu ulogu u omogućavanju ključnih postignuća za ženska prava u zemlji. Kroz zalaganje i intenzivne kampanje, aktivistkinje su stavile u prvi plan javne debate u Turskoj pitanje nasilja prema ženama i nasilja u porodici kao javni problem. Već osamdesetih godina prošlog vijeka, osnovane su ženske organizacije i pokrenuto je nekoliko feminističkih časopisa, koji su vodili snažnu javnu debatu o ženskim pravima i ulozu države u podržavanje patrijarhalnih stavova o nasilju prema ženama."

U konačnici, u drugim osnovnim evaluacijskim izvještajima, GREVIO podsjeća da ukoliko vlade odrede minimalne/zajedničke standarde za NVO-e da učestvuju u bilo kojoj tenderskoj proceduri, takvi standardi treba da priznaju specijalizovano i jedinstveno znanje NVO-a, koje trebaju biti direktno uključene u pregovaranje o uslovima finansiranja, u skladu sa međunarodnim standardima.¹¹² **Nacionalne vlade se snažno ohrabruju da uspostave odgovarajuće programe i grantove, kao i prilagođene i transparentne procedure, kako bi se osigurali održivi nivoi finansiranja za ženske nevladine organizacije. ■**

109 Ove preporuke su takođe objavljene u GREVIO osnovnim izvještajima za Crnu Goru i Srbiju.

110 GREVIO izvještaj, Albanija, 2017

111 Vidi referencu na projekte na stranama 6 i 9 državnog izvještaja, pod naslovom "Aktivnosti sa nevladinim organizacijama i drugim akterima civilnog društva – inter-institucionalna koordinacija na nacionalnim i regionalnim/lokalnim nivoima" (ibid.).

112 Vidi naročito Preporuku Komiteta ministara Savjeta Evrope državama članicama CM/Rec(2007)14 pod kojim uslovima nevladine organizacije, između ostalog, ne bi trebalo da budu podložne uputstvima javnih vlasti, da treba da osiguraju da su njihova tijela koja donose odluke i rukovode organizacijama u skladu sa njihovim statutima, ali da u drugim situacijama trebaju biti slobodne da ostvaruju svoje ciljeve, kao i da budu konsultovane tokom izrade zakona i podzakonskih akata koji utiču na njihov status, finansiranje ili oblasti djelovanja (ibid.).

XIV. Završne napomene i preporuke

Ovaj dokument je primarno usmjeren na obećavajuće prakse identifikovane širom regije Zapadnog Balkana i Turske ali i drugim zemljama Evrope, kao što su Irska, Portugal i Danska. Dokument ima za cilj da podrži donosiocje javnih politika i ženske NVO u procesima uspostavljanja i vođenja specijalizovanih servisa podrške za žene žrtve seksualnog nasilja.

Kako je naglašeno više puta kroz dokument, bilo bi od ključne važnosti da se **hitno razvije specijalizovana podrška žrtvama u skladu sa članom 25 Istanbulske konvencije širom regije Zapadnog Balkana i Turske gdje takvi servisi podrške ne postoje.**

Obezbjediavanje **senzibilisanog odgovora od strane dovoljnog broja obučenog i specijalizovanog osoblja i podsjećanje da jedan centar za podršku žrtvama seksualnog nasilja treba da dostupan na 200.000 stanovnika** su osnovni elementi za razmatranje u procesu uspostavljanja ove vrste servisa. Osim toga, geografska rasprostranjenost ovih servisa treba omogućiti njihovu dostupnost u ruralnim područjima koliko i u gradovima.

Iako Konvencija ne traži od država da uspostavi obe vrste centara, krizne centre za žrtve silovanja i/ili referalne centre za žrtve seksualnog nasilja, analiza koja je provedena u okviru ovog projekta ukazuje da bi **odgovor na potrebe preživjelih zahtijevao i pružanje trenutne, kratkoročne podrške, medicinske njege i forenzičkog pregleda, kao i dugoročnog savjetovanja (trenutno je pružanje svih pomenutih vidova podrške veoma ograničeno).** Prilikom procjene potencijalne potrebe za podrškom, na osnovu predstavljene analize, u regiji Zapadnog Balkana i Turskoj možda postoji veća potreba za kriznim centrima za žrtve silovanja a ne za referalnim centrima za žrtve seksualnog nasilja, budući da prvi pružaju dugoročnu pomoć, savjetovanje i zalaganje za preživjele seksualnog nasilja.

Bilo da se vlasti odluče da uspostave krizne centre ili referalne centre za žrtve seksualnog nasilja, **od najveće je važnosti da razviju sveobuhvatnu, trenutnu, kratkoročnu i dugoročnu specijalizovanu podršku za ove žrtve, koju pruža obučeno osoblje sa iskustvom, koje je naročito obučeno za rad u oblasti traume uzrokovane seksualnim nasiljem.** Kroz analizu nacionalnih dokumenata javnih politika, propisa i praksi, uočeno je da još uvijek postoji

nedovoljno znanje o standardima Konvencije u vezi sa specijalizovanom podrškom žrtvama, naročito **razlikovanjem između kriznih centara za žrtve silovanja i referalnih centara za žrtve seksualnog nasilja.** Nedavne inicijative u regiji na uspostavljanju prijeko potrebne specijalizovane podrške mnogo više sličie modelu referalnih centara za žrtve seksualnog nasilja nego kriznih centara za žrtve silovanja. Stoga se preporučuju aktivnosti zalaganja i podizanja svijesti javnosti koje ciljaju donosiocje javnih politika i opštu javnost.

Osim toga, postoji potreba za uspostavljanjem **zajedničkog razumijevanja širom regije o principima rada ovih centara, uključujući rodno osjetljivo razumijevanje nasilja prema ženama, poštovanje povjerljivosti i autonomije preživjelih.** Obećavajuće prakse iz Velike Britanije, Irske i nordijskih zemalja se mogu koristiti ali sa **pažljivim prilagođavanjem nacionalnim socio-kulturološkim kontekstima.** Imajući u vidu da su uspješni odgovori u ovim zemljama postignuti kroz dugo putovanje, ne mogu se očekivati 'brzi rezultati' i 'brza rješenja' problema koji su prisutni u regiji Zapadnog Balkana i Turske.

Stavljanje **potreba preživjelih u centar svih mjera zaštite i podrške i uspostavljanje odnosa povjerenja sa njima** su ključni elementi u procesu uspostavljanja specijalizovanih servisa podrške, ali takođe u pružanju podrške preživjelima tokom cijelog trajanja pravosudnog postupka. Skrivena priroda seksualnog nasilja stvara izazove za žrtve da se angažuju u javnosti, dobiju odgovarajuću podršku ili prijave nasilje. Pristanak preživjelih mora biti u osnovi svih servisa, i one trebaju da se posmatraju kao aktivne nositeljice promjena u njihovom oporavku. **Servisi za podršku žrtvama seksualnog nasilja i ženske nevladine organizacije postoje da služe preživjelima.** Prva dužnost ženskih nevladinih organizacija je da zadobiju povjerenje preživjelih. Njihov odnos povjerenja i uključivanje preživjelih, naročito zbog toga što nisu država, jeste razlog zašto država treba da cijeni i finansijski podržava rad ženskih nevladinih organizacija. **Ženske nevladine organizacije kao nedržavni akteri igraju značajnu ulogu u podršci državi da ispuni svoje obaveze pružanjem podrške i odgovora koji su potrebni preživjelima i na koje imaju pravo, bez potrebe da preživjele otkuju svoj identitet državi.** Jedna od osnovnih posvećenosti koje ženske nevladine organizacije pružaju preživjelima jeste da **se na njih neće vršiti pritisak i**

neće im se nametati obaveza da imaju komunikaciju sa državnim institucijama, kao i da im se usluge i podrška mogu pružiti u povjerenju.

Imajući u vidu da su nakon ratova u regiji Zapadnog Balkana, neke od ženskih nevladinih organizacija razvile značajno znanje i iskustvo u podršci preživjelima silovanja u ratu, bilo bi preporučljivo da se se nadogradi na predhodno razvijenu ekspertizu, koja je djelomično 'izgubljena', zbog fokusa na nasilje u porodici u državnim politikama širom regije. Osim toga, specijalizovani treninzi se mogu organizovati za ženske nevladine organizacije koje već djeluju u regiji, na osnovu principa koji su međunarodno prepoznati kao obećavajuća prekusa. Ženske nevladine organizacije bi svakako imale potrebu za dodatnim treninzima i izgradnjom kapaciteta kako bi mogle osnažiti vještine da odgovore na kompleksnost traume uzrokovane seksualnim nasiljem. Obrazloženje iza posljednje sugestije nije da se replicira ista vrsta podrške koja se nudi žrtvama nasilja u porodici, već da se prepoznaju specifičnosti traume uzrokovane seksualnim nasiljem kroz izgradnju već postojećih kapaciteta.

Finansiranje specijalizovanih servisa koji se trebaju uspostaviti za preživjele seksualnog nasilja ostaje otvoreno pitanje. Ženske NVO igraju značajnu ulogu u osiguravanju da države zaista ispunjavaju svoje obeveze prema Istanbulske konvenciji. Izdvajanje održivog finansiranja za ženske nevladine organizacije u regiji Zapadnog Balkana i Turske u konačnici vodi osnaživanju preživjelih i boljoj podršci u skladu sa standardima Istanbulske konvencije. **Odgovarajuće finansiranje kroz specifične modalitete kao što su dugoročni grantovi** zasnovani na transparentnim procedurama nabavki bi osigurali održivo finansiranje za ženske nevladine organizacije koje vode specijalizovane servise podrške za žene žrtve seksualnog nasilja. Procjene GREVIO-a ukazuju na oskudnu/nedovoljnu podršku država specijalizovanim ženskim NVO servisima za žrtve različitih oblika nasilja koji su prepoznati Konvencijom, i takođe, određenu zavisnost od međunarodnih donatora. Budući da će post-pandemijska kriza vjerovatno uticati na sve zemlje u regiji, **stručna pomoć i finansijska podrška UN agencija će ostati od neprocjenjive važnosti.**

Javne politike u regiji (na primjer, nacionalni akcioni planovi) su primarno fokusirane na nasilje u porodici, dok je problem seksualnog nasilja zane-maren, iako se mogu primjetiti određena poboljšanja u ovoj oblasti, od kojih se neka mogu smatrati

pokušajima provođenja GREVIO preporuka.

Modeli prikupljanja podataka koji su neophodni za analizu institucionalnog/pravosudnog odgovora na seksualno nasilje su nedovoljno razvijeni i trebaju biti osnaženi, sa ciljem stvaranja osnova za budući razvoj javnih politika koje su zasnovane na dokazi-ma.

Snažno se preporučuje razvoj vještina ženskih nevladinih organizacija da prate prakse tijela koja prikupljaju podatke i koriste dostupne podatke u svrhu javnog zalaganja.

Rezultati ove studije, koja se oslanja na GREVIO izvještaje (tamo gdje su dostupni) i analizu nacionalnih izvještaja, dalje ukazuju da nekoliko zemalja u regiji (još uvijek) nisu razvile standarde Konvencije u svojim zakonima, u vezi sa definicijom silovanja, drugih krivičnih djela seksualnog nasilja i seksualnog uznemiravanja. **Zakonodavne promjene bi (eventualno) doprinijele efikasnijem procesuiranju.** U sudskoj praksi, definicije zasnovane na primjeni sile imaju tendenciju zahtijevanja dokaza fizičkog otpora od strane žrtve (nema otpora-nema silovanja) i stoga malim šansama za osudu počinioca. **Stoga se preporučuje harmonizovanje krivičnih djela seksualnog nasilja sa standardima Konvencije, kroz zasnivanje ovih djela na nedostatku slobodno datog pristanka a ne korištenja sile.** Zalaganje za primjenu GREVIO preporuka bi bilo korisno u postizanju takvih zakonodavnih promjena.

Značajne promjene su nužne u vezi sa razvojem protokola i vodiča koji bi specifično adresirali dužnosti i odgovornosti svih relevantnih profesionalaca/ki u pružanju podrške žrtvama seksualnog nasilja, jer su ovakvi protokoli i vodiči rijetki. Ukoliko ovi dokumenti postoje, veoma je preporučljivo da se dalje ispituju i pregledaju procedure za prijavljivanje silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja u regiji.

Potreba da se razviju pravilni protokoli i 'alati' za profesionalce/ke je još važnija ukoliko imamo na umu istraživanje o stavovima opšte populacije i profesionalaca/ki prema seksualnom nasilju koji oblikuju percepciju onoga što čini nasilje, i doprinese povećanju straha žrtava da progovore o iskustvima seksualnog zlostavljanja.

Radi toga se preporučuje zalaganje za promjene propisa u vezi sa prijavljivanjem od strane profesionalaca/ki, jer su ovi propisi uglavnom zasnovani na

strogoj obavezi profesionalaca/ki da prijavljuju nasilje ukoliko ga otkriju tokom svog rada. Osim toga, postoji potreba da se uvedu zaštitne mjere koje bi osigurale odgovarajući balans između zaštite žrtve i poštovanja njene autonomije, oslanjajući se na standarde Konvencije i tumačenje GREVIO-a, kako je gore naglašeno. ■

XV. Aneks

Dio I: Odredbe o silovanju i drugim oblicima seksualnog nasilja u krivičnim zakonima

ALBANIJA

Član 100, Seksualni ili homoseksualni odnosi sa maloljetnim osobama

(Izmjenjen Zakonom br. 8733, od 24.1.2001, član 15; izmjenjen riječima u drugom i trećem stavu Zakona br. 144, od 2.5.2013, član 20)

- Seksualni ili homoseksualni odnosi da maloljetnom djecom, ili sa maloljetnom ženskom osobom, koja nije spolno zrela, kazniće se kaznom zatvora od sedam do petnaest godina.
- Kada je seksualni ili homoseksualni odnos izvršen u saučesništvu, ili više nego jednom ili upotrebom nasilja, ili kada je dijete žrtva imalo ozbiljne zdravstvene posljedice, kazniće se kaznom zatvora od najmanje dvadeset i pet godina.
- Kada je izvršenje djela imalo za posljedicu smrt maloljetne osobe ili samoubistvo, kazniće se kaznom zatvora od najmanje trideset godina ili kaznom doživotnog zatvora.

Član 101, Nasilni seksualni ili homoseksualni odnos sa maloljetnom osobom od četrnaest do osamnaest godina starosti

(Izmjenjen Zakonom br. 8733, od 24/01/2001, član 16)

- Seksualni ili homoseksualni odnosi upotrebom nasilja sa djecom koja su između četrnaest i osamnaest godina života, koja su spolno zrela, kazniće se kaznom zatvora od pet do petnaest godina.
- Kada je seksualni ili homoseksualni odnos nasilnim putem izvršen u saučesništvu, ili više nego jednom, ili kada je dijete žrtva imalo ozbiljne zdravstvene posljedice; kazniće se kaznom zatvora od deset do dvadeset godina.
- Kada je izvršenje djela imalo za posljedicu smrt maloljetne osobe ili samoubistvo, kazniće se kaznom zatvora od najmanje dvadeset godina.

Član 102/a, Homoseksualna aktivnost upotrebom sile sa odraslim osobama muškog spola

(Dodat Zakonom br. 8733, od 24.01.2001, član 18; izmjenjen Zakonom 23/2012, od 01.03.2012, član 10)

- Učestvovanje u homoseksualnoj aktivnosti upotrebom sile sa odraslim osobama muškog spola kazniće se kaznom zatvora od tri do sedam godina.
- Kada je učestvovanje u homoseksualnoj aktivnosti upotrebom sile počinjeno u saučesništvu, ili više nego jednom, ili kada žrtva ima ozbiljne zdravstvene posljedice, kazniće se kaznom zatvora od pet do deset godina.
- Kada je izvršenje djela imalo za posljedicu smrt ili samoubistvo žrtve, kazniće se kaznom zatvora od deset do dvadeset godina.

Član 103, Seksualna ili homoseksualna aktivnost sa osobama koje su nesposobne da pruže otpor

(Izmjenjen Zakonom br. 8733, od 24.01.2001, član 19)

- Učestvovanje i seksualnoj ili homoseksualnoj aktivnosti iskorištavanjem fizičkog ili mentalnog invaliditeta oštećene osobe, ili dubokog poremećaja svijesti, kazniće se kaznom zatvora od pet do deset godina.
- Kada je učestvovanje u seksualnom ili homoseksualnom odnosu počinjeno u saučesništvu, ili više nego jednom, ili kada je žrtva imala ozbiljne zdravstvene posljedice, kazniće se kaznom zatvora od sedam do petnaest godina.
- Kada je izvršenje djela imalo za posljedicu smrt ili samoubistvo žrtve, kazniće se kaznom zatvora od deset do dvadeset godina.

Član 104, Seksualni ili homoseksualni napad upotrebom oružja

(Izmjenjen Zakonom br. 8733, od 24.01.2001, član 20)

- Za seksualni ili homoseksualni odnos zastrašivanjem lica neposrednom/trenutnom upotrebom oružja zapriječena je kazna zatvora od pet do petnaest godina.

Član 105, Seksualni ili homoseksualni odnos zloupotrebom službenog položaja

(Izmjenjen Zakonom br. 8733, od 24.01.2001, član 21)

- Za učestvovanje u seksualnoj ili homoseksualnoj aktivnosti zloupotrebom odnosa zavisnosti ili radnog položaja, zapriječena je kazna zatvora do tri godine.

Član 106, Seksualna ili homoseksualna aktivnost sa srodnicima ili osobama u položaju povjerenja

(Izmjenjen Zakonom br. 8733, od 24.01.2001, član 22)

- Učestvovanje u činu seksualnog ili homoseksualnog odnosa između roditelja i djece, brata i sestre, između braće i sestara, između srodnika u uzlaznoj liniji ili sa licima u položaju povjerenja ili usvojenja, kazniće se zatvorom do sedam godina.

Član 107, Seksualna ili homoseksualna aktivnost na javnim mjestima

(Dodat Zakonom br. 8733, od 24.01.2001, član 23; član 107/a je dodat Zakonom br. 144, od 02.05.2013, član 22)

- Učestvovanje u činu seksualnog ili homoseksualnog odnosa na javnim mjestima ili na mjestima koja su izložena pogledu ljudi predstavlja krivično djelo kažnjivo novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine.

Član 107/a, Spolno nasilje

- Izvršenje spolnog nasilja vršenjem radnji seksualne prirode na tijelu drugog lica upotrebom objekata predstavlja krivično djelo i kazniče se kaznom zatvora od tri do sedam godina.
- Kada je djelo izvršeno sa saučesnicima, protiv više lica, više nego jednom ili protiv djece starosti od četrnaest do osamnaest godina, kazniče se kaznom zatvora od pet do petnaest godina.
- Kada je djelo izvršeno protiv djeteta ispod četrnaest godina života ili djeteta koje nije spolno zrelo, bez obzira da li je izvršena upotrebom sile ili ne, kazniče se kaznom zatvora od najmanje dvadeset godina.
- Kada je djelo imalo za posljedicu smrt ili samoubistvo žrtve, kazniče se kaznom zatvora od najmanje dvadeset i pet godina.

Član 108, Bludne radnje

(Izmjenjen Zakonom br. 8733, od 24.01.2001, član 24; Izmjenjen Zakonom br. 23/2012, od 01.03.2012, član 11; stavi dodati Zakonom br. 144, od 02.05.2013, član 23)

- Činjenje bludnih radnji sa maloljetnim licima ispod četrnaest godina života kazniče se kaznom zatvora od tri do sedam godina.
- Isto krivično djelo, kada je počinjeno prema maloljetnom licu koje još nije napunilo četrnaest godina života, sa kojim je počinilac u rodbinskim vezama, kazniče se kaznom zatvora od pet do deset godina.
- Namjerna uključenost kao svjedoka, u aktivnosti seksualne prirode prema maloljetnom licu koje još nije navršilo četrnaest godina, ili maloljetnom licu koje još nije spolno zrelo, predstavlja krivično djelo i kažnjivo je kaznom zatvora od jedne do pet godina.
- Prijedlog odraslog lica, u bilo kom načinu ili obliku, da se sastane sa maloljetnim licem koje još nije navršilo četrnaest godina života ili maloljetnim licem koje još nije spolno zrelo, sa ciljem izvršenja bilo kojeg od krivičnih djela regulisanih u ovom Odjeljku ili Odjeljku VIII, Poglavlju II ovog Zakona, predstavlja krivično djelo za koje je propisana kazna zatvora od jedne do pet godina.

BOSNA I HERCEGOVINA

Odredbe o silovanju i drugim oblicima seksualnog nasilja u krivičnim zakonima na državnom i entitetskim nivoima

Član 172 Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine – Zločini protiv čovječnosti¹ reguliše da

- (1) "Ko, kao dio širokog i sistematskog napada, usmjerenog bilo protiv kojeg civilnog stanovništva, znajući za takav napad učini koje od ovih djela...

¹ https://www.legislationline.org/download/id/8499/file/CC_BiH_am2018_eng.pdf

- g) prisiljavanje dugog lica na seksualni odnos ili sa njim izjednačenu polnu radnju (silovanje), seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi oblik teškog seksualnog nasilja,...kazniče se kaznom zatvora od najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.

Odredbe o silovanju na entitetskom nivou (Republika Srpska i Federacija BiH), kao i u Brčko distriktu BiH

Član 165 Krivičnog zakonika Republike Srpske – Silovanje²

- (1) Ko drugog prinudi na obljubu ili sa njom izjednačenu polnu radnju upotrebom sile ili prijetnje da će neposredno napasti na život ili tijelo tog ili njemu bliskog lica, kazniče se kaznom zatvora od tri do deset godina.
- (2) Ako je djelo iz stava 2 ovog člana izvršeno prema djetetu starijem od petnaest godina, ili na naročito svirep ili naročito ponižavajući način, ili od strane više lica, ili iz mržnje, ili je usljed djela nastupila teška tjelesna povreda, teško narušenje zdravlja ili trudnoća silovanog ženskog lica, počinilac će se kazniti kaznom zatvora od pet do petnaest godina.
- (3) Ako je usljed djela iz stava 1 i 2 ovog člana nastupila smrt lica prema kojem je djelo izvršeno, počinilac će se kazniti kaznom zatvora od najmanje deset godina.

Član 203 Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine – Silovanje³

- (1) Ko drugu osobu upotrebom sile ili prijetnje da će izravno napasti na njen život ili tijelo ili na život ili tijelo njoj bliske osobe prisili na spolni odnošaj ili sa njom izjednačenu spolnu radnju, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina.
- (2) Ko krivično djelo iz stava 1 ovog člana izvrši na naročito okrutan ili naročito ponižavajući način, ili ako je istom prilikom prema istoj žrtvi učinjeno više spolnih odnošaja ili s njim izjednačenih spolnih radnji od više učinitelja, kaznit će se kaznom zatvora od tri do petnaest godina.
- (3) Ako je krivičnim djelom iz stava 1 ovog člana prozrokovana smrt silovane osobe, ili je ona teško ozlijeđena, ili joj je teško narušeno zdravlje, ili je silovana ženska osoba ostala trudna, učinitelj će se kazniti kaznom zatvora od najmanje tri godine.
- (4) Kaznom iz stava 2 ovog člana kaznit će se ko učini krivično djelo iz stava 1 ovog člana iz mržnje.
- (5) Ko krivično djelo iz stava 1 ovog člana učini prema maloljetniku, kaznit će se kaznom zatvora od najmanje tri godine.
- (6) Ko krivično djelo iz stava 2, 3 i 4 učini prema

² https://www.legislationline.org/download/id/8505/file/CC_RS_am2018_eng.pdf

³ https://www.legislationline.org/download/id/6259/file/Fed-BiH_CC_2003_amended2016_en.pdf

maloljetniku, kaznit će se kaznom zatvora od najmanje pet godina.

- (7) Ako su krivičnim djelom iz stava 2 ovog člana prouzrokovane posljedice iz stava 3 ovog člana, učinitelj će se kazniti kaznom zatvora od najmanje pet godina.

Član 200 Krivičnog zakona Brčko distrikta BiH – Silovanje⁴

- (1) Ko drugo lice upotrebom sile ili prijetnje da će neposredno napasti na njegov život ili tijelo ili život ili tijelo njemu bliskog lica prisili na spolni odnos ili sa njim izjednačenu spolnu radnju, kaznit će se kaznom zatvora od tri do deset godina.
- (2) Ko krivično djelo iz stava 1 ovog člana učini na naročito svirep ili naročito ponižavajući način, ili ako je istom prilikom prema istoj žrtvi učinjeno više spolnih odnosa ili s njom izjednačenih spolnih radnji od više počinitelja, kaznit će se kaznom zatvora od tri do petnaest godina.
- (3) Ako je krivičnim djelom iz stava 1 ovog člana prouzrokovana smrt silovanog lica, ili je ono teško tjelesno povrijeđeno, ili joj je teško narušeno zdravlje, ili je silovano žensko lice ostlo trudno, učinilac će se kazniti kaznom zatvora od najmanje tri godine.
- (4) Kaznom iz stava 2 ovog člana kaznit će se ko krivično djelo iz stava 1 ovog člana izvrši iz mržnje.
- (5) Ko krivično djelo iz stava 1 ovog člana učini prema maloljetniku, kaznit će se kaznom zatvora od najmanje tri godine.
- (6) Ko krivično djelo iz stavova 2, 3 i 4 ovoga člana učini prema maloljetniku, kaznit će se kaznom zatvora od najmanje pet godina.
- (7) Ako su krivičnim djelom iz stava 2 ovoga člana prouzrokovane posljedice iz stava 3 ovog člana, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od najmanje pet godina.

Druga krivična djela seksualnog nasilja na entitetskom nivou (Krivični zakonik Republike Srpske):

Član 166, Polna ucjena

- Ko drugog prinudi na obljubu ili sa njom izjednačenu polnu radnju prijetnjom da će za to lice ili njemu blisko lice otkriti nešto što bi škodilo njegovoj časti ili ugledu ili prijetnjom nekim drugim teškim zlom, kazniće se kaznom zatvora od jedne do osam godina.

Član 167, Obljuba nad nemoćnim licem

- (1) Ko nad drugim licem izvrši obljubu ili sa njom izjednačenu polnu radnju iskoristivši duševno oboljenje, nedovoljnu duševnu razvijenost, drugu duševnu poremećenost, nemoć ili kakvo drugo stanje tog lica usljed kojeg ono nije sposobno za otpor, kazniće se kaznom zatvora od dvije do deset godina.

- (2) Ako je djelo iz stava 1 ovog člana izvršeno a naročito svirep ili naročito ponižavajući način, ili od strane više lica, ili iz mržnje, ili je usljed djela nastupila teška tjelesna povreda, teško narušenje zdravlja ili trudnoća nemoćnog ženskog lica, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od pet do deset godina.
- (3) Ako je usljed djela iz st. 1 i 2 ovog člana nastupila smrt lica prema kojem je djelo izvršeno, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od najmanje deset godina.

Član 168, Obljuba zloupotrebom položaja

- Ko zloupotrebom svog položaja navede na obljubu ili sa njom izjednačenu polnu radnju lice koje se prema njemu nalazu u odnosu kakve podređenosti ili zavisnosti, kaznit će se kaznom zatvora od dvije do pet godina.

Član 169, Navođenje na prostituciju

- (1) Ko radi zarade ili druge koristi navodi, podstiče ili namamljuje drugoga na pružanje seksualnih usluga ili na drugi način omogućujući njihovu predaju drugome radi pružanja seksualnih usluga ili na bilo koji drugi način učestvuje u organizovanju ili pružanju seksualnih usluga. Kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina i novčanom kaznom.
- (2) Ako je djelo iz stava 1 ovog člana izvršeno prema više lica, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od jedne do osam godina i novčanom kaznom. Nije od značaja za postojanje djela da li se lice koje se navodi, podstiče ili namamljuje, već ranije bavilo prostitucijom.

Član 172, Obljuba sa djetetom mlađim od petnaest godina

- (1) Ko izvrši obljubu ili sa njom izjednačenu polnu radnju sa djetetom mlađim od petnaest godina, kazniće se kaznom zatvora od dvije do deset godina.
- (2) Ako djelo iz stava 1 ovog člana izvrši srodnik po krvi u pravoj liniji bilo kojeg stepena, a u pobočnoj liniji zaključno sa četvrtim stepenom, očuh, maćeha, usvojlac, starlac, nastavnik, vaspitač, ljekar, vjerski službenik, ili drugo lice kome je dijete povjerenom radi učenja, vaspitanja, čuvanja, staranja ili njege, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od pet do petnaest godina.
- (3) Ako je djelo iz stava 1 ovog člana izvršeno upotrebom sile ili prijetnje, ili iskorištavanjem duševne poremećenosti ili nemoćnog stanja djeteta, ili na naročito svirep ili ponižavajući način, ili od strane više lica, ili postoji velika nesrazmjera u zrelosti i uzrastu između učinioca ili žrtve, ili je usljed djela nastupila teška tjelesna povreda, teško narušavanje zdravlja ili trudnoća lica prema kojem je djelo izvršeno, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od najmanje osam godina.
- (4) Ako je usljed djela iz st. 1,2 i 3 ovog člana nastupila smrt djeteta, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.

⁴ https://www.legislationline.org/download/id/8498/file/CC_BD-BiH_am2018_eng.pdf

- (5) Počinilac koji je bio u otklonljivoj zabludi u odnosu na životnu dob djeteta iz stava 1 ovog člana, kazniće se kaznom zatvora od jedne do pet godina.
- (6) Neće se kazniti za djelo iz stava 1 ovog člana počinilac ako između njega i djeteta ne postoji značajnija razlika u duševnoj ili tjelesnoj zrelosti.
- (7) Ako je pod uslovima iz st. 1 i 2 ovog člana izvršena neka druga polna radnja, počinilac će se kazniti kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina, a ako je neka druga polna radnja izvršena pod uslovima iz stava 3 ovog člana, počinilac će se kazniti kaznom zatvora od jedne do osam godina.

Član 173, Polna zloupotreba djeteta starijeg od petnaest godina

- (1) Srodnik po krvi u pravoj liniji bilo kojeg stepena, a u pobočnoj liniji zaključno sa četvrtim stepenom, očuh, maćeha, usvojilac, staralac, nastavnik, vaspitač, vjerski službenik, ili drugo lice koje izvrši obljubu ili sa njom izjednačenu polnu radnju sa djetetom koje je navršilo petnaest godina koje mu je povjereno radi učenja, vaspitanja, čuvanja, staranja ili njege, kazniće se kaznom zatvora od dvije do osam godina.
- (2) Kaznom iz stava 1 ovog člana kazniće se i ko izvrši obljubu ili sa njom izjednačenu polnu radnju sa djetetom starijim od petnaest godina, iskoristivši njegovu psihičku nezrelost ili lakomislenost, ili ako između njih postoji velika nesrazmjera u zrelosti ili uzrastu.
- (3) Ako je djelo iz st. 1 i 2 ovog člana izvršeno zloupotrebom položaja prema djetetu koje se prema učiniocu nalazi u odnosu kakve podređenosti ili zavisnosti, ili iskorištavanjem duševne poremećenosti ili nemoćnog stanja djeteta, učinilac će se kazniti kaznom zatvora od dvije do deset godina.
- (4) Ako je pod uslovima iz st. 2,3 i 4 ovog člana izvršena neka druga polna radnja, počinilac će se kazniti kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Član 174, Navođenje djeteta na prisustvovanje polnim radnjama

- (1) Ko navede dijete da prisustvuje silovanju, obljubi ili sa njom izjednačenoj polnoj radnji, kazniće se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.
- (2) Ako je djelo iz stava 1 ovog člana učinjeno upotrebom sile ili prijetnje ili prema djetetu mlađem od petnaest godina, počinilac će se kazniti kaznom zatvora od jedne do osam godina.

Član 175, Iskorištavanje djece za pornografiju

- (1) Ko navodi dijete na učestvovanje u snimanju dječije pornografije, ili ko organizuje ili omogućuje snimanje dječije pornografije kazniće se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.
- (2) Ko neovlašteno snimi, proizvede, nudi, čini dostupnim, distribuira, uvozi, izvozi, pribavlja za sebe ili drugoga, prodaje, daje, prikazuje ili posjeduje dječiju pornografiju ili joj svjesno pristupa putem računarske mreže, kazniće se kaznom zatvora od jedne do osam godina.

- (3) Ko upotrebom sile, prijetnje, obmane, prevare, zloupotrebom položaja ili teških prilika djeteta ili odnosa zavisnosti, prisili ili navede dijete na snimanje dječije pornografije, kazniće se kaznom zatvora od dvije do deset godina.
- (4) Predmeti korišteni za izvršenje ovog djela se oduzimaju, a pornografski materijal nastao izvršenjem djela se uništava.
- (5) Dijete se neće kazniti za proizvodnju i posjedovanje pornografskog materijala koji prikazuje njega lično ili njega i drugo dijete ako su oni sami taj materijal proizveli i posjeduju ga uz pristanak svakog od njih i isključivo za njihovu ličnu upotrebu.
- (6) Dječija pornografija je je materijal koji vizuelno ili na drugi način prikazuje dijete ili realno prikazano nepostojeće dijete ili lice koje izgleda kao dijete, u pravom ili simuliranom (eksplicitnom) evidentnom seksualnom ponašanju ili koji prikazuje polne organe djece u seksualne svrhe.
- (7) Materijali koji imaju umjetnički, medicinski ili naučni značaj ne smatraju se pornografijom u smislu ovog člana.

Član 176, Iskorištavanje djece za pornografske predstave

- (1) Ko navodi dijete na učestvovanje u pornografskim predstavama, kazniće se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.
- (2) Ko upotrebom sile, prijetnje, obmane, prevare, zloupotrebom teških prilika djeteta ili odnosa zavisnosti, prisili ili navede dijete da učestvuje u pornografskoj predstavi, kazniće se kaznom zatvora od dvije do deset godina.
- (3) Kaznom zatvora iz stava 1 ovog člana kazniće se ko gleda pornografsku predstavu uživo ili putem komunikacijskih sredstava ako je znao ili je trebalo i moglo da zna da u njoj učestvuje dijete.
- (4) Predmeti korišteni za izvršenje djela se oduzimaju, a pornografski materijal koji je nastao izvršenjem djela se uništava.

Druga krivična djela seksualnog nasilja na entitetskom nivou (Krivični zakon Federacije BiH)

Član 204, Spolni odnošaj sa nemoćnom osobom

- (1) Ko izvrši spolni odnošaj ili sa njim izjednačenu polnu radnju sa drugom osobom iskoristivši njezinu duševnu bolest, duševnu poremećenost, nedovoljnu duševnu razvijenost, neku težu duševnu smetnju, ili kakvo drugo stanje te osobe zbog koje ona nije sposobna za otpor, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do osam godina.
- (2) Ko krivično djelo iz stava 1 ovog člana učini prema osobi čije je stanje nesposobnosti za otpor sam izazvao ili je u tome učestvovao, kaznit će se po članu 203 (Silovanje) stav 1 ovog zakona.
- (3) Ko krivično djelo iz stava 1 ovog člana učini na naročito okrutan ili naročito ponižavajući način, ili ako je istom prigodom prema istoj žrtvi izvršeno

više spolnih odnošaja, ili s njim izjednačenih spolnih radnji od više učinitelja, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina.

- (4) Ko krivično djelo iz stava 2 ovog člana izvrši na naročito okrutan ili naročito ponižavajući način, ili ako je istom prigodom prema istoj žrtvi izvršeno više spolnih odnošaja ili sa njim izjednačenih spolnih radnji od više učinitelja, kaznit će se po članu 203, stav 2 ovog zakona.
- (5) Ako je krivičnim djelom iz stava 1 ovog člana prouzrokovana smrt osobe sa kojom je izvršen spolni odnošaj ili sa njim izjednačena spolna radnja, ili je ona teško tjelesno ozlijeđena, ili joj je zdravlje teško narušeno, ili ako je ženska osoba ostala trudna, učinitelj će se kazniti kaznom zatvora od jedne do deset godina.
- (6) Ako su krivičnim djelom iz stava 3 i 4 ovog člana prouzrokovna posljedice iz stava 5 ovog člana, učinitelj će se kazniti kaznom zatvora od najmanje tri godine.

Član 205, Spolni odnošaj zloupotrebom položaja

- (1) Ko zloupotrebom svog položaja navede na spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju drugu osobu koja se zbog imovinskog, obiteljskog, društvenog, zdravstvenog ili drugog stanja ili teških prilika nalazi prema njemu u odnosu zavisnosti, kaznit će se kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine.
- (2) Natavnik, odgojitelj, roditelj, usvojitelj, staretelj, očuh, mećeha ili druga osoba koja iskorištavajući svoj položaj ili odnos prema maloljetniku koji joj je povjeren radi učenja, odgoja, čuvanja ili njege izvrši s njim spolni odnošaj ili drugu izjednačenu spolnu radnju, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Član 206, Prinuda na spolni odnošaj

- Ko drugu osobu prisili na spolni odnošaj ili sa njim izjednačenu spolnu radnju ozbiljnom prijetnjom nekim teškim zlom, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Član 207, Spolni odnošaj sa djetetom

- (1) Ko izvrši spolni odnošaj ili sa njim izjednačenu spolnu radnju s djetetom, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do osam godina.
- (2) Ko izvrši nasilni spolni odnošaj ili sa njim izjednačenu spolnu radnju s djetetom (član 203, Silovanje, stav 1) ili s nemoćnom osobom (član 204, Spolni odnošaj s nemoćnom osobom, stav 1) kaznit će se kaznom zatvora najmanje tri godine.
- (3) Ko izvrši spolni odnošaj ili sa njim izjednačenu spolnu radnju s djetetom zloupotrebom položaja (Član 205, Spolni odnošaj zloupotrebom položaja, stav 2), kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina.
- (4) Ko krivično djelo iz st. 1 do 3 ovog člana učini na naročito okrutan ili naročito ponižavajući način, ili je istom prigodom prema istoj žrtvi izvršeno više spolnih odnošaja ili s njim izjednačenih spolnih

radnji od više učinitelja, kaznit će se kaznom zatvora najmanje pet godina.

- (5) Ako je krivičnim djelom iz st. 1 do 3 ovog člana prouzrokovana smrt djeteta, ili je dijete teško tjelesno ozlijeđeno, ili mu je zdravlje teško narušeno, ili je žensko dijete ostalo trudno, učinitelj će se kazniti kaznom zatvora od najmanje pet godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.

Član 210, Navođenje na prostituciju

- (1) Ko radi zarade ili druge koristi navodi, potiče ili namamljuje drugog na pružanje seksualnih usluga ili na drugi način omogući njegovu predaju drugome radi pružnja seksualnih usluga, ili na bilo koji drugi način učestvuje u organiziranju ili vođenju pružanja seksualnih usluga, bit će kažnjen kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.
- (2) Bez uticaja je za činjenje krivičnog djela iz ovog člana da li se osoba koja se navodi, potiče, ili namamljuje već ranije bavila prostitucijom.
- (3) Odgovornost za kaznu iz stava 2 ovog člana odnosi se na svakoga ko je, u cilju ostvarivanja imovinske koristi, primorao ili podstakao lice na prostituciju na način iz stava 2 ovog člana, tako što je iskoristio bilo kakvu poteškoću ili drugu situaciju u kojoj osoba može da pati, uključujući i stranca u zemlji.
- (4) Ko krivično djelo iz st. 1 do 3 učini prema djetetu ili maloljetniku, kaznit će se kaznom zatvora od tri do petnaest godina.
- (5) Neće se uzeti u obzir bilo kakva evidencija o prostituciji lica koje je namamilo podstreklo ili primoralo na prostituciju u skladu sa ovim članom.

Druga krivična djela seksualnog nasilja: Krivični zakon Brčko distrikta BiH

Član 201, Spolni odnos sa nemoćnim licem

- (1) Ko izvrši spolni odnos ili s njim izjednačenu spolnu radnju s drugim licem, iskoristivši njegovu duševnu bolest, duševnu poremećenost, nedovoljnu duševnu razvijenost, neku drugu težu duševnu smetnju, ili kakvo drugo stanje tog lica zbog kojeg ono nije sposobno za otpor, kaznit će se kaznom zatvora od dvije do deset godina.
- (2) Ko krivično djelo iz stava 1 ovoga člana učini prema licu čije je stanje nesposobnosti za otpor sam izazvao ili je u tome učestvovao, kaznit će se kaznom zatvora od tri do petnaest godina.
- (3) Ko krivično djelo iz stava 1 ovoga člana počini na naročito svirep ili naročito ponižavajući način, ili ako je istom prilikom prema istoj žrtvi učinjeno više spolnih odnosa, ili s njim izjednačenih spolnih radnji od više počinitelaca, kaznit će se kaznom zatvora od tri do petnaest godina.
- (4) Ko krivično djelo iz stava 2 ovoga člana počini na naročito svirep ili naročito ponižavajući način, ili ako je istom prigodom prema istoj žrtvi učinjeno više spolnih odnosa, ili s njim izjednačenih spolnih radnji od više počinitelaca, kaznit će se kaznom zatvora od tri do petnaest godina.

- (5) Ako je krivičnim djelom iz stava 1 ovoga člana prouzrokovana smrt lica s kojim je izvršen spolni odnos ili s njim izjednačena spolna radnja, ili je ono teško tjelesno povrijeđeno, ili mu je zdravlje teško narušeno, ili ako je žensko lice ostalo trudno, počinilac će se kazniti kaznom zatvora od najmanje pet godina.
- (6) Ako su krivičnim djelom iz stavova 3 i 4 ovoga člana prouzrokovane posljedice iz stava 5 ovoga člana, počinilac će se kazniti kaznom zatvora najmanje deset godina.

Član 202, Spolni odnos zloupotrebom položaja

- (1) Ko zloupotrebom svoga položaja navede na spolni odnos ili s njim izjednačenu spolnu radnju drugo lice koje se zbog imovinskog, porodičnog, društvenog, zdravstvenog ili drugog stanja ili teških prilika nalazi prema njemu u odnosu ovisnosti, kaznit će se kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine.
- (2) Nastavnik, odgojitelj, roditelj, usvojlac, staralac, očuh, maćeha ili drugo lice koje iskorištavajući svoj položaj ili odnos prema maloljetniku koji joj je povjeren radi učenja, odgoja, čuvanja ili njege izvrši s njim spolni odnos ili s njim izjednačenu spolnu radnju, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Član 203, Prinuda na spolni odnos

- Ko prisili na spolni odnos drugo lice ozbiljnom prijetnjom da će za njega ili njemu bliskom licu otkriti nešto što bi teško škodilo njegovoj časti ili ugledu ili ozbiljnom prijetnjom nekim drugim teškim zlom, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Član 204, Spolni odnos sa djetetom

- (1) Ko izvrši spolni odnos ili s njim izjednačenu spolnu radnju s djetetom, kaznit će se kaznom zatvora od dvije do deset godina.
- (2) Ko izvrši nasilni spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju s djetetom (član 200, Silovanje, stav 1) ili s nemoćnim djetetom (član 201, spolni odnos s nemoćnim licem, stav 1), kaznit će se kaznom zatvora najmanje osam godina.
- (3) Ko izvrši spolni odnos ili s njim izjednačenu spolnu radnju s djetetom zloupotrebom položaja (član 202, Spolni odnos zloupotrebom položaja, stav 2), kaznit će se kaznom zatvora od pet do petnaest godina.
- (4) Ko krivično djelo iz stavova od 1 do 3 ovoga člana počini na naročito svirep ili naročito ponižavajući način, ili ako je istom prilikom prema istoj žrtvi učinjeno više spolnih odnosa ili s njim izjednačenih spolnih radnji od više počinilaca, kaznit će se kaznom zatvora najmanje osam godina.
- (5) Ako je krivičnim djelom iz stavova od 1 do 3 ovoga člana prouzrokovana smrt djeteta, ili je dijete teško tjelesno povrijeđeno, ili mu je zdravlje teško narušeno, ili je žensko dijete ostalo trudno, počinilac će se kazniti kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.

Član 207, Navođenje na prostituciju

- (1) Ko radi zarade ili druge koristi navodi, potiče ili namamljuje drugoga na pružanje seksualnih usluga ili na drugi način omogućujući njegovu predaju drugome radi pružanja seksualnih usluga, ili na bilo koji način sudjeluje u organizovanju ili vođenju pružanja seksualnih usluga, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.
- (2) Bez uticaja je za počinjenje krivičnog djela iz ovoga člana činjenica je li se osoba koja se navodi, potiče ili namamljuje, već ranije bavila prostitucijom.

Član 208, Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije

- (1) Ko dijete ili maloljetnika snimi radi izradbe fotografija, audio-vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografskog sadržaja, ili posjeduje ili uvozi ili prodaje ili rastura ili prikazuje takav materijal, ili ta lica navede na sudjelovanje u pornografskoj predstavi, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do pet godina.
- (2) Predmeti koji su bili namijenjeni ili upotrijebljeni za počinjenje krivičnog djela iz stava 1 ovoga člana oduzet će se, a predmeti koji su nastali počinjenjem krivičnog djela iz stava 1 ovoga člana oduzet će se i uništiti.

CRNA GORA

Član 204, Silovanje

- (1) Ko nad drugim izvrši obljubu ili sa njom izjednačen čin bez njegovog pristanka, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina.
- (2) Ko prinudi drugog na obljubu ili sa njom izjednačen čin upotrebom sile ili prijetnjom da će neposredno napasti na život ili tijelo tog ili drugog lica, kazniće se zatvorom od dvije do deset godina.
- (3) Ako je djelo iz st. 1 ili 2 ovog člana učinjeno prijetnjom da će se za to ili drugo lice otkriti nešto što bi škodilo njegovoj časti ili ugledu ili prijetnjom drugim teškim zlom, počinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina.
- (4) Ako je usljed djela iz st. 1, 2 ili 3 ovog člana nastupila teška tjelesna povreda lica prema kojem je djelo izvršeno ili ako je djelo izvršeno od strane više lica ili na naročito svirep ili naročito ponižavajući način ili prema maloljetniku ili je djelo imalo za posljedicu trudnoću, počinilac će se kazniti zatvorom od pet do petnaest godina.
- (5) Ako je usljed djela iz st. 1, 2 ili 3 ovog člana nastupila smrt lica prema kojem je djelo izvršeno ili je djelo učinjeno prema djetetu, počinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.

Član 205, Obljuba nad nemoćnim licem

- (1) Ko nad drugim izvrši obljubu ili sa njom izjednačen čin iskoristivši duševno oboljenje, zaostali duševni razvoj, drugu duševnu poremećenost, nemoć ili kakvo drugo stanje tog lica usljed kojeg ono nije

sposobno za otpor, kazniće se zatvorom od dvije do deset godina.

- (2) Ako je usljed djela iz stava 1 ovog člana nastupila teška tjelesna povreda nemoćnog lica ili ako je djelo izvršeno od strane više lica ili na naročito svirep ili naročito ponižavajući način ili je učinjeno prema maloljetniku ili je djelo imalo za posljedicu trudnoću, počinitelj će se kazniti zatvorom od pet do petnaest godina.
- (3) Ako je usljed djela iz st. 1 i 2 ovog člana nastupila smrt lica prema kojem je djelo izvršeno ili ako je djelo učinjeno prema djetetu, počinitelj će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.

Article 206, Obljuba sa djetetom

- (1) Ko izvrši obljubu ili sa njom izjednačen čin sa djetetom, kazniće se zatvorom od tri do dvanaest godina.
- (2) Ako je usljed djela iz stava 1 ovog člana nastupila teška tjelesna povreda djeteta prema kojem je djelo izvršeno ili je djelo izvršeno od strane više lica ili je djelo imalo za posljedicu trudnoću, počinitelj će se kazniti zatvorom od pet do petnaest godina.
- (3) Ako je usljed djela iz st. 1 i 2 ovog člana nastupila smrt djeteta, počinitelj će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.
- (4) Neće se kazniti za djelo iz stava 1 ovog člana počinitelj, ako između njega i djeteta ne postoji značajnija razlika u njihovoj duševnoj i tjelesnoj zrelosti.

Član 207, Obljuba zloupotrebom položaja

- (1) Ko zloupotrebom svog položaja navede na obljubu ili sa njom izjednačen čin lica koje se prema njemu nalazi u odnosu kakve podređenosti ili zavisnosti, kazniće se zatvorom od tri mjeseca do tri godine.
- (2) Nastavnik, vaspitač, staralac, usvojlac, roditelj, očuh, maćeha ili drugo lice koje zloupotrebom svog položaja ili ovlašćenja izvrši obljubu ili sa njom izjednačen čin sa maloljetnikom koji mu je povjeren radi učenja, vaspitavanja, staranja ili njegovanja, kazniće se zatvorom od jedne do deset godina.
- (3) Ako je djelo iz stava 2 ovog člana učinjeno prema djetetu, počinitelj će se kazniti zatvorom od tri do dvanaest godina.
- (4) Ako je djelo iz st. 1 do 3 ovog člana imalo za posljedicu trudnoću, počinitelj će se kazniti za djelo iz stava 1 zatvorom od šest mjeseci do pet godina, za djelo iz stava 2 zatvorom od dvije do dvanaest godina, a za djelo iz stava 3 zatvorom od tri do petnaest godina.
- (5) Ako je usljed djela iz stava 3 ovog člana nastupila smrt djeteta, počinitelj će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.

SJEVERNA MAKEDONIJA

Član 186, Silovanje⁵

- (1) Ko prinudi drugog na obljubu upotrebom sile ili prijetnje da će mu neposredno napasti život ili tijelo ili na život ili tijelo njemu bliskog lica, kazniće se kaznom zatvora od tri do deset godina.
- (2) Ako je djelo iz stava (1) ovog člana izvršeno prema djetetu koje je napunilo četrnaest godina, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od najmanje deset godina.
- (3) Ako je usljed djela iz stava 1 ovog člana nastupila teška tjelesna povreda, smrt ili bilo koja druga teža posljedica, ili je djelo izvršeno od strane više lica ili na naročito svirep i ponižavajući način ili iz mržnje, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od najmanje četiri godine.
- (4) Ko prinudi drugog na obljubu ozbiljnom prijetnjom da će za njega ili njemu blisko lice otkriti nešto što bi naštetilo njegovom ugledu i časti ili da će prouzrokovati neko drugo teško zlo, kazniće se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.
- (5) Ko u slučajevima iz st. 1, 2 i 3 ovog člana izvrši samo neke druge spolne radnje, kazniće se za djelo iz st. 1 kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina, za djelo iz st. 2 kaznom zatvora od jedne do deset godina, i za djelo iz st. 3 kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine.

Član 187, Obljuba nad nemoćnim licem

- (1) Ko nad drugim izvrši obljubu iskoristivši duševno oboljenje, duševnu poremećenost, nemoć, nedovoljnu duševnu razvijenost ili neko drugo stanje lica usljed kojeg ono nije sposobno za otpor, kazniće se kaznom zatvora od najmanje osam godina.
- (2) Ako je djelo iz st. (1) ovog člana izvršeno prema djetetu koje je napunilo četrnaest godina, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od najmanje deset godina.
- (3) Ako je usljed djela iz st. 1 i 2 nastupila teška tjelesna povreda, smrt ili druga ozbiljna posljedica, ili je djelo učinjeno od više lica, na naročito svirep i ponižavajući način ili iz mržnje, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od najmanje deset godina ili kaznom doživotnog zatvora.
- (4) Ko u slučajevima iz st. 1 i 2 ovog člana izvrši samo neke druge spolne radnje, kazniće se za djelo iz st. 1 kaznom zatvora od tri do pet godina, a za djelo iz st. 2 kaznom zatvora od tri do deset godina.

Član 188, Obljuba nad detetom koje nije napunilo četrnaest godina

- (1) Ko izvrši silovanje kako je regulisano zakonom ili izvrši neku drugu spolnu radnju nad djetetom koje nije navršilo četrnaest godina, kazniće se kaznom zatvora od najmanje dvanaest godina.

5 Zvanični prevod na engleski jezik dostupan na: https://www.legislationline.org/download/id/8145/file/fYROM_CC_2009_am2018_en.pdf

- (2) Ako je djelom iz st. 1 ovog člana prouzrokovana teška tjelesna povreda, smrt ili druge teške posljedice, ili je djelo učinjeno od više lica, ili na posebno svirep i ponižavajući način ili iz mržnje, počinitelac će se kazniti kaznom zatvora od najmanje petnaest godina ili kaznom doživotnog zatvora.
- (3) Sud će počiniocu djela iz st. 2 ovog člana izreći mjeru zabrane obavljanja profesije, aktivnosti ili dužnosti pod uslovima iz čl. 38-b ovog zakona.

Član 189, Obljuba zloupotrebom položaja

- (1) Ko zloupotrebom položaja navede drugog koji se prema njemu nalazi u odnosu potčinjenosti ili zavisnosti, na spolni odnos ili drugu spolnu radnju, ili sa isto namjerom zlostavlja, zastrašuje ili postupa na način kojim se ponižava ljudsko dostojanstvo i ljudska ličnost, kazniće se kaznom zatvora od najmanje pet godina.
- (2) Ako je djelo iz st. 1 ovog člana izvrši krvi srodnik u pravoj liniji ili brat odnosno sestra, nastavnik, vaspitač, usvojitelj, staratelj, očuh, maćeha, ljekar ili drugo lice zloupotrebom položaja ili vršenjem nasilja u porodici izvrši silovanje kako je regulisano zakonom ili drugu spolnu radnju sa djetetom koje je navršilo četrnaest godina i koje mu je povjereno školovanje, vaspitanje, njegu, kazniće se kaznom zatvora od najmanje deset godina.
- (3) Sud će počiniocu djela iz st. 2 ovog člana izreći mjeru zabrane obavljanja profesije, aktivnosti ili dužnosti pod uslovima iz čl. 38-b ovog zakona.

Član 190, Zadovoljenje polnih strasti pred drugim

- (1) Ko izvrši polnu radnju pred drugim, na javnom mjestu, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine.
- (2) Ko pred djetetom koje je navršilo četrnaest godina izvrši polnu radnju ili ko navede dijete da izvrši takvu radnju pred njim ili pred drugim licem, kazniće se kaznom zatvora od tri do osam godina.
- (3) Ko izvrši polnu radnju pred djetetom koje nije navršilo četrnaest godina ili ko navede dijete da izvrši takvu radnju pred njim ili pred drugim lice, kazniće se kaznom zatvora od najmanje četiri godine.

Član 191, Posredovanje u prostituciji

- (1) Ko regrutuje, podstiče, stimuliše ili navodi drugog na prostituciju, ili ko na bilo koji način učestvuje u predaji lica nekome radi bavljenja prostitucijom, kazniće se kaznom zatvora od pet do deset godina.
- (2) Ko zbog zarade omogući drugom da koristi seksualne usluge, kazniće se kaznom zatvora od tri do pet godina.
- (3) Ko organizuje izvršenje djela iz st. 1 i 2 ovog člana ili ih počini uz činjenje nasilja u porodici, kazniće se kaznom zatvora od najmanje deset godina.
- (5) Ako djelo iz ovog člana učini pravno lice, kazniće se novčanom kaznom.
- (6) Nepokretnosti i predmeti korišteni prilikom izvršenja djela će biti oduzeti.

SRBIJA

Član 178, Silovanje

- (1) Ko prinudi drugog na obljubu ili sa njom izjednačen čin upotrebom sile ili prijetnjom da će neposredno napasti na život ili tijelo tog ili njemu bliskog lica, kazniće se zatvorom od pet do dvanaest godina.
- (2) Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prijetnjom da će se za to ili njemu blisko lice otkriti nešto što bi škodilo njegovoj časti ili ugledu ili prijetnjom drugim teškim zlom, počinitelac će se kazniti zatvorom od dve do deset godina.
- (3) Ako je usled djela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila teška tjelesna povreda lica prema kojem je djelo izvršeno ili ako je djelo izvršeno od strane više lica ili na naročito svirep ili naročito ponižavajući način ili prema maloljetniku ili je djelo imalo za posledicu trudnoću, počinitelac će se kazniti zatvorom od pet do petnaest godina.
- (4) Ako je usled djela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila smrt lica prema kojem je djelo izvršeno ili je djelo učinjeno prema djetetu, počinitelac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina ili doživotnim zatvorom.

Napomena: prema Krivičnom zakonu Srbije (član 112), "dijete" je definisano kao lice koje nije navršilo četrnaest godina, dok je "maloljetnik" definisan kao lice koje je navršilo četrnaest godina, ali nije navršilo osamnaest godina.

Član 179, Obljuba nad nemoćnim licem

- (1) Ko nad drugim izvrši obljubu ili sa njom izjednačen čin iskoristivši duševno oboljenje, zaostali duševni razvoj, drugu duševnu poremećenost, nemoć ili kakvo drugo stanje tog lica usled kojeg ono nije sposobno za otpor, kazniće se zatvorom od pet do dvanaest godina.
- (2) Ako je usled djela iz stava 1. ovog člana nastupila teška tjelesna povreda nemoćnog lica ili ako je djelo izvršeno od strane više lica ili na naročito svirep ili naročito ponižavajući način ili je učinjeno prema maloljetniku ili je djelo imalo za posledicu trudnoću, počinitelac će se kazniti zatvorom od pet do petnaest godina.
- (3) Ako je usled djela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila smrt lica prema kojem je djelo izvršeno ili ako je djelo učinjeno prema djetetu, počinitelac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina ili doživotnim zatvorom.

Član 180, Obljuba sa djetetom

- (1) Ko izvrši obljubu ili sa njom izjednačen čin sa djetetom, kazniće se zatvorom od pet do dvanaest godina.
- (2) Ako je usled djela iz stava 1. ovog člana nastupila teška tjelesna povreda djeteta prema kojem je djelo izvršeno ili je djelo izvršeno od strane više lica ili je djelo imalo za posledicu trudnoću, počinitelac će se kazniti zatvorom od pet do petnaest godina.

- (3) Ako je usled djela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila smrt djeteta, počinitelj će se kazniti zatvorom najmanje deset godina ili doživotnim zatvorom.
- (4) Neće se kazniti za djelo iz stava 1. ovog člana počinitelj, ako između njega i djeteta ne postoji značajnija razlika u njihovoj duševnoj i tjelesnoj zrelosti.

Član 181, Obljuba zloupotrebom položaja

- (1) Ko zloupotrebom svog položaja navede na obljubu ili sa njom izjednačen čin lice koje se prema njemu nalazi u odnosu kakve podređenosti ili zavisnosti, kazniće se zatvorom od tri mjeseca do tri godine.
- (2) Nastavnik, vaspitač, staralac, usvojlac, roditelj, očuh, maćeha ili drugo lice koje zloupotrebom svog položaja ili ovlašćenja izvrši obljubu ili sa njom izjednačen čin sa maloljetnikom koji mu je povjeren radi učenja, vaspitavanja, staranja ili njege, kazniće se zatvorom od jedne do deset godina.
- (3) Ako je djelo iz stava 2. ovog člana učinjeno prema djetetu, počinitelj će se kazniti zatvorom od pet do dvanaest godina.
- (4) Ako je djelo iz st. 1. do 3. ovog člana imalo za posljedicu trudnoću, počinitelj će se kazniti za djelo iz stava 1. zatvorom od šest mjeseci do pet godina, za djelo iz stava 2. zatvorom od dve do dvanaest godina, a za djelo iz stava 3. zatvorom od pet do petnaest godina.
- (5) Ako je usled djela iz stava 3. ovog člana nastupila smrt djeteta, počinitelj će se kazniti zatvorom najmanje deset godina ili doživotnim zatvorom.

Član 182, Nedozvoljene polne radnje

- (1) Ko pod uslovima iz čl. 178. st. 1. i 2, 179. stav 1. i 181. st. 1. i 2. ovog zakonika izvrši neku drugu polnu radnju, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do tri godine.
- (2) Ko pod uslovima iz člana 180. stav 1. i člana 181. stav 3. ovog zakonika izvrši neku drugu polnu radnju, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do pet godina.
- (3) Ako je usled djela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila teška tjelesna povreda lica prema kojem je djelo izvršeno ili ako je djelo izvršeno od strane više lica ili na naročito svirep ili naročito ponižavajući način, počinitelj će se kazniti zatvorom od dve do deset godina.
- (4) Ako je usled djela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila smrt lica prema kojem je djelo izvršeno, počinitelj će se kazniti zatvorom najmanje pet godina.

Član 183, Podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa

- (1) Ko podvede maloljetno lice radi vršenja obljuje, sa njom izjednačenog čina ili druge polne radnje, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina i novčanom kaznom.
- (2) Ko omogućava vršenje obljuje, sa njom izjednačenog čina ili druge polne radnje sa maloljetnim licem, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do pet godina i novčanom kaznom.

Član 184, Posredovanje u vršenju prostitucije

- (1) Ko navodi ili podstiče drugog na prostituciju ili učestvuje u predaji nekog lica drugome radi vršenja prostitucije ili ko putem sredstava javnog informisanja i drugih sličnih sredstava propagira ili reklamira prostituciju, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do pet godina i novčanom kaznom.
- (2) Ako je djelo iz stava 1. ovog člana izvršeno prema maloljetnom licu, počinitelj će se kazniti zatvorom od jedne do deset godina i novčanom kaznom.

Član 185, Prikazivanje, pribavljanje i posjedovanje pornografskog materijala i iskorištavanje maloljetnog lica za pornografiju

- (1) Ko maloljetniku proda, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini dostupnim tekstove, slike, audio-vizuelne ili druge predmete pornografske sadržine ili mu prikaže pornografsku predstavu, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do šest mjeseci.
- (2) Ko iskoristi maloljetnika za proizvodnju slika, audio-vizuelnih ili drugih predmeta pornografske sadržine ili za pornografsku predstavu, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do pet godina.
- (3) Ako je djelo iz st. 1. i 2. ovog člana izvršeno prema djetetu, počinitelj će se kazniti za djelo iz stava 1. zatvorom od šest mjeseci do tri godine, a za djelo iz stava 2. zatvorom od jedne do osam godina.
- (4) Ko pribavlja za sebe ili drugog, posjeduje, prodaje, prikazuje, javno izlaže ili elektronski ili na drugi način čini dostupnim slike, audio-vizuelne ili druge predmete pornografske sadržine nastale iskorištavanjem maloljetnog lica, kazniće se zatvorom od tri mjeseca do tri godine.
- (6) Predmeti iz st. 1. do 4. ovog člana oduzeće se.

Član 185a, Navođenje djeteta na prisustvovanje polnim radnjama

- (1) Ko navede dijete da prisustvuje silovanju, obljudi ili sa njom izjednačenim činom ili drugoj polnoj radnji, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina.
- (2) Ako je djelo iz stava 1. ovog člana učinjeno upotrebom sile ili prijetnje, počinitelj će se kazniti zatvorom od dve do deset godina.

Član 185b, Iskorištavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih djela protiv polne slobode prema maloljetnom licu

- (1) Ko u namjeri izvršenja krivičnog djela iz čl. 178. stav 4, 179. stav 3, 180. st. 1. i 2, 181. st. 2. i 3, 182. stav 1, 183. stav 2, 184. stav 3, 185. stav 2. i 185a ovog zakonika, koristeći računarsku mrežu ili komunikaciju drugim tehničkim sredstvima dogovori sa maloljetnikom sastanak i pojavi se na dogovorenom mjestu radi sastanka, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do pet godina i novčanom kaznom.
- (2) Ko delo iz stava 1. ovog člana izvrši prema djetetu, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina.

Član 102, Spolni napad

(Izmjenjen 18. juna 2014.g. – članom 58 Zakona br. 6545)

- (1) Ko spolnim ponašanjem ugrozi fizički integritet drugog lica, kazniće se kaznom zatvora od pet⁶ do deset godina, po prijavi žrtve. Ako navedeno spolno ponašanje prestane na nivou spolne nasilnosti, kazniće se kaznom zatvora od dvije do pet godina.
- (2) Ako je djelo izvršeno stavljanjem organa, ili drugog predmeta u tijelo, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od najmanje dvanaest godina. Ako je djelo počinjeno protiv supružnika počinioca, sprovođenje istrage i krivičnog gonjenja podliježe prijavi žrtve.
- (3) Kada je krivično djelo učinjeno:
 - a) Protiv lica koje je fizički ili psihički nesposobno da se brani;
 - b) Zloupotrebom uticaja koji proizilazi iz javne funkcije ili privatnog radnog odnosa;
 - c) Protiv lica u krvnom srodstvu ili srodstvu do trećeg stepena, ili očuha, maćehe, polubrata ili polusestre, usvojitelja ili usvojenog djeteta;
 - d) Korištenjem oružja ili uz saradnju više lica,
 - e) Iskorištavanjem okruženja u kojem ljudi moraju da žive zajedno u kolektivnom smještaju, sankcije izrečene u skladu sa predhodnim stavovima će se povećati za polovinu.
- (4) Ako je pri izvršenju djela upotrebljena sila veća od one koja je potrebna za suzbijanje otpora žrtve, počinitelj će se pored kazne za djelo dodatno kazniti za nanošenje namjerne povrede.
- (5) Ako žrtva usljed djela pređe u vegetativno stanje ili umre, kazniće se teškom kaznom doživotnog zatvora.

Član 103, Spolno zlostavljanje djece

- (1) *(Nova izmjena od 24. novembra 2016.g., reorganizacija prve i druge rečenice – član 13 Zakona br. 6763)* Ko spolno zlostavlja dijete kazniće se zatvorom od osam do petnaest godina. Ako pomenuto spolno zlostavljanje prestane na nivou spolne nasilnosti, kazniće se kaznom zatvora od tri do osam godina. *(Novi amandman od 24. novembra 2016.g., dodatak treće rečenice – član 13 Zakona br. 6763)* Ako je dijete ispod dvanaest godina, kazna ne može biti niža od deset godina u slučaju spolnog zlostavljanja i pet godina u slučaju da djelo prestane na

nivou spolne nasilnosti.⁷ Ako je dijete počinitelj djela koje se zaustavilo na nivou nasilnosti, otpočinjanje istrage i krivično gonjenje će se preduzeti po prijavi roditelja ili staratelja žrtve. Spolno zlostavljanje uključuje sljedeće radnje;

- a) Sve vrste spolnih pokušaja protiv djece ispod petnaest godina starosti ili protiv djece koja su napunila petnaest godina ali nemaju sposobnost da razumiju pravne posljedice takvog djela,
 - b) Spolna ponašanja počinjena protiv druge djece upotrebom sile, prijetnje, prevare ili drugog razloga koji utiče na snagu volje.
- (2) *(Nova izmjena od 24. novembra 2016.g. – član 13 Zakona br. 6763)* Ako je djelo izvršeno stavljanjem organa ili predmeta u tijelo, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od najmanje šesnaest godina. Ako je dijete ispod dvanaest godina, kazna ne može biti manja od osamnaest godina.
 - (3) Ako je djelo izvršeno;
 - a) Učešćem više lica,
 - b) Iskorištavanjem okruženja u kojem ljudi moraju da žive zajedno u kolektivnom smještaju,
 - c) Protiv lica u krvnom srodstvu ili srodstvu do trećeg stepena, ili od strane očuha, maćehe, polubrata ili polusestre ili usvojitelja,
 - d) Od strane njegovog/njenog staratelja, tutora, nastavnika, njegovatelja, roditelja staratelja ili lica koja mu/joj pružaju medicinsku njegu ili su u obavezi da ga/ju zaštite, čuvaju ili nadgledaju,
 - e) Zloupotrebom javnog položaja ili radnog odnosa, zapriječena kazna prema gore navedenim tačkama se uvećava za polovinu.
 - (4) U slučajevima kada je spolno zlostavljanje počinjeno protiv djece navedene pod tačkom (a) prvog stava korištenjem sile ili prijetnje, ili protiv djece navedene pod tačkom (b) korištenjem oružja, kazna koja se izriče prema predhodnim stavovima se uvećava za polovinu.
 - (5) Ako je pri izvršenju djela upotrebljena sila i nasilje na način koji je rezultirao ozbiljnim posljedicama namjerne povrede, počinitelj se dodatno kažnjava za namjernu povredu.
 - (6) Ako žrtva usljed djela pređe u vegetativno stanje ili umre, počinitelj će se kazniti teškom kaznom doživotnog zatvora.

Član 104, Spolni odnos između/ sa licima koja nisu punoljetna

- (1) Ko bez prisile, prijetnje ili prevare izvrši spolni odnos sa djetetom koje je navršilo petnaest godina, kazniće se, po prijavi, kaznom zatvora od dvije do

⁶ Kako je napomenuto od strane nacionalne partnerske organizacije u ovom projektu, u prevodu na engleski jezik koji se nalazi na web stranici [legislationonline](http://legislationonline.gov.tr), raspon kazne je specificiran kao "dvije do deset godina", što je ispravljeno na "pet do deset godina", nakon provjere izvora na turskom jeziku.

⁷ Nacionalna partnerska organizacija je napomenula da izmjena od 24. novembra 2016.g. koja predstavlja dodavanje jedne rečenice "ukoliko je dijete ispod dvanaest godina, kazna ne može biti niža od deset godina u slučaju spolnog zlostavljanja i pet godina u slučaju da djelo prestane na nivou spolne nasilnosti" nije bila uključena u prevodu na engleski jezik koji se nalazi na web stranici [legislationonline](http://legislationonline.gov.tr). Rečenica je dodata kao ispravka nakon provjere izvora na turskom jeziku.

pet godina. (Članom 60 Zakona br. 6545 od 18. juna 2014.g., izraz "šest mjeseci do dvije godine" je zamjenjen sa izrazom "dvije do pet godina" u ovom stavu.)

- (2) (Ukinut odlukom Ustavnog suda od 23. novembra 2005.g. sa spiskom br. 2005/103 i odlukom br. 2005/89; nova izmjena: član 60 Zakona br. 6545 od 18. juna 2014.g.) Ako djelo počini lice koje je pod ograničenjem braka sa žrtvom, počinitelj će se bez podnošenja prijave kazniti kaznom zatvora od deset do petnaest godina.
- (3) (Dodano 18. juna 2014.g. – članom 60 Zakona br. 6545) Ako je djelo počinjeno od lica koje brine za dijete prije usvajanja ili lica koje je u obavezi da zaštiti, brine i nadgleda dijete pod odnosom starateljstva, počinitelj se bez podnošenja prijave kažnjava kaznom iz stava 2.

Article 226 – Obscenost

- (1) Svako lice koje:
 - a) Daje djetetu obsceni pisani ili audio-vizuelni materijali; ili ko čita ili navodi drugog da čita takav materijal djetetu ili prisiljava dijete da gleda ili sluša takav materijal;
 - b) Objavi sadržaj takvog materijala na mjestu dostupnom ili vidljivom djetetu, ili koji takav materijal izlaže na vidljiv način ili ko čita ili govori o takvom materijalu djetetu;
 - c) Nudi takav materijal za prodaju ili iznajmljivanje na način koji otkriva sadržaj takvog materijala;
 - d) Nudi na prodaju, prodaje ili iznajmljuje takve materijale na bilo kom mjestu osim na određenim prodajnim mjestima;
 - e) Daje ili distribuira takve materijale zajedno sa prodajom drugih proizvoda ili usluga kao besplatan dodatak; ili
 - f) Reklamira takve proizvode kazniče se kaznom zatvora od šest mjeseci do dvije godine i novčanom kaznom.
- (2) Ko emituje ili objavljuje obsceni pisani ili audio-vizuelni materijal ili u tom cilju bude posrednik, kazniče se kaznom zatvora od šest mjeseci do tri godine i novčanom kaznom do pet hiljada dana.
- (3) Ko koristi djecu, simulirane slike djece ili ljudi koji liče na djecu u proizvodnji obscenih pisanih ili audio-vizuelnih materijala kazniče se kaznom zatvora od pet do deset godina i novčanom kaznom do pet hiljada dana. Ko takav materijal prenese u zemlju, ko kopira ili nudi na prodaju takav materijal ili ko prodaje, transportuje, pohranjuje, izvozi, zadržava u posjedu takve materijale ili nudi takve materijale na korištenje drugima, kazniče se kaznom zatvora od dvije do pet godina i novčanom kaznom do pet hiljada dana.
- (4) Ko proizvede, prenese u zemlju, nudi za prodaju, prodaje, transportuje, pohranjuje ili nudi na korištenje drugim licima pisane ili audio-vizuelne materijale spolnih radnji izvršenih korištenjem sile, životinja, ljudskog leša ili na bilo koji drugi neprirodan način, kazniče se kaznom zatvora od jedne do četiri godine i novčanom kaznom do pet hiljada dana.

- (5) Ko emituje ili objavi materijale opisane u st. 3 i 4 ili u tom cilju bude posrednik, ili ko obezbijedi da djeca vide, čuju ili čitaju takve materijale, kazniče se kaznom zatvora od šest do deset godina i novčanom kaznom do pet hiljada dana.
- (6) Za umješanosť u ova djela, pravnim licima se izriču posebne mjere bezbjednosti.
- (7) Odredbe ovog člana se neće primjeniti na akademske radove. Osim st. 3, odredbe ovog člana se neće primjeniti na umjetnička i književna djela kojima je djeci onemogućen pristup.

Član 227 – Prostitucija

- (1) Ko podstiče ili omogući djetetu da se bavi prostitucijom, ili snabdjeva ili smjesti dijete u tu svrhu ili posreduje u prostituciji djeteta, kazniče se kaznom zatvora od četiri do deset godina i novčanom kaznom do pet hiljada dana. Pripremne radnje i radnje za izvršenje ovog djela kazniče se kao dovršeno djelo.
- (2) Ko drugog podstiče ili mu pomaže da se bavi prostitucijom ili ko posreduje ili stvara okruženje za tu svrhu, kazniče se kaznom zatvora od dvije do četiri godine i novčanom kaznom do tri hiljade dana. Zараđивanje za život u potpunosti ili djelomično prihodima od prostitucije smatra se podsticanjem na prostituciju.
- (3) (Ukinut 6/12/2006 – članom 45 Zakona br. 5560; nova izmjena: član 18 Zakona br. 6763 od 24. novembra 2016) Lice koje daje ili distribuira proizvode koji sadrže slike, članke ili riječi pripremljene radi omogućavanja ili posredovanja u prostituciji, kazniče se kaznom zatvora od jedne do tri godine i novčanom kaznom od dvjesto do dvije hiljade dana.
- (4) Ko podstiče drugog da se bavi prostitucijom ili omogući drugome da se bavi prostitucijom korištenjem prijetnje, prevare ili iskorištavanjem očaja drugog, kazna predviđena u predhodnom stavu će se uvećati za polovinu do dva puta.
- (5) Kazna predviđena u predhodnim stavovima će se povećati za pola za djelo počinjeno od strane bračnog druga, direktnih predaka, direktnih predaka po tazbini, brat ili sestra, usvojilac, staretelj, trener, vaspitač, medicinska sestra ili bilo koje drugo lice odgovorno za staranje i zaštitu lica; ili javni službenik ili uposlanik koji zloupotrebljava službeni položaj.
- (6) Ako je djelo izvršeno od strane kriminalne grupe, kazna predviđena u predhodnim stavovima se uvećava za pola.
- (7) Za umješanosť u ova djela, pravnim licima se izriču mjere bezbjednosti.
- (8) Lice koje je bilo prisiljeno da se bavi prostitucijom ima pravo na tretman ili psihološku terapiju.

Član 227, Silovanje⁸

1. Ko drugog prisili na obljubu bez pristanka tog lica kazniće se kaznom zatvora od dvije (2) do deset (10) godina.
2. Ko drugog prisili na obljubu pod prijetnjom da će otkriti neku činjenicu koja bi teško naškodila časti ili ugledu tog lica ili njemu bliskog lica, kazniće se kaznom zatvora u trajanju od tri (3) do deset (10) godina.
3. Ko drugog prisili na obljubu pod jednom ili više slijedećih okolnosti, kazniće se kaznom zatvora u trajanju od pet (5) do deset (10) godina:
 - 3.1. ozbiljnom prijetnjom ili prijetnjom upotrebe nasilja;
 - 3.2. pretnjom neposredne opasnosti po život ili tjelesni integritet tog lica ili drugog lica; ili
 - 3.3. iskorišćavanjem situacije u kojoj je to lice nezaštićeno i u kojoj je njegova sigurnost ugrožena.
4. Kad je krivično djelo iz stava 1. ili 2. ovog člana izvršeno pod jednom ili više slijedećih okolnosti, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od pet (5) do petnaest (15) godina:
 - 4.1. izvršenju djela je prethodilo, delo je pratilo ili ga je slijedilo mučenje ili nečovječni postupak;
 - 4.2. počinitelj je upotrijebio silu;
 - 4.3. počinitelj je izazvao tešku tjelesnu povredu ili teško narušavanje fizičkog ili psihičkog zdravlja lica;
 - 4.4. počinitelj koristi ili prijeti da će da upotrijebi oružje ili opasno oruđe;
 - 4.5. počinitelj je namjerno izazvao opijenost lica alkoholom, drogama ili drugim supstancama;
 - 4.6. djelo je učinjeno u saizvršilaštvu više od jednog lica;
 - 4.7. počinitelj zna da je lice posebno ranjivo zbog svog uzrasta, umanjениh fizičkih ili psihičkih sposobnosti, fizičkih ili psihičkih smetnji ili nesposobnosti, ili trudnoće;
 - 4.8. žrtva je uzrasta između šesnaest (16) i osamnaest (18) godina;
 - 4.9. počinitelj je roditelj, usvojilac, hranitelj, očuh ili maćeha, djed ili baba, stric, ujak ili tetak, tetka, strina ili ujna, brat ili sestra lica ili je u porodičnoj vezi sa žrtvom;
 - 4.10. počinitelj je nastavnik, vjerski vođa, profesionalni zdravstveni radnik, neko kome je to lice povjereno na staranje ili čuvanje, ili lice koje na neki drugi način ima položaj autoriteta nad tim licem:
 - 4.10.1. zloupotrebom njegove ili njene kontrole nad finansijskim, porodičnim, socijalnim, zdravstvenim,

radnim, obrazovnim, vjerskim ili drugim okolnostima takve osobe ili treće osobe;

4.10.2. gde se žrtva drži u zatvoru, istražnom zatvoru, disciplinskom centru, primljena u obrazovnu ustanovu ili vaspitno-popravnu ustanovu, pacijent je u bolnici, ustanovi za mentalno zdravlje ili rehabilitaciju, štitičnik centra za zbrinjavanje ili skloništa ili se drži ili je ograničeno u bilo kom drugom mjestu nalog suda ili tužioca ili u skladu sa zakonom; ili

4.10.3. zloupotrebom svog autoriteta ili nadležnosti nad žrtvom i koja je povjerena učiniocu na vaspitanje, obrazovanje ili brigu.

5. Kad djelo iz stava 1., 2., 3. ili 4. ovog člana dovede do smrti žrtve, počinitelj će se kazniti zatvorom u trajanju od najmanje deset (10) godina ili doživotnom kaznom zatvora.
6. Kad je djelo predviđeno stavom 1. ili 2. ovog člana učinjeno protiv lica mlađeg od šesnaest (16) godina, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od pet (5) do dvadeset (20) godina.
7. Kad je djelo predviđeno stavom 1. ili 2. ovog člana izvršeno nad osobom ispod četrnaest (14) godina, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora u najmanjem trajanju od deset (10) godina.
8. Kad je djelo predviđeno stavom 6. ili 7. ovog člana izvršeno u okviru jedne ili više okolnosti iz stava 3. ili 4. ovog člana, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora u najmanjem trajanju od petnaest (15) godina.
9. Kad djelo iz stava 6. ili 7. ovog člana dovede do smrti žrtve, počinitelj će se kazniti zatvorom od najmanje dvadeset (20) godina ili doživotnog zatvora.

Član 229, Seksualni napad

1. Ko dodiruje drugog sa seksualnim namjerama ili ga navodi da dodiruje učinioca ili treće lice sa seksualnim namjerama, bez pristanka tog lica, kazniće se novčano ili kaznom zatvora u trajanju do jedne (1) godine.
2. Ko dodiruje drugog sa seksualnim namjerama ili navodi drugo lice da dodiruje izvršioca ili treće lice sa seksualnim namjerama pod jednom ili više slijedećih okolnosti, kazniće se kaznom zatvora u trajanju od jedne (1) do sedam (7) godina:
 - 2.1. ozbiljnom prijetnjom ili prijetnjom upotrebe nasilja;
 - 2.2. prijetnjom neposredne opasnosti po život ili tjelesni integritet tog lica ili drugog lica; ili
 - 2.3. iskorištavanjem okolnosti u kojima je to lice nezaštićeno i u kojima je njegova sigurnost ugrožena.
3. Kad je krivično djelo iz stava 1. ili 2. ovog člana izvršeno pod jednom ili više slijedećih okolnosti, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od tri (3) do deset (10) godina:

3.1. izvršenju djela je prethodilo, djelo je pratilo ili ga je slijedilo mučenje ili nečovječni postupak;

⁸ Skupština Kosova*, Zakonik br. 06/L-074, Krivični zakonik Kosova *, 2019, <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=18413> (na engleskom jeziku)

- 3.2. počinitelj je koristio silu;
- 3.3. počinitelj je nanio tešku tjelesnu povredu ili teško oštećenje fizičkog ili psihičkog zdravlja lica, ili je žrtva pokušala da izvrši samoubistvo poslije krivičnog djela;
- 3.4. počinitelj je koristio ili prijetio da će da upotrijebi oružje ili opasno oruđe;
- 3.5. počinitelj je namjerno doveo lice u stanje opijenosti alkoholom, drogama ili drugim supstancama;
- 3.6. djelo je učinjeno u saučesništvu više od jednog lica;
- 3.7. počinitelj zna da je lice posebno ranjivo zbog svog uzrasta, ograničenih fizičkih ili psihičkih sposobnosti, fizičkih ili psihičkih poremećaja ili nesposobnosti, ili trudnoće;
- 3.8. žrtva je uzrasta između šesnaest (16) i osamnaest (18) godina;
- 3.9. počinitelj je roditelj, usvojilac, hranitelj, očuh ili maćeha, djed ili baba, stric, ujak ili tetak, tetka, strina ili ujna, brat ili sestra lica ili živi u porodičnoj vezi sa žrtvom;
- 3.10. počinitelj je nastavnik, vjerski vođa, profesionalni zdravstveni radnik, neko kome je to lice povjereno na staranje ili čuvanje, ili lice koje na neki drugi način ima položaj autoriteta nad tim licem:
- 3.10.1. zloupotrebom njegove ili njene kontrole nad finansijskim, porodičnim, socijalnim, zdravstvenim, radnim, obrazovnim, vjerskim ili drugim okolnostima takve osobe ili treće osobe;
- 3.10.2. gdje se žrtva drži u zatvoru, pritvoru, disciplinskom centru, u nekoj obrazovnoj ustanovi ili vaspitno-popravnoj ustanovi, pacijent je u bolnici, u ustanovi za mentalno zdravlje ili rehabilitaciju, štićenik u centru za zbrinjavanje ili sklonište ili se drži ograničenim ili je u bilo kom drugom mjestu, na osnovu naloga suda ili tužioca ili u skladu sa zakonom; ili
- 3.10.3. zloupotrebom svog autoriteta ili nadležnosti nad žrtvom i koja je poverena učiniocu na vaspitanje, obrazovanje ili brigu.
4. Kad je krivično djelo iz stava 1. ili 2. ovog člana dovelo do smrti žrtve, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od najmanje deset (10) godina, ili kaznom doživotnog zatvora.
5. Kad je krivično djelo predviđeno stavom 1. ovog člana izvršeno nad licem koje je mlađe od šesnaest (16) godina, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od pet (5) do deset (10) godina.
6. Kad je krivično djelo predviđeno stavom 1. ovog člana izvršeno nad licem koje je mlađe od četrnaest (14) godina, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora u trajanju deset (10) do dvadeset (20) godina.
7. Kad je krivično djelo predviđeno stavom 5. ili 6. ovog člana izvršeno u okviru jedne ili više okolnosti predviđenih stavom 2. ili 3. ovog člana, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od najmanje petnaest (15) godina.
8. Kada je djelo iz stava 5. ili 6. ovog člana rezultiralo smrću žrtve, počinitelj će se kazniti zatvorom od najmanje petnaest (15) godina ili doživotnim zatvorom.

Član 230, Degradacija seksualnog integriteta

1. Ko natjera drugog da otkrije svoje intimne dijelove tijela, da masturbira ili učini drugu radnju kojom unižava svoj seksualni integritet, bez pristanka tog lica, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora u trajanju od tri (3) mjeseca do jedne (1) godine.
2. Ko natjera drugog da otkrije svoje intimne delove tijela, da masturbira ili učini drugu radnju kojom unižava svoj seksualni integritet, pod jednom ili više slijedećih okolnosti, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora u trajanju od jedne (1) do tri (3) godine:
- 2.1. ozbiljnom prijetnjom ili prijetnjom upotrebe nasilja;
- 2.2. prijetnjom neposredne opasnosti po život ili tjelesni integritet tog lica ili drugog lica; ili
- 2.3. iskorištavanjem situacije u kojoj je to lice nezaštićeno i u kojoj je njegova sigurnost ugrožena.
3. Kad je krivično djelo iz stava 1. ili 2. ovog člana izvršeno pod jednom ili više slijedećih okolnosti, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od jedne (1) do deset (10) godina:
- 3.1. izvršenju djela je prethodilo, djelo je pratilo ili ga je slijedilo mučenje ili nečovječni postupak;
- 3.2. počinitelj je koristio silu;
- 3.3. počinitelj je izazvao tešku tjelesnu povredu ili teško oštećenje fizičkog ili psihičkog zdravlja lica, ili je žrtva pokušala da izvrši samoubistvo poslije krivičnog dela;
- 3.4. počinitelj je koristio ili prijetio da će da upotrijebi oružje ili opasno oruđe;
- 3.5. počinitelj je namjerno doveo lice u stanje opijenosti alkoholom, drogama ili drugim supstancama;
- 3.6. djelo je učinjeno u saučesništvu više od jednog lica;
- 3.7. počinitelj zna da je lice posebno ranjivo zbog svog uzrasta, fizičkih ili psihičkih smetnji ili nesposobnosti, ili trudnoće;
- 3.8. žrtva je uzrasta između šesnaest (16) i osamnaest (18) godina; ili
- 3.9. počinitelj je roditelj, usvojilac, hranitelj, očuh ili maćeha, djed ili baba, stric, ujak ili tetak, tetka, strina ili ujna, brat ili sestra lica ili je u porodičnoj vezi sa žrtvom;
- 3.10. počinitelj je nastavnik, vjerski vođa, profesionalni zdravstveni radnik, neko kome je to lice povjereno na staranje ili čuvanje, ili lice koje na neki drugi način ima položaj autoriteta nad tim licem:

3.10.1. zloupotrebom njegove ili njene kontrole nad finansijskim, porodičnim, socijalnim, zdravstvenim, radnim, obrazovnim, verskim ili drugim okolnostima takve osobe ili treće osobe;

3.10.2. gdje se žrtva drži u zatvoru, istražnom zatvoru, disciplinskom centru, primljena u obrazovnu ustanovu ili vaspitno-popravnju ustanovu, pacijent je u bolnici, ustanovi za mentalno zdravlje ili rehabilitaciju, štitičnik centra za zbrinjavanje ili skloništa ili se drži ili je ograničeno u bilo kom drugom mjestu po nalogu suda ili tužioca ili u skladu sa zakonom; ili

3.10.3. zloupotrebom svog autoriteta ili nadležnosti nad žrtvom i koja je povjerena učiniocu na vaspitanje, obrazovanje ili brigu.

4. Kad je krivično djelo predviđeno stavom 1. ovog člana izvršeno nad licem koje je mlađe od šesnaest (16) godina, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od jedne (1) do pet (5) godina.
5. Kada je krivično djelo predviđeno stavom 1. ovog člana počinjeno protiv lica ispod četrnaest (14) godina, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od jedne od tri (3) do osam (8) godina.
6. Kad je krivično djelo predviđeno stavom 4. ili 5. ovog člana učinjeno u okviru jedne ili više okolnosti predviđenih stavom 2. ili 3. ovog člana, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od najmanje petnaest (15) godina.
7. Kad krivično djelo iz stava 5. ili 6. ovog člana dovede do smrti žrtve, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od najmanje petnaest (15) godina ili doživotnim zatvorom.
8. Pokušaj izvršenja krivičnog djela iz stava 1. ovog člana je kažnjiv.

Član 231, Nuđenje pornografskog materijala licima mlađim od šesnaest godina

1. Ko prodaje, nudi na prodaju, prikaže ili na drugi način licu mlađem od šesnaest (16) godina učini dostupnim fotografije, audiovizuelni materijal ili druge predmete sa pornografskim sadržajem, ili dozvoli tom licu da gleda uživo predstavu sa pornografskim sadržajem, ili namjerno dovede to lice na takvu predstavu, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora u trajanju od tri (3) mjeseca do tri (3) godine.
2. Pornografski materijal iz stava 1. ovog člana biće oduzet.

Član 232, Zloupotreba djece u pornografiji

1. Ko proizvodi dječiju pornografiju ili koristi ili uključuje dijete u stvaranje ili produkciju predstave uživo, kazniće se kaznom zatvora u trajanju od pet (5) do petnaest (15) godina.
2. Ko prodaje, dijeli, promovise, prikazuje, prosljeđuje, nudi ili čini dostupnom dječiju pornografiju, kazniće se kaznom zatvora u trajanju od tri (3) do deset (10) godina.
3. Ko nabavi za sebe ili drugog, ili posjeduje dječiju pornografiju, kazniće se novčanom kaznom i kaznom zatvora u trajanju od jedne (1) do pet (5) godina.

4. Pokušaj izvršenja ovog krivičnog djela je kažnjiv.
5. Za potrebe ovog člana, „predstava uživo“ podrazumijeva stvarno prikazivanje, uključujući putem sredstava informacione i komunikacione tehnologije, slijedećeg:

5.1. djeteta uključenog u stvarno ili simulirano eksplicitno seksualno ponašanje; ili

5.2. polnih organa djeteta prvenstveno sa seksualnim namjerama.

Član 233, Navođenje na seksualne radnje lažnim obećanjem braka

- Ko lažno obeća brak da bi izmamio pristanak na obljubu lica koje je uzrasta između šesnaest (16) i osamnaest (18) godina, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora u trajanju do tri (3) godine.

Član 234, Podvođenje ili prisiljavanje na prostituciju

1. Ko regrutuje, organizuje, pomaže, drži, skriva ili kontroliše drugog u svrhu prostitucije, kazniće se novčanom kaznom i kaznom zatvora u trajanju od šest (6) mjeseci do četiri (4) godine.
2. Kad je krivično djelo iz stava 1. ovog člana izvršeno u krugu od trista pedeset (350) metara od škole ili druge ustanove u koju dolaze djeca, počinitelj će se kazniti novčanom kaznom i kaznom zatvora u trajanju od jedne (1) do pet (5) godina.
3. Kad je krivično djelo iz stavova 1., 2. ili 3. ovog člana izvršeno prema licu koje je uzrasta između šesnaest (16) i osamnaest (18) godina, počinitelj će se kazniti novčanom kaznom i kaznom zatvora u trajanju od dve (2) do deset (10) godina.
4. Kad je krivično djelo iz stavova 1., 2. ili 3. izvršeno prema licu mlađem od šesnaest (16) godina, počinitelj će se kazniti novčanom kaznom i kaznom zatvora u trajanju od pet (5) do dvadeset (20) godina.
5. Kad je krivično djelo iz stavova 1., 2. ili 3. ovog člana izvršeno prema licu mlađem od četrnaest (14) godina, počinitelj će se kazniti novčanom kaznom i kaznom zatvora u trajanju od najmanje deset (10) godina.

Član 235, Ustupanje prostorija za prostituciju

1. Ko svjesno drugom ustupi prostoriju za prostituciju, bilo da je vlasnik prostorije, zakupodavac, zakupac ili odgovorno lice, u svrhe prostitucije ili podvođenja, kazniće se novčanom kaznom i kaznom zatvora u trajanju do četiri (4) godine.
2. Kad je krivično djelo iz stava 1. ovog člana izvršeno u krugu od trista pedeset (350) metara od škole ili druge ustanove u koju dolaze djeca, počinitelj će se kazniti novčanom kaznom i kaznom zatvora u trajanju od šest (6) mjeseci do pet (5) godina.
3. Kad krivično djelo iz stava 1. ili 2. ovog člana izvršeno u svrhu prostitucije ili podvođenja jednog ili više lica koja su uzrasta između šesnaest (16) i osamnaest (18) godina, počinitelj će se kazniti novčanom kaznom i kaznom zatvora u trajanju od jedne (1) do deset (10) godina.

4. Kad je krivično djelo iz stava 1. ili 2. ovog člana izvršeno u svrhu prostitucije ili podvođenja jednog ili više lica mlađih od šesnaest (16) godina, počinitelac će se kazniti novčanom kaznom i kaznom zatvora u trajanju od pet (5) do dvadeset (20) godina.
5. Kad je krivično djelo iz stava 1. ili 2. ovog člana izvršeno u svrhu prostitucije ili podvođenja jednog ili više lica mlađih od četrnaest (14) godina, počinitelac će se kazniti novčanom kaznom i kaznom zatvora u trajanju od najmanje deset (10) godina.
6. Za potrebe ovog člana, izraz „podvođenje“ uključuje ali se ne ograničava na vrbovanje, organizovanje, pomaganje, kontrolu, zadržavanje ili prikrivanje drugog lica u cilju prostitucije.

Član 236, Seksualni odnosi unutar porodice

1. Ko izvrši seksualnu radnju sa srodnikom u pravoj liniji koji je navršio osamnaest (18) godina, ili sa bratom ili sestrom koji su navršili osamnaest (18) godina, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora u trajanju od tri (3) mjeseca do tri (3) godine.
2. Kad roditelj, usvojlac, hranitelj, očuh ili maćeha, djed ili baba, stric, ujak ili tetak, tetka, strina ili ujna, izvrši seksualnu radnju sa svojim djetetom, usvojenikom, pastorkom, hranjenikom, bratancem ili bratanicom, sestrićem ili sestričinom, koji su uzrasta između šesnaest (16) i osamnaest (18) godina, kazniće se kaznom zatvora u trajanju od najmanje tri (3) godine.
3. Kad roditelj, usvojlac, hranitelj, očuh ili maćeha, djed ili baba, stric, ujak ili tetak, tetka, strina ili ujna, izvrši seksualnu radnju sa svojim djetetom, usvojenikom, pastorkom, hranjenikom, bratancem ili bratanicom, sestrićem ili sestričinom, koji su uzrasta između četrnaest (14) i šesnaest (16) godina, kazniće kaznom zatvora u trajanju od najmanje pet (5) godina.
4. Kad roditelj, usvojlac, hranitelj, očuh ili maćeha, djed ili baba, stric, ujak ili tetak, tetka, strina ili ujna, izvrši seksualnu radnju sa svojim djetetom, usvojenikom, pastorkom, hranjenikom, bratancem ili bratanicom, sestrićem ili sestričinom, koji je mlađi od četrnaest (14) godina, kazniće kaznom zatvora u trajanju od najmanje deset (10) godina.
5. Kad stariji brat ili sestra izvrši seksualnu radnju sa bratom ili sestrom, ili sa usvojenim ili hraniteljskim bratom ili sestrom koji je uzrasta između šesnaest (16) i osamnaest (18) godina, stariji brat ili sestra kazniće se kaznom propisanom u stavu 2. ovog člana.
6. Kad stariji brat ili sestra izvrši seksualnu radnju sa bratom ili sestrom, ili sa usvojenim ili hraniteljskim bratom ili sestrom koji je uzrasta između četrnaest (14) i šesnaest (16) godina, stariji brat ili sestra kazniće se kaznom propisanom u stavu 3. ovog člana.
7. Kad stariji brat ili sestra izvrši seksualnu radnju sa bratom ili sestrom, ili sa usvojenim ili hraniteljskim bratom ili sestrom mlađim od četrnaest (14) godina, kazniće se kaznom propisanom u stavu 4. ovog člana.

Dio II: Odredbe o seksualnom uznemiravanju

1) Odredbe u zemljama u kojim je seksualno uznemiravanje inkriminisano

2) Odredbe u zakonima o radu i drugim relevantnim zakonima: *Zakon o zaštiti od diskriminacije, Zakon o ravnopravnosti spolova, itd.*

Seksualno uznemiravanje je definisano kao specifično krivično djelo u Albaniji (Član 108a Krivičnog zakona), **jednom entitetu Bosne i Hercegovine – Republici Srpskoj** (Član 170 Krivičnog zakonika Republike Srpske), **Srbiji** (Član 182a Krivičnog zakona Srbije), **Turskoj** (Član 105 Krivičnog zakona Turske), i **Kosovu*** (Član 183 Krivičnog zakonika Kosova)*. Seksualno uznemiravanje se ne goni po službenoj dužnosti – krivični postupci u vezi sa seksualnim uznemiravanjem se mogu sprovesti samo na osnovu privatnog gonjenja, koje se pokreće po osnovu krivične prijave žrtve.

Seksualno uznemiravanje nije inkriminisano u Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji, jednom entitetu Bosne i Hercegovine (Federacija BiH), kao i Brčko distriktu BiH. Međutim, seksualno uznemiravanje u ovim zemljama/entitetima je regulisano u zakonu o radu, zakonu o ravnopravnosti spolova, itd. Seksualno uznemiravanje stoga podliježe drugim (nekrivičnim) sankcijama, i/ili obezbjeđene su mogućnosti pravne zaštite (može se tražiti naknada štete).

Na primjer, na državnom nivou u Bosni i Hercegovini (BiH), seksualno uznemiravanje je pomenuto u članu 5, stavu 2 Zakona o ravnopravnosti spolova⁹, članu 4, stavu 2 Zakona o zabrani diskriminacije BiH¹⁰, i na entitetskom nivou (Federacija BiH) u stavu 3, člana 9, Zakona o radu Federacije BiH¹¹, stavu 3, člana 24 Zakona o radu Republike Srpske¹², i stavu 3, člana 10 Zakona o radu Brčko distrikta BiH.¹³

9 Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, br. 16/03 i 102/09, prečišćeni tekst, prevod na engleski jezik obezbjeđen od Agencije za ravnopravnost spolova BiH: https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/02/GEL_32_10_E.pdf

10 Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, br. 59/09 https://www.legislationline.org/download/id/3496/file/BiH_Law_on_prohibition_of_discrimination_2009.pdf i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, br. 66/16

11 Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik FBiH, br. 62/15, nezvanični prevod na engleski jezik dostupan na: <https://advokat-prnjavorac.com/legislation/Labor-Law-FBiH-2015.pdf>

12 Zakon o radu Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 1/16 i 66/18 – ne postoji zvanični prevod niti u jednom od sugerisanih izvora, nezvanični prevod na engleski jezik pripremljen od Fondacije Udružene žene

13 Zakon o radu Brčko distrikta BiH, Službeni glasnik BDBiH, br. 34/19 i 2/21 – ne postoji zvanični prevod niti u jednom od sugerisanih izvora, nezvanični prevod pripremljen od Fondacije Udružene žene

U Crnoj Gori, seksualno uznemiravanje je regulisano kao oblik diskriminacije, u članu 7 Zakona o zabrani diskriminacije, kao i u Zakonu o radu i Zakonu o zabrani uznemiravanja na radu.

Krivično djelo seksualnog uznemiravanja – definicije u krivičnim zakonima Albanije, jednom entitetu Bosne i Hercegovine (Republika Srpska), Srbiji, Turskoj i Kosovu*

ALBANIJA

Član 108/a Krivičnog zakona, Seksualno uznemiravanje

(član 108/a je dodat Zakonom br. 144, od 02.05.2013., član 24)

- (1) Izvršenje radnji seksualne prirode kojima se povrjeđuje dostojanstvo ličnosti na bilo koji način ili u bilo kom obliku, stvaranjem prijetećeg, neprijateljskog, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja predstavlja krivično djelo i kažnjava se kaznom zatvora od jedne do pet godina.
- (2) Kada je ovo djelo počinjeno u saizvršilaštvu, protiv više lica, više nego jednom ili protiv djece, kazniče se kaznom zatvora od tri do sedam godina.

BOSNA I HERCEGOVINA

Seksualno uznemiravanje je definisano kao specifično krivično djelo u jednom entitetu Bosne i Hercegovine: Republici Srpskoj. U drugom entitetu (Federacija BiH), seksualno uznemiravanje nije inkriminisano. Isto važi za Brčko distrikt BiH.

Član 170, Krivičnog zakonika Republike Srpske, Polno uznemiravanje

- (1) Ko polno uznemirava drugo lice koje se prema njemu nalazi u odnosu podređenosti ili zavisnosti ili koje je posebno ranjivo zbog uzrasta, bolesti, invaliditeta, zavisnosti, trudnoće, teške tjelesne ili duševne smetnje, kazniče se kaznom zatvora do dvije godine.
- (2) Polno uznemiravanje je svako verbalno, neverbalno ili fizičko neželjeno ponašanje polne prirode koje ima za cilj povredu dostojanstva lica u sferi polnog života, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.
- (3) Gonjenje za djelo iz stava 1. ovog člana se preduzima po prijedlogu.

SERBIA

Član 182a Krivičnog zakonika Srbije, Polno uznemiravanje

- (1) Ko polno uznemirava drugo lice, kazniče se novčanom kaznom ili zatvorom do šest mjeseci.
- (2) Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloljetnom licu, počinitelac će se kazniti zatvorom od tri mjeseca do tri godine.
- (3) Polno uznemiravanje jeste svako verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica u sferi polnog života, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.
- (4) Gonjenje za djelo iz stava 1. ovog člana preduzima se po prijedlogu.

TURSKA

Član 105 Krivičnog zakona Turske, Seksualno uznemiravanje

- (1) Ako je neko lice podvrgnuto seksualnom uznemiravanju od strane drugog lica, lice koje je izvršilo seksualno uznemiravanje kazniče se kaznom zatvora od tri mjeseca do dvije godine ili novčanom kaznom; a ako je djelo seksualnog uznemiravanja počinjeno prena djetetu, počinitelac će se, po prijavi žrtve, kazniti kaznom zatvora od šest mjeseci do tri godine.
- (2) (izmjenjen 18. juna 2014.g., – članom 61 Zakona br. 6545):

Ako je djelo izvršeno:

- a) Nedozvoljenim uticajem zasnovanim na javnoj funkciji ili radnom odnosu ili iskorištavanjem porodičnih odnosa,
- b) Od strane njegovog/njenog staratelja, tutora, instruktora, njegovatelja, roditelja staratelja ili lica koja mu/joj pružaju zdravstvenu njegu ili su pod obavezom da ga/ju štite, brinu ili nadziru,
- c) Iskorištavanjem rada na istom radnom mjestu sa žrtvom,
- d) Iskorištavanjem pošte ili sredstava elektronske komunikacije
- e) Razotkrivanjem, kazna koja je predviđena u predhodnom stavu se uvećava za polovinu. Ukoliko je žrtva iz toga razloga bila primorana da napusti posao, školu ili porodicu, izrečena kazna ne može biti kraća od jedne godine.

KOSOVO*

Član 183 Krivičnog zakonika Kosova*, Seksualno uznemiravanje

- (1) Ko polno uznemirava drugo lice, posebno lice koje je ranjivo zbog dobi, bolesti, invaliditeta, zavisnosti, trudnoće, teškog tjelesnog ili mentalnog invaliditeta, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora u trajanju do tri (3) godine.
- (2) Polno uznemiravanje jeste svako neželjeno verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.
- (3) Kad je krivično djelo iz stava 1. ovog člana izvršio počinitelj koji je nastavnik, vjerski lider, zdravstveni radnik, lice kome je osoba povjerena na vaspitanje ili staranje ili koje je na drugi način odgovorno za to lice, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od šest (6) mjeseci do tri (3) godine.
- (4) Kad je krivično djelo iz stava 1, 2. ili 3. ovog člana izvršeno oružjem, opasnim oruđem ili drugim predmetom koji može da izazove teške tjelesne povrede ili ozbiljno oštećenje mentalnog ili fizičkog zdravlja, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od jedne (1) do pet (5) godina.
- (5) Gonjenje za djelo iz stava 1, 2. ili 3. ovog člana preduzima se po prijedlogu.

Odredbe o seksualnom uznemiravanju u zakonima o radu i drugim relevantnim zakonima (Zakon o zaštiti od diskriminacije, Zakon o ravnopravnosti spolova, itd.) u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Sjevernoj Makedoniji

BOSNA I HERCEGOVINA

Seksualno uznemiravanje je specifično krivično djelo samo u jednom entitetu BiH (Republika Srpska). Međutim, postoje drugi relevantni zakoni, na državnom nivou, kao i na entitetskom nivou (Federacija BiH) koji sadrže odredbe o seksualnom uznemiravanju.

Član 5, stav 2 Zakona o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine

definiše seksualno uznemiravanje kao „svaki neželjeni oblik verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba, ili kojim se postiže takav učinak, naročito kad to ponašanje stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.“ Primjenjuje se u različitim kontekstima.

Član 29 Zakona o ravnopravnosti polova reguliše sankcije za počinioca, kako slijedi: “Ko na osnovu spola vrši nasilje, uznemiravanje ili seksualno

uznemiravanje kojim se ugrozi mir, duševno zdravlje i tjelesni integritet, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.”

Član 4, stav 2 Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine¹⁴,

definiše seksualno uznemiravanje kao svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode čiji je cilj ili efekat povreda dostojanstva lica, posebno kada se njime stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Ova definicija pokriva višestruke kontekste, međutim Zakon ne propisuje krivične sankcije za počinioca.

Član 19 Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine

propisuje prekršajne sankcije, kako slijedi:

- (1) pravno lice koje dovede neko lice ili grupu lica u nepovoljan položaj na osnovama nabrojanim u članu 2 (Diskriminacija), stav (1), na način opisan u članu 3 (Oblici diskriminacije) i članu 4. (Ostali oblici diskriminacije) ovog Zakona, kazniće se za prekršaj novčanom kaznom u iznosu od 1,500 to 5,000 KM.
- (2) Za prekršaj iz stava (1) ovog člana takođe će se kazniti odgovorno lice u državnoj, entitetskoj i kantonalnoj instituciji, instituciji Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, opštinskoj instituciji, u pravnom licu sa javnim ovlaštenjima i u drugom pravnom licu, i to novčanom kaznom u iznosu od 700 KM do 1.500 KM.
- (3) Za prekršaj iz stava (1) ovog člana takođe će se kazniti i fizičko lice, i to novčanom kaznom u iznosu od 550 KM do 1.500 KM.
- (4) Ako se prekršaj iz stava (1) ovog člana učini propuštanjem da se postupi po preporuci Ombudsmana Bosne i Hercegovine, pravno lice će se kazniti novčanom kaznom od 2.500KM do 6.500 KM, a odgovorno lice u pravnom licu ili fizičko lice kazniće se novčanom kaznom u iznosu od 1.000 KM do 3.000 KM.
- (5) Ako se prekršaj iz stava (1) ovog člana učini propuštanjem da se postupi po nalogu suda, pravno lice će se kazniti novčanom kaznom u iznosu od 3.500 KM do 10.000 KM a odgovorno lice u pravnom licu ili fizičko lice kazniće se novčanom kaznom u iznosu od 2.000 KM do 5.000 KM.

Član 9, stav 3 Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine¹⁵

definiše seksualno uznemiravanje kao “svako

14 Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 59/09, Prevod na engleski jezik dostupan na: https://www.legislationline.org/download/id/3496/file/BiH_Law_on_prohibition_of_discrimination_2009.pdf i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, br. 66/16

15 Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik F BiH, br. 26/16 i 89/18 – ne postoji zvanični prevod niti u jednom od sugerisanih izvora, nezvanični prevod pripremljen od Fondacije Udružene žene, nacionalne partnerske organizacije

ponašanje koje riječima ili radnjama seksualne prirode ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva radnika i lica koje traži zaposlenje, a koje izaziva strah ili stvara ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.” Ovaj Zakon pokriva samo kontekst zaposlenja. Zakon ne propisuje kaznene odredbe.

Član 24, stav 3, Zakona o radu Republike Srpske¹⁶

definiše seksualno uznemiravanje kao “svako verbalno ili fizičko ponašanje koje predstavlja ili ima za cilj povredu dostojanstva lica koje traži zaposlenje, kao i radnika u sferi polnog života, a koje izaziva strah ili stvara ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.” Ovaj Zakon pokriva samo kontekst zaposlenja. Zakon ne propisuje kaznene odredbe.

Član 10, stav 3, Zakona o radu Brčko distrikta BiH¹⁷

definiše seksualno uznemiravanje kao “svako ponašanje koje riječima ili radnjama seksualne prirode ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva radnika i lica koje traži zaposlenje, a koje izaziva strah ili stvara ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.” Ovaj Zakon pokriva samo kontekst zaposlenja. Zakon ne propisuje kaznene odredbe.

CRNA GORA

Seksualno uznemiravanje nije inkriminisano u Crnoj Gori, ali je regulisano drugim relevantnim zakonima.

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici reguliše seksualno uznemiravanje kao jedan od akata nasilja u porodici ukoliko je počinjeno među članovima porodice, za koji je odgovornost počinioca regulisana u prekršajnom postupku.

Zakon o zabrani diskriminacije tretira seksualno uznemiravanje kao poseban oblik diskriminacije. Prema članu 7 Zakona, diskriminacijom se takođe smatra svako neželjeno, verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje seksualne prirode, kojim se želi povrijediti dostojanstvo nekog lica ili grupe lica, odnosno kojim se postiže takav učinak, a naročito kad takvo ponašanje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće, zastrašujuće, degradirajuće ili uvredljivo okruženje. Zakon ne sankcioniše ovaj oblik diskriminacije, ali predviđa mogućnost sudske zaštite u okviru koje se može potraživati naknada štete.

Zakon o radu zabranjuje uznemiravanje i seksualno uznemiravanje na radu ili u vezi sa radom i posmatra ga kao kršenje radne discipline. Uznemiravanje je

definisano kao neželjeno ponašanje, izazvano, između ostalog, na osnovu spola, kao i uznemiravanje putem audio i video nadzora, koje ima za cilj ili čija je posljedica povreda ličnog dostojanstva lica koje traži zaposlenje, kao i zaposlenog, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Seksualno uznemiravanje je definisano kao svako neželjeno verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje seksualne prirode, koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica koje traži zaposlenje, kao i zaposlenog lica a naročito kada takvo ponašanje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće, zastrašujuće, degradirajuće ili uvredljivo okruženje.

Zakon o zabrani zlostavljanja na radu se takođe primjenjuje na slučajeve uznemiravanja i seksualnog uznemiravanja, pa analogno obavezuje poslodavca da zaposlenom obezbijedi rad na radnom mjestu i radnoj sredini pod uslovima koji obezbjeđuju poštovanje njegovog dostojanstva, integriteta i zdravlja, kao i da preduzme neophodne mjere za zaštitu od uznemiravanja. Ukoliko ne postoje preventivne mjere ili poslodavac ne obavjesti zaposlenog prije stupanja na rad i zaposlene koji su zaposleni o zabrani uznemiravanja, obavezama i odgovornostima u vezi sa uznemiravanjem, načinom identifikacije i zaštite od uznemiravanja, ne imenuje medijatora za prijem pritužbi i posredovanje između strana u sporu u vezi sa uznemiravanjem kod poslodavca koji ima 30 ili više zaposlenih, postupi suprotno odredbama ovog zakona o zaštiti od učesnika u postupku za zaštitu od uznemiravanja.

Zakonom o zabrani zlostavljanja na radu predviđene su prekršajne kazne od 500 eura do 10,000 eura. Poslodavac odgovara i za štetu koju odgovorno lice, zaposleni ili grupa zaposlenih prouzrokuje zaposlenom uznemirujući ga/ju.

SJEVERNA MAKEDONIJA

Prema Krivičnom zakonu Republike Sjeverne Makedonije, seksualno uznemiravanje nije definisano kao posebno krivično djelo. Međutim, postoje relevantne odredbe u drugim zakonima: zakonu o zabrani diskriminacije i zakonu o radu.

Zakon o sprečavanju i zaštiti od diskriminacije, član 7, stav 2

(“Službeni glasnik Republike Makedonije” br. 50/2010, 44/2014, 150/2015, 31/2016 i 21/2018).

Odluka Ustavnog suda Republike Makedonije U. Br. 82/2010 od 15. septembra 2010.g., objavljena u “Službenom glasniku Republike Makedonije” br. 127/2010). Definicija seksualnog uznemiravanja je data u Zakonu o sprečavanju i zaštiti od diskriminacije¹⁸ član 7, stav 2 kao

“Seksualno uznemiravanje je neželjeno ponašanje spolne prirode, koje se manifestuje fizički, verbalno ili na bilo koji drugi način, koje ima za cilj ili čija je posljedica

16 Zakon o radu Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 1/16 i 66/18 – ne postoji zvanični prevod niti u jednom od sugerisanih izvora, nezvanični prevod pripremljen od Fondacije Udružene žene, nacionalne partnerske organizacije

17 Zakon o radu Brčko distrikta BiH, Službeni glasnik BDBiH, br. 34/19 i 2/21 – ne postoji zvanični prevod niti u jednom od sugerisanih izvora, nezvanični prevod pripremljen od Fondacije Udružene žene, nacionalne partnerske organizacije

18 Zakon o sprečavanju i zaštiti od diskriminacije u Sjevernoj Makedoniji, <https://www.refworld.org/pdfid/5aa12ad47.pdf> (na engleskom jeziku)

povreda dostojanstva osobe, naročito kada se stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.”

Zakon o radnim odnosima¹⁹ (“Službeni glasnik Republike Makedonije” br. 62/05, 106/08, 161/08, 114/09, 130/09, 50/10, 52/10, 124/10, 47/11, 11/12, 39/12, 13/13, 25/13, 170/13, 187/13, 113/14, 20/15, 33/15, 72/15, 129/15 i 27/16), **član 9, stav 4**

Seksualno uznemiravanje je takođe regulisano Zakonom o radu, član 9, stav 4:

Uznemiravanje i seksualno uznemiravanje, član 9

- (1) Uznemiravanje i seksualno su zabranjeni.
- (2) Uznemiravanje i seksualno uznemiravanje smatra se diskriminacijom u smislu člana 6 ovog Zakona.
- (3) Uznemiravanje, u smislu ovog zakona, je svako nepoželjno ponašanje izazvano bilo kojim od slučajeva iz člana 6 ovog Zakona koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva kandidata za posao ili zaposlenog, a koji izaziva strah i stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo ponašanje.
- (4) Seksualno uznemiravanje, u smislu ovog Zakona, je svako verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje seksualne prirode koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva kandidata za posao ili zaposlenog, a koje izaziva strah i stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo ponašanje.

Zakon o zaštiti od uznemiravanja na radnom mjestu, Službeni glasnik br. 79/2013²⁰, članovi 2, 4 i 5

Seksualno uznemiravanje je takođe definisano u Zakonu o zaštiti od uznemiravanja na radnom mjestu (mobing). Kako je navedeno u članu 2 ovog Zakona, cilj je da se svako lice spriječi i zaštiti od psihološkog i seksualnog uznemiravanja na radnom mjestu i da se osigura zdravo radno okruženje. Član 4 dalje navodi da ovaj Zakon zabranjuje sve vrste uznemiravanja na radnom mjestu. Zatim, član 5, stav 2 definiše seksualno uznemiravanje kao svaki verbalni, neverbalni ili fizički napad spolne prirode u cilju ponižavanja dostojanstva radnika, čime se stvara osjećaj zastrašivanja, neprijateljstva, ponižavanja.

Prema Zakonu o krivičnom postupku Sjeverne Makedonije, žrtva se može žaliti (pored policije i centra za socijalni rad) i drugim institucijama, na primjer, sudu.

Prava žrtve u Zakonu o krivičnom postupku su navedena u članu 53. i članu 55, posebna prava žrtava krivičnih djela protiv spolne slobode i spolnog morala, čovječnosti i međunarodnog prava.²¹

Prema zakonskim odredbama, svako lice koje smatra da je diskriminisano može da podnese pritužbu Komisiji za zaštitu od diskriminacije, koja postupa u skladu sa svojim zakonskim nadležnostima. Zakon o sprečavanju i zaštiti od diskriminacije sadrži kaznene odredbe za kršenje Zakona i predviđa sankcije u iznosu od 400 eura do 600 eura u vrijednosti makedonskih denara. I pored predviđene sankcije za optuživanje, podsticanje i pomaganje u diskriminaciji fizičkih i pravnih lica, za povredu odredbe člana 7 (seksualno uznemiravanje) predviđena je posebna sankcija.²²

19 Zakon o radnim odnosima u Sjevernoj Makedoniji, <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/MONOGRAH/71332/109716/F-1464727386/MKD71332%20Eng.pdf> (na engleskom jeziku)

20 Nezvanični prevod na engleski jezik dat od strane nacionalne partnerske organizacije, Nacionalna mreža za zaustavljanje nasilja prema ženama i nasilja u porodici

21 https://www.legislationline.org/download/id/6377/file/FYROM_CPC_am2010_en.pdf (in English)

22 Risteska, M. i Cekov, A. (2019). *Analiza potreba za harmonizovanjem Krivičnog zakona Sjeverne Makedonije sa Istanbulskom konvencijom*, http://www.crpm.org.mk/wp-content/uploads/2019/07/Gap_Analysis_MK_PRINT.pdf (na makedonskom jeziku)

This programme is funded by the European Union

